

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**II. ABDÜLHAMİT YÖNETİMİNE MUHALAFET:
İTTİHAT ve TERAKKİ CEMİYETİ**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
MELİK ARVASI**

**Enstitü Anabilim Dalı : Tarih
Enstitü Bilim Dalı : Yakınçağ Tarihi**

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ebubekir SOFUOĞLU

EYLÜL - 2011

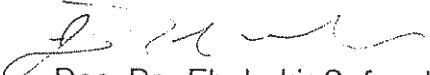
T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

II. ABDÜLHAMİT YÖNETİMİNE MUHALAFET:
İTTİHAT ve TERAĞKİ CEMİYETİ

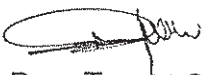
YÜKSEK LİSANS TEZİ
MELİK ARVASI

Enstitü Anabilim Dalı : Tarih
Enstitü Bilim Dalı : Yakınçağ Tarihi

Bu tez 26/09/2011 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliğı ile kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Ebubekir Sofuoğlu
Jüri Başkanı

Kabul
 Red
 Düzeltme

Yrd. Doç. Turgut Subaşı
Jüri Üyesi

Kabul
 Red
 Düzeltme

Yrd. Doç. Dr. İsmail Hira
Jüri Üyesi

Kabul
 Red
 Düzeltme

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Melik ARVASI

26.09.2011

ÖNSÖZ

Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde II. Abdülhamit dönemine kadar yeniden yapılanma çabaları başlığı altında Nizam-ı Cedit öncesi, Nizam-ı Cedit Dönemi, Tanzimat Dönemi ve Meşrutiyet Dönemi'ndeki yeniden yapılanma çabaları incelenirken, ikinci bölümde II. Abdülhamit'in şahsiyeti, devlet idaresi ve bürokratları ele alındı. Üçüncü bölümde ise II. Abdülhamit'e muhalefet eden İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluşu ve bu Cemiyet'in dâhili, harici, içtimai, iktisadi siyaset anlayışları ve kültürel yaklaşımları üzerinde durulmuştur.

Sultan II. Abdülhamit gelmiş geçmiş Osmanlı Padişahları içinde müstesna mevki işgal edenler arasında yer almaktadır. Onun saltanatı uzun bir dönemi kapsadığı gibi bu dönemde pek çok hadise vuku bulmuştur. Abdülhamit dönemi tesiri günümüze kadar gelmiş olan pek çok mevcudiyetin daha iyi idrak edilmesi açısından incelenmesi gereken bir tarihtir. Pek çok kişinin şahsına, siyasi dehasına, diplomatik kabiliyetine hayran oldukları Sultan Abdülhamit'in Osmanlı Devleti için son umut olduğu kanaati etrafında ittifak etmektedirler. Bu sebeple Abdülhamit döneminde kendisine muhalefet eden jöntürklerin onun karşısındaki niteliğini, onunla mukayese edilerek ortaya konulması Osmanlı son döneminde meydana gelen hadislerin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Gerek gösterdiği yakın ilgi ve gerekse yol gösterici olarak sunduğu fikirler ile tez danışmanlığı görevini fazlasıyla yerine getiren değerli hocam Doç.Dr. Ebubekir SOFUOĞLU'na sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Katkılarından dolayı Ali BIYIK'a ayrıca verdiği fikirlerden dolayı değerli arkadaşım Mehmet ALKAN'a benden desteğini esirgemeyen eşim Özlem ARVASI'ye bu günlere ulaşmamada emeklerini hiçbir zaman ödeyemeyeceğim aileme şükranlarımı sunarım.

Melik ARVASI

26.09.2011

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iii
ÖZET	v
SUMMARY	vi
GİRİŞ	1
BÖLÜM1: II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİNE KADAR YENİDEN YAPILANMA ..	6
1.1. Osmanlı Yönetiminde Bozulma ve Yeniden Yapılanma Çabaları	6
1.2. Nizam-ı Cedit Dönemi'ne Kadar Yeniden Yapılanma Çabaları.....	9
1.3. Tanzimat Dönemi'ne Kadar Yeniden Yapılanma Çabaları	14
1.4. Meşrutiyet Dönemi'ne Kadar Yeniden Yapılanma Çabaları	27
BÖLÜM 2 : SULTAN ABDÜLHAMİT'İN YÖNETİM ANLAYIŞI	44
2.1. II. Abdülhamit'in Şahsiyeti	44
2.2. II. Abdülhamit'in Devlet İdaresi	50
2.2.1. II.Abdülhamit'in Dâhili Siyaset Anlayışı	50
2.2.2. II.Abdülhamit'in Harici Siyaset Anlayışı	58
2.2.3. II.Abdülhamit'in İçtimai Siyaset Anlayışı	66
2.2.4. II.Abdülhamit'in İktisadi Siyaset Anlayışı	68
2.2.5. II.Abdülhamit'in Eğitim Anlayışı	70
2.3. II. Abdülhamit'in Bürokratları	70
2.3.1. Küçük Said Paşa	77
2.3.2. Büyük Said Paşa	78
2.3.3. Ahmet Cevdet Paşa	79
2.3.4. Ahmet Vefik Paşa	82
BÖLÜM 3: II. ABDÜLHAMİT YÖNETİMİNE MUHALAFET:İTTİHAT ve TERAKKİ CEMİYETİ	85
3.1. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kuruluşu	85
3.2. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Dâhili Siyaset Anlayışı.....	101
3.3. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Harici Siyaset Anlayışı.....	123
3.4. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İçtimai Siyaset Anlayışı	127

3.5. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İktisadi Siyaset Anlayışı.....	130
3.6. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Eğitim Anlayışı	132
SONUÇ VE ÖNERİ	134
KAYNAKLAR	140
EKLER.....	149
ÖZGEÇMİŞ.....	173

KISALTMALAR

A.g.e.	: Adı geçen eser
A.g.m.	: Adı geçen makale
B.O.A.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
ev.	: Çeviren
H.R.	: Hariciye
S.	: Sayfa
S.Y.S.	: Siyasi
T.D.K.	: Türk Dil Kurumu
T.D.V.	: Türkiye Diyanet Vakfı
No	: Numara

Hicri Ayların Kısaltmaları

M.	: Muharrem	م	م مرح
S.	: Safer	ص	رفص
R.	: Rebiülevvel	ر	لوال اعيبر
Ra.	: Rebiülâhir	ار	رخأل اعيبر
C.	: Cemeziyelevvel	ج	الول الاجماد
Ca.	: Cemazielâhire	اج	جمادألخره
B.	: Recep بجر	ب	بجر
Ş.	: Şaban نابعش	ش	نابعش
N.	: Ramazan ناضمر	ن	ناضمر
L.	: Şevval	ل	لاوش
Za.	: Zilka'de	اذ	هدعقل اىن
Z.	: Zilhicce	ذ	هحجلاىذ

Tezin Başlığı: II. Abdülhamit Yönetimine Muhalefet : İttihat ve Terakki Cemiyeti	
Tezin Yazarı: Melik ARVASI	Danışman: Doç. Dr. Ebubekir SOFUOĞLU
Kabul Tarihi: 26 Eylül 2011	Sayfa Sayısı: vı (ön kısım) + 148 (Tez) + 25 (Ekler)
Anabilim dalı: Tarih	Bilimdali: Yakınçağ Tarihi
<p>Tezimizin konusu, Abdülhamit dönemindeki İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ona karşı yaptığı muhalefettir. İttihatçılar'ın II. Abdülhamit'e karşı olan muhalefetlerini siyasi, içtimai, İktisadi ve eğitim gibi yönlerden Abdülhamit dönemiyle ve onun icraatlarıyla mukayese etmek suretiyle, bu muhalefetin özelliklerini ortaya koymak yakın tarihi anlamak ve değerlendirmek açısından önemlidir. Ayrıca Osmanlı Yenileşme süreci içerisinde Avrupa'ya gönderilen nesillerin geri döndüğünde ülkeye olan etkilerinin ve katkılarının faydalı ve zararlı taraflarını ortaya koymak açısından da ayrı bir öneme sahiptir.</p> <p>Yeni Osmanlılar'ın padişaha ve bilhassa Babîali idaresine karşı giriştikleri muhalefet neticesinde kurdukları gizli cemiyetin Avrupalı casuslarla olan ilişkisi ve bu çerçevede İttihatçılar'ın darbe planları da tezimizde dikkat çekilen noktalardır. Ayrıca bu Yeni Osmanlılar'ın faaliyetlerinin neticede İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin doğmasına vesile olması çerçevesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluş felsefesine dikkat çekilerek aradaki ilişki ve bağlantı da sağlanmaya çalışılmıştır.</p> <p>Abdülhamit'e karşı muhalif olan İttihatçılar'ın ona alternatif olabilecek bir siyasi programa sahip olmadıkları görülmektedir. Jöntürkler Abdülhamit'in tahtan indirilmesi, Meşrutiyet'in ilanı ve Meclis-i Mebusan'ın açılmasından yana ittifak etmişlerdir. Bunların haricinde İttihatçılar siyasi açıdan ihtilafli fikirlere sahip olmuşlardır. Bir siyasi birlik ve bütünlük sağlamaktan uzaktırlar. Kimi zaman da siyasi açıdan Avrupalılar tarafından kullanıldıkları izlenimini vermişlerdir. Diğer önemli nokta ise, İttihatçılar'ın Batılılaşmanın sağlanması için topluma biyolojik-materyalist ve pozitivist fikirleri aşılama çalışmalarıdır. Eğitim konusunda ıslahatı savunan İttihatçılar, Osmanlı'nın en mühim meselelerinden birisi olan iktisat konusunda ise oldukça vasat bir fikir düzeyinde kalmışlardır.</p> <p>Tezimizi hazırlarken izlediğimiz yöntem öncelikle ayrıntılı bir biçimde literatür taraması ve ardından da konu ile ilgili arşiv belgelerine ulaşılması şeklinde özetlenebilir. Elde ettiğimiz materyaller incelenmiş, konu başlıklarına göre tasnif edilerek, konumuz üzerine hazırlanmış özel çalışmalara atıflar yapılmıştır. Tez metnini daha anlaşılır kılmak amacıyla arşiv belgeleri günümüz Türkçesine çevrilip yorumlanmak suretiyle verilmiştir.</p>	
Anahtar Kelimeler: İttihat ve Terakki Cemiyeti, II. Abdülhamit, Genç Osmanlılar, İttihatçılar	

Title of the Thesis: Committee of Union and Progress : Opposition to Sultan Abdulhamid II Government	
Author : Melik ARVASI	Supervisor : Assoc. Dr. Ebubekir SOFUOĞLU
Date : 26 September 2011	Nu. of pages : vi (pre text)+ 148 (main body)+25 (app.)
Department : History	Subfield : The Modern History
<p>The subject of our thesis is of the opposition that Committee of Union and Progress made against Abdulhamid in his period. Presenting the qualifications of this opposition is important to understand and evaluate the recent history by comparing the opposition of the İttihadists in terms of political, social, financial and educational aspects to the period and the actions of Abdulhamid. Also, it has another importance to present the beneficial and harmful effects and contributions that the generations who were sent to Europe had when they turned back in the Otoman Innovation Period.</p> <p>The relationship between the European spies and the secret society that New Ottomans established in consequence of the opposition they made against the Monarch and especially the Sublime Porte administration, and within this scope, the coup plans of the İttihadists are the remarked points in our thesis. Moreover, within the framework of New Ottomans' activities leading to the rise of İttihadist Movement, the establishment philosophy of the Union and Progress Movement is pointed out and the relationship and the connection between them are tried to be provided.</p> <p>It is seen that, İttihadists who opposed to Abdulhamid didn't have an alternative political programme. İttihadists allied for the dethronement of Abdulhamid, proclamation of Constitutionalism, and setting up the chamber of deputies. Apart from these, they had controversial ideas. They were far from providing a political unity and integrity. Sometimes they gave the impression of being exploited by the Europeans politically. The other important points are that, they tried to instillate biological-materialist and positivist ideas to provide Westernization. The İttihadists who defended reforms in education, had very mediocre ideas in terms of economics which was one of the most important matters of the Otoman Empire.</p> <p>We are preparing our thesis, our method can be summarized like that, first, we had detailed literature surveillance, and then we reached the archival documents about the topic. Obtained materials have been examined, by classifying in subject title, and references have been made to particular prepared studies on our topic. The archival documents have been translated into current Turkish and evaluated for making the thesis text more intelligible.</p>	
Keywords: Committee of Union and Progress, Abdülhamit II. , New Ottomans, İttihadists	

GİRİŞ

XVI. Asırda Batı toplumunda Reform hareketini başlatan aydınlar, kilse ve din adamlarının devlet ve halk üzerinde asırlardır devam eden aristokrasisine son vermek istiyorlardı. Bu hareketle Batı dünyası, Hıristiyanlık dininin ilim, teknik ve sanat konusunda daha evvel din adamları tarafından belirlenmiş ölçülerini değiştirmeyi başardılar. Bu çerçevede Hıristiyanlık dinini yeniden yorumlandılar. Bunun neticesinde Avrupa'da yeni mezhepler ortaya çıktı.

Avrupa'da yaşanan dindeki reform hareketlerinin yanı sıra Coğrafi Keşifler ve sömürgecilik faaliyetleri sayesinde, halk arasında Burjuvazi olarak isimlendirilen zengin bir sınıf ortaya çıkmıştı. Bu zengin halk zümresinin desteğiyle, Avrupa'da laik eğitim veren yüksek mekteplerin kurulması ve yaygınlaşması neticesinde Avrupa, ilim ve teknik konusunda ileri bir seviyeye ulaşmıştı. Bu durum bilhassa askeri alanda ciddi bir gelişme olarak ortaya çıkmıştı.

Osmanlı Devleti'nde XVII. asırdan itibaren başlayan duraklama hareketi, sonrasında tüm devlet kurumlarında bir bozulma meydana getirmişti. Bu durumun ortaya çıkmasının nedeni, sadece Osmanlı Devleti dâhilinde tesirli ve yeterli çözümlerin üretilmemesi değil, aynı zamanda Batı dünyasında XVI. ve XVII. asırlarda itibaren görülen Rönesans ve Reform Hareketleri sonucu meydana gelen gelişmelere Osmanlıların mesafeli yaklaşmış olmasındandı. Osmanlı Devlet ricali, Batı'da bazı değişimler meydana geldiğini duraklama dönemindeki savaşlarda kavramaya başlamıştı. Bu konuda Osmanlılar Lale Devri¹ olarak isimlendirilen dönemden başlayarak öncelikle çeşitli Avrupa ülkelerine sefirler göndermek ve onlara raporlar hazırlamak suretiyle mevcut durum hakkında bilgi edinmeye çalışmışlardı. Bu süreçte Batı dünyası ile olan diplomatik ilişkilerin geliştirilmesine önem verilmişti.

Bu dönemin padişahları, devletin toparlanması için bazı ıslahatların yapılması gerektiğine karar vermişlerdi. Bunlar daha çok askeri alanda meydana getirilmişti.

¹Üçüncü sultan Ahmet (1703-1730) devrinde damadı Nevşehirli İbrahim Paşa'nın teşvikiyle lale bahçeleri vücuda getirilmesi ve bu bahçelerde eğlence tertip edilmesi suretiyle meydana gelen bir tabiridir. (M. Zeki Pekalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* 2, Üçüncü Baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1993, s.354-55)

Osmanlı idarecileri, Batı'da meydana gelen ilmi ve teknik manadaki terakkileri idrak edebilmek ve teşhis koyabilmek için, Avrupa ile olan münasebetini geliştirmek babında çeşitli Avrupa memleketlerine talebeler göndermişlerdi. Fakat bu talebelerin çoğu Batı'nın ilim ve teknik alanındaki gelişmelerini takip etmekten ziyade, Batı toplumunun kültürel unsurlarına ait; dünya görüşü, yaşam biçimi ve eğlence hayatının tesirinde, Osmanlı memleketine geri dönmüşlerdi. Bununla birlikte bu talebeler, Avrupa'da ihtilaller sonrası ortaya çıkan bazı fikir akımlarının tesirinde de kalmışlar ve bu hususta Osmanlı toplumunda da bazı değişimlerin bu fikirler doğrultusunda meydana gelmesini istemişlerdi. Osmanlı Devleti'nin ancak Avrupai değişimlerle kurtulacağına inanmışlardı. Bu değişimleri gerçekleştirmek isteyen bazı talebeler Osmanlı ülkesinde birlikte harekete ederek cemiyetler biçiminde teşkilatlanmışlardı. İşte bu şekilde ortaya çıkan Yeni Osmanlılar Cemiyeti¹ ve İttihat ve Terakki Cemiyeti, Hürriyetçilik, Meşrutiyetçilik, Anayasacılık gibi düşüncelerin uygulamaya geçmesi için II. Abdülhamit ve Babiâli² idaresine karşı muhalefet etmişlerdi.

Çalışmanın Konusu

Osmanlı Devleti'nde Lale Devri'nden beri sürüp gelen Yenileşme Hareketi'nin bilhassa Tanzimat Dönemi³'nde, Yeni Osmanlılar tarafından, Batı taklitçiliğine dönüşmeye başladığı gözlemlenmekteydi. Yeni Osmanlılar Cemiyeti mensuplarının önde gelen şahsiyetlerinin pek çoğu ya Osmanlı devleti içersinde kurulmuş olan Batı tarzı mekteplerden, ya da yüksek öğrenimlerini Avrupa mekteplerinde okuyarak mezun olmuşlardı. Diğer taraftan bazıları da Avrupa'ya firar etmek suretiyle Batı'daki fikirlerle tanışmıştı.

Yeni Osmanlılar Avrupa'da bilhassa Paris'te, Fransız İhtilali sonrasında teşekkül eden kültür çevreleriyle temasa geçmişlerdi. Bu esnada meydana gelene kültürel etkileşim Yeni Osmanlılar'ın, Osmanlı Devleti'nde hürriyetçi ve anayasacı fikirleri

¹Sultan Abdülaziz devrinde mutlakiyetin kaldırılıp yerine meşruti bir idare tesisi emeliyle kurulan cemiyetin adıdır. (M. Zeki Pekalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* 3, Üçüncü Baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul,1993,s.632)

²Anlamı büyük kapı demektir. Osmanlı Devleti'nin münkariz olduğu güne kadar devlet idaresinin merkezi sayılan yere verilen isimdi. (M. Zeki Pekalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* 1, Üçüncü Baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul,1993,s136)

³Sultan Mecit'in cülusu üzerine Hicri 1255 (1839) senesinde Büyük Reşit Paşa'nın teşebbüsü neticesinde yapılan idari yenilik hakkında kullanılan bir tabiridir. (M. Zeki Pekalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* 3, Üçüncü Baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul,1993,s.398)

benimsemesine vesile olmuştu. Bunun akabinde Yeni Osmanlılar'ın gerek Osmanlı Ülkesi'nde, gerekse Avrupa'da yayımladıkları mecmualar vasıtasıyla siyasi, içtimai, iktisadi, dini, milli, mevzularda fikirlerini beyan etmişlerdi.

Nitekim Osmanlı ülkesindeki Tıbbiye, Mülkiye, Harbiye gibi mekteplerde bu fikirler gençler arasında yaygınlık kazanmıştı bu vesile ile Osmanlı Devleti'nde Jöntürk Hareketi ortaya çıkmıştı. Bu harekete mensup olan İttihatçılar ülke içinde ve dışında faaliyetlerini yaygınlaştırmak için İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni tesis etmişlerdi.

Tezin ana konusu, Yeni Osmanlılar gibi ortaya çıkan İttihat ve Terakki Hareketi mensuplarının II. Abdülhamit'e karşı yapmış oldukları muhalefetti. Bu muhalefet siyasi, içtimai, iktisadi ve kültürel açılardan incelenerek, çok yönlü bir biçimde değerlendirilmeye özen gösterildi. Böylece konu farklı cephelerden gözden geçirilmek suretiyle mezkûr muhalefetin niteliği ortaya konulmaya çalışıldı.

Önemi

Osmanlı Devleti'nde, pek çok hadisenin meydana geldiği II. Abdülhamit dönemi, Osmanlı tarihinde önemli bir yer işgal etmektedir. II. Abdülhamit yaklaşık 33 sene devleti idare etmiştir. Bu dönemde devleti dağılmaktan ve yıkılmaktan kurtarabilmek için yoğun bir çaba sarfetmiştir. Bu dönemle ilgili bu güne kadar gelmiş lehte ve aleyhte pek çok eser bulmak mümkündür. Bu dönemde ortaya çıkan İttihat ve Terakki muhalefeti farklı yönlerden incelenerek II. Abdülhamit dönemiyle mukayese edilmesi, son dönem Osmanlı tarihi ve Yakınçağ Türk tarihinin anlaşılmasına katkı sağlaması bakımından önem arz etmektedir.

Amacı

II. Abdülhamid dönemi Osmanlı tarihi içerisinde önemlidir. Çünkü bu dönem, Yakınçağ Osmanlı tarihinin en tartışmalı dönemlerinden biridir. Sonuçta iki farklı görüş ortaya çıkmıştır. Bunlardan birine göre, II. Abdülhamit idaresi baskıcı ve gelişmeye kapalı bir dönemdir. Diğer görüşe göre ise, II. Abdülhamit kötü şartlar altında, ülkesini harici ve dâhili siyasetteki başarısıyla ayakta tutmuş, bunun yanı sıra içtimai, iktisadi ve kültürel alanlarda yaptığı islahatlarla huzur ve refahı sağlamaya çalışmıştır. İşte bu çalışmanın yapılmasındaki temel amaç, II. Abdülhamit dönemindeki muhalefeti, Abdülhamit'in idari faaliyetleriyle ve atadığı bürokratlarıyla mukayese ederek mevcut muhalefetin

niteliğinin anlaşılmasını sağlamaktır. Bu sayede Tanzimat'tan beri devam eden yenilikçi gelenekçi çatışmasında, devletin ve milletin menfaatleri bakımından tarafların pozisyonunun anlaşılmasına katkı sağlamaktır.

Yöntemi

Tezin hazırlanması ve yazılması aşamasından evvel konuyla ilgili detaylı bir literatür taraması yapıldı. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Yeni Osmanlılar, II. Abdülhamit ve İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilgili arşiv belgelerine ulaşıldı. Bunlar arasında en dikkat çekici olanlar II. Abdülhamit ve İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları hakkında dış basında neşredilen makalelerdi. Bunlardan gerektiği ölçüde faydalandık.

Elde ettiğimiz arşiv belgeleri konu başlıklarına göre tasnif edilerek, günümüz Türkçesine aktarılmış ve ilgili bölümlerde kaynak olarak kullanılmıştır.

Çalışmanın konusuyla ilgili araştırma eserlere de başvuruldu. Temin edilen kitap ve makaleler fişlenerek tezin ilgili bölümlerinde gerekli atıflar yapılarak kullanıldı. Ayrıca tezin yazılmasında Türk Dil Kurumu'nun Yazım ve İmla Kılavuz'u esas alındı.

İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarını temel alan araştırma eserleri oldukça kısıtlıydı. Bununla birlikte İttihatçılar üzerine yapılmış çalışmaların çoğunun birbirinin tekrarından ileriye geçmemiş oldukları anlaşıldı. Bu bağlamda biraz olsun diğerlerinde farklı olanlar kullanılmaya özen gösterildi.

Yararlanılan eserlerin içersinden Şerif Mardin'in "Jöntürklerin Siyasi Fikirleri" isimli araştırması önde gelmektedir. Bu eserde, İttihatçılar'ın ileri gelenlerinin siyasi, içtimai, iktisadi ve kültürel fikirleri ele alınmıştır. Bu anlamda İttihat ve Terakki Hareketi mensuplarının hedefleri, bazen onların hayatlarından kesitler sunulmaktadır. Ancak eserde eksikliği hissedilen nokta, İttihatçılar'ın fikirlerinin dar bir çerçevede ele alınması ve bahsedilen konu üzerine yeterli açıklama yapılmadan başka bir konuya geçilmesidir. Bu da eserin anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Yine, Ernest E. Ramsaur'ın "Jöntürkler ve 1908 İhtilalinin Doğuşu" isimli eserinde İttihat ve Terakki Hareketi'nin ortaya çıkış süreci içersinde, örgütün kuruluş amaçları ve bu örgütü ortaya çıkaran sebepler ele alındığı gibi, Avrupa'ya giden İttihatçılar'ın buradaki faaliyetleri ve fikirleri hakkında bilgiler de verilmiştir. Yusuf Ziya İnan'ın "Jöntürkler'den İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne" adlı eserinde, hem Yeni Osmanlılar hakkında hem de İttihatçılar

hakkında mühim bilgiler sunulmuş, diğer taraftan da her iki gurubun savunduğu fikirler ve yapmış oldukları muhalefetler noktasında değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Diğer bir mühim araştırma da, Mustafa Gencer'in " Jöntürk Modernizmi ve Alman Ruhu 1908-1918 Dönemi Türk-Alman ilişkileri ve eğitim" isimli eseridir. Eserin ikinci bölümünde, Abdülhamit ve İttihatçılar arasındaki münasebetler farklı cephelerden ele alınmıştır. Birol Emil'in çalışması olan "Mizancı Murat Bey ve Eserleri'nde, Mizancı'nın basın yoluyla yapmış olduğu muhalefet ve bu esnada ileri sürmüş olduğu fikirler fevkalade güzel bir biçimde ele alınmıştır. Mehmet Hacısalihoğlu'nun "Jöntürkler ve Makedonya Sorunu" adlı çalışmasında, İttihatçılar'ın Balkanlar ve Makedonya konusundaki düşünceleri ve onların bu konularda Abdülhamit'e karşı olan muhalefetleri ele alınmıştır.

M.Şükrü Hanioglu'nun "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" isimli çalışması, İttihatçılar'ın Batı dünyasından nasıl etkilenmiş olduklarını ve bu anlamda hangi Batılı fikirler benimsemiş oldukları hakkında bilgiler içermektedir. Hanioglu'nun bir diğer önemli eseri de, "Bir Siyasi Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi"dir. Eserde, Abdullah Cevdet'in fikirleri ve siyasi faaliyetleri incelenmiştir. Diğer taraftan Abdullah Cevdet ile olan münasebetleri bağlamında Prens Sabahaddin ve fikirlerinden de bahsedilmiştir. Ahmed Cemaleddin Saraçoğlu'nun "Unutulmaz Meşhurlarımız-1 Mizancı Murad" isimli eserinde, Mizancı Murad'ın Abdülhamit'e karşı olan muhalefetini ve darbe planı hakkında bilgiler verilmiştir. Ancak bu esrin bilimsel yönü çok kuvvetli değildir.

BÖLÜM 1: II. ABDULHAMİT DÖNEMİNDE YENİDEN

YAPILANMA ÇABALARI

1.1. Osmanlı Yönetiminde Bozulma ve Yeniden Yapılanma Çabaları

Osmanlı tarihinde XVI. yüzyılın sonları ve XVII. yüzyılda siyasi, idari, iktisadi, içtimai, ticari ve askeri yönlerden ortaya çıkan duraklama, tüm devlet kurumlarında bir bozulma ve çözülmeyi de beraberinde getirmişti.¹ Aslında genel kanı olarak duraklama döneminin Kanuni'den sonra başladığı kabul edilse de bu süreci geciktirenin Sokullu Mehmet Paşa olduğu yaygın olarak ifade edilmektedir.

Duraklamanın dâhili nedenlerine bakıldığında dikkati çeken, Osmanlıların güçlü zamanlarda sahip olduğu üstünlük psikolojisini sonraki dönemlerde de üzerinden atamamış olmasıydı. Bunun bir sonucu olarak Osmanlılar, Avrupa'da ki gelişmeleri takip edememişlerdi. Bu rehavet içersindeki Osmanlılar, medeniyetlerindeki asıl nitelik olan ilim ve teknikte geride kalmışlardı. Buna neden olan önemli sebep de medrese eğitim sisteminde başlayan bozulmaydı. Medreselerde akli ilimlere verilen önem gittikçe azalmıştı. Bununla birlikte Osmanlıların bilimsel çalışmaları devlet kontrolünde değil de bireysel çalışmalara havale etmesi de bir diğer önemli nedendi. Bilindiği gibi, Osmanlı Devleti'nin yükselme döneminde elde ettiği başarıların arkasındaki etken Osmanlıların sahip olduğu askeri teknolojik üstünlüktü. Bu arada, XVI. yüzyılın ikinci yarısında dini bilimlere dayalı Osmanlı eğitim düzeni, kendilerine tek çıkış yolu olarak medrese mensubu olmayı gören yoksul çocuklar akımına uğradı. Eğitim kurumlarında zaten düşmekte olan seviye yüzünden bu çocukların eğitimi de bir sorun olarak ortaya çıkınca okullar karışıklık ve tembellik merkezi haline geldi. Medrese öğrencileri her fırsatta şehir içi içtimai ve siyasi kışkırtmalara karışmaya başladılar. Bu devirde medrese tahsili görmeden mezun olup mülazım olan danışmentlerin bu durumu, ilmi kudrete sahip olmayan medrese talebelerini de fena yollara sevk etti.²

Öte yandan Avrupa devletleri, XVI. Yüzyılın ikinci yarısında merkantilist ekonomik yapılanma sayesinde dünyadaki parasal dengeyi kendi lehlerine bozdular. 1580

¹M.Alaaddin Yalçınkaya, “ XVIII. Yüzyıl Islahat Değişim ve Diplomasi Dönemi”, *Türkler Ansiklopedisi*, 12. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002,s.479

² Mustafa Demir, *İslam Devletleri Tarihi Gelibolulu Mustafa Ali*, Değişim Yayınları, İstanbul 2006, s. 6,7

tarihinden itibaren ucuz Amerikan gümüşü, Osmanlı Devleti'ne girmeye başlayınca, Osmanlı Devleti'ndeki mali buhran şiddetlendi. Paranın değeri düşerek fiyatlar yükseldi. 1585 para şoku karşısında başta padişah olmak üzere, yöneticiler ve ulema çıkış yolları aramaya başladılar. Bu noktada Osmanlı ekonomisinin çöküşüne neden olarak iki sebep görülmekteydi. Bunlardan birincisi, Doğu ticareti geriledikçe Osmanlı Devleti'nin uluslar arası piyasada çalışan tüccarlarının iç pazarlara yönelmeleri, küçük esnaf haline gelmeleri söz konusu oluyordu. İkinci sebebi ise, Osmanlı siyasi çöküşü ile ilgili olarak, fütuhat kaynakları kapanıp ülke dışındaki gelir kaynakları tıklandıkça bir kısım ulufe¹ sahiplerinin, yasak olmasına rağmen tamamlayıcı bir geçim sahası olarak esnaflığa el atmalarıydı.²

Devlet adamları, Osmanlı Devleti'ni içinde bulunduğu durumdan kurtarmak için yeniden yapılanma çabaları içerisine girmişlerdi. Bu hususta özellikle de askeri reformlar, tahmin edilmeyen ölçüde yüksek masraflara ulaşmıştı. Bu şekilde de ekonominin bozulması devletin bütün kurumalarını olumsuz etkilemişti. Diğer taraftan duraklamanın hızlı ve tesirli olmasında, Osmanlı hükümetinin vaziyeti ile Avrupa Hıristiyan kavimlerinin uyanış ve ilerlemeleri de pek ziyade alakalıydı³ XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti, Batı'da meydana gelen değişmelere ayak uyduramamış, bunun yanında içyapısında meydana gelen: idari sistemdeki yozlaşma ve bozulma, Tımar sisteminin ve Yeniçeri⁴ Ocağı'nın bozulması, ortaya çıkan isyanlar devleti zor durumda bırakmıştı.⁵

Askeri açıdan da 1683 Viyana yenilgisini izleyen 16 yıl boyunca, Osmanlı Devleti tarihindeki ilk ve en büyük toprak kayıplarını verdiği Karlofça Antlaşması'nı 1699'da Kutsal İttifak'ın Katolik kanadı Avusturya ile ve 1700 yılında Rusya ile de İstanbul Antlaşması yapılmıştı.⁶ Avrupa'nın Hıristiyan milletlerinin Türkler'i Balkanlar'dan ve

¹ Maaşı yerinde kullanılan bir tabiridir. Yeniçeriliğin cari olduğu devirlerde asker ve sair muvazzaf memurlara verilen maaş yerinde kullanılmıştır.(M. Zeki Pekalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* 3, Üçüncü Baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul,1993, s.554)

²Mustafa Demir a.g.e., s. 4-5

³Şehbenderzade Ahmet Hilmi, *İslam Tarihi* 2, (Yayına Hazırlayan: Ziya Nur Aksun), İstanbul 2006, Ötüken Neşriyat s.234 – 237

⁴Hicri 1241 (Miladi 1826) senesinden evvel Osmanlılar'ın Muvazzaf askerlerine verilen addı. (Zeki Pekalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* 3, Üçüncü Baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul,1993,s.617)

⁵Necdet Hayta, Uğur Ünal, *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri*, Gazi Kitabevi, s. 20

⁶M.Alaaddin Yalçınkaya, “ XVIII. Yüzyıl Islahat Değişim ve Diplomasi Dönemi” *Türkler Ansiklopedisi*, 12. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002,s.479-480

Anadolu'dan atma düşüncesiyle Osmanlı'ya karşı kurulmuş olan bu Kutsal İttifak düşüncesi Rus Çarı I. Aleksandr'ın eseri idi.¹

Türker'in Viyana ile Edirne, Adriyatik ile Çanakkale arasındaki mesafede gerilemesinin öne çıkan sebebi belki de ilk anda savaş sanatının Avrupa'da gelişirken Doğu'da yerinde saymasıydı. Batılı güçlerde kafanın uzuvları yönetmesindeki hız, intizam ve kuvvet ahengiyle hareket eden yüz binlerce askerin oluşturduğu düzgün ve disiplinli orduları vardı. Oysaki Osmanlı'da bütün olmakta zorlanan, kitleler halinde kahraman fakat dağınık ve itaatiz bir ordu vardı.²

1300–1683 döneminin askeri ve siyasi başarılarının tam tersine 18. yüzyılda yenilgiler ve toprak kayıpları oldu. Osmanlılar askeri teknoloji alanındaki üstünlüklerini kaybettiler, Avrupalı düşmanlarıyla önce aynı düzeyde, sonrada onlarınkilerden daha geri silahlar ve taktikler kullanarak savaşırdılar. Bunun yanı sıra 18. yüzyılda Avrupa'da her zamankinden daha merkezî bir nitelik kazanmakta olan mutlak monarşiler ortaya çıktı. Osmanlılar bir dereceye kadar bu sürecin içinde yer alırken, dünyanın diğer devletleri dışında kaldılar. Öte yandan bu yüzyılda meydana gelen toprak kayıpları çok korkunç olmakla birlikte Batı, Doğu ve Orta Avrupa devletleri arasındaki çatışmalar, bu kayıpların büyümesini engelledi.³

Ortaya çıkan bu vaziyet sebebiyle Osmanlı Devlet adamları yeniden yapılanmanın gerekliliğinin anladıktan sonra, uzun süre sorunun askerlik alanındaki gerilemeden kaynaklandığını zannetmişlerdi. Çünkü Batı'yla aralarındaki mevcut fark, ilk olarak savaş alanlarında ortaya çıkmıştı. Klasik dönemlerde, Avrupa devletlerinin oluşturduğu müttefik kuvvetleri dize getiren muzaffer Osmanlı ordusunun artık tek tek bu devletler karşısında bile başarısız neticeler alması, ister istemez Osmanlı reformcularının dikkatlerini bu noktaya yoğunlaştırmalarına neden olmuştu. Öte yandan bir zamanlar Avrupa devletlerinin kâbusu olan Osmanlı orduları, bilhassa Yeniçeriler, bizzat kendi

¹Fahir H. Armaoğlu, *Siyasi Tarih(1789–1960)*, Ayyıldız Matbaası, 3. Baskı, Ankara, 1975

²Alphonse De Lamartine, *Osmanlı Tarihi 3 Sona Doğru*, (Çeviren: Reşat Uzmen), Bilge Sanat Yayınları, İstanbul, 2005, s. 209

³Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu, 1700–1922*, İletişim Yayınları 4. Baskı, İstanbul, 2005, s. 73–74

hükümdarları, devlet adamları ve sivil halkından başka kimseyi korkutmaz hale gelmişlerdi.¹

Netice itibariyle Osmanlı Devlet adamları devleti yeniden yapılandırma çabaları içerisine girmişlerdi. Bu çerçevede devlet düzenindeki ilk köklü ıslahat hareketleri 18. yüzyılın başlarında ortaya çıkmıştı.

1.2. Nizam-ı Cedit Dönemi'ne Kadar Yeniden Yapılanma Çabaları

Karlofça Antlaşması sonrasında Osmanlı Devlet'inin ayrılmaz parçası olan geniş toprakların kaybedilmesi, Osmanlıların maneviyatını büyük ölçüde bozmuştu. Öyle ki bazı devlet adamları bu durumdan kurtulmayı mümkün görmüyorlardı. Osmanlı Devlet erkânı ve dönemin bazı aydınları, ilk kez Avrupa'nın bu üstünlüğünün altında yatan sebeplerin öğrenilmesini ve bu doğrultuda ıslahatlar yapılmasını öngörmüşlerdi. Bu sayede değişimin önündeki engellerin ortadan kalkacağını savunmaya başlamışlardı. Bu anlamda Osmanlı tarihinde ilk Avrupa'yı usulde yenileşme çabaları içerisine giren padişah III. Ahmet olmuştu.²

1703'te tahta çıkan III. Ahmet 'in Pasarofça Antlaşmasıyla 14 yıl 11 ay 2 günlük birinci saltanat devresi 1718'de sona ermişti. İkinci saltanat devresine“ Lale Devri “ denilmişti. Nitekim Damat İbrahim Paşa'nın sadaret yıllarıdır ve 12 yıl 2 ay 11 gün sürmüştür. Lale Devri Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın meydana getirdiği bir devre olmuştur. Osmanlı tarihinde Batılılaşma yönünde ilk adımların atıldığı Lale Devri (1718–1730), adını dönemin yaşam biçimini simgeleyen lale çiçeğinden almıştı.³

Bu dönemde, Osmanlılar ile Avrupalılar karşılıklı olarak çok yakın ilişki kurmaya başladılar. Pasarofça sonrası Damat İbrahim Paşa'nın sadaretinde önceki dönemlere nazaran dışarıya gönderilen elçilerin ve temsilcilerin sayıları ve icraatlarında artışlar görüldü. Paris, Viyana, Varşova, Lehistan ve Rusya'ya giden bu elçiler sadece diplomatik ve ticari görüşmeler için değil Avrupa diplomasisi, kültürü, sanatı, sanayisi,

¹Ali Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004,s.18

²M.Alaaddin Yalçınkaya, “ XVIII. Yüzyıl Islahat Değişim ve Diplomasi Dönemi” , *Türkler Ansiklopedisi*, 12. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002,s. 480

³Necdet Hayta, a.g.e., s.26

tarımıyla birlikte askeri ve teknolojik gücü hakkında bilgi edinmeye ve bunları raporlar halinde sunmaya başladılar. ¹

Bu doğrultuda elçilik faaliyetleri en önemli bilgi edinme kaynağı olmuştu. Elde edilen ilk sefaretname Viyana'ya giden Kara Mehmet Paşa'nın 1655 'de yazdığı rapordu. İkincisi Zülfikar Paşa'nın dört sene Viyana'da ikamet ettikten sonra hazırladığı ve bilhassa Avusturya ordusu hakkındaki gözlemlerini ihtiva eden rapordu.²

Fakat en önemlisi Yirmi Sekiz Mehmet Efendi'nin bir yıl Paris'te bulunduktan sonra Padişah'a takdim ettiği sefaretnamesiydi. Paris'e gönderilen bu elçinin devrin gelişmesi üzerinde çok önemli bir tesiri olmuştu. Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi Efendi, kalabalık bir mahiyetle ve oğlu Said Efendi'yi yanına alarak 7 Ekim 1720 de Paris'e hareket etmişti. Bu çerçevede sefir, matbaaları, bütün alet ve makineleri, harfleri, sarayları, kaleleri ve müstahkem mevkiilerin maketlerini gördü. Kral'ın kütüphanesini de ziyaret ederek tarih ve diğer konulardaki kitaplar hakkında geniş malumat edindi. Bir yıl sonra İstanbul'a dönerek sefaretnamesini Padişah'a ve İbrahim Paşa'ya takdim etti.³

Bu arada devrin Sadrazamı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa devleti kuvvetlendirmek ve devlet idaresini daha iyi bir yola koymak için birçok tedbirler almıştı. Bunların arasında devlet gelirlerinin arttırılması ve giderlerin azaltılması, Osmanlı topraklarında kadastro çalışmaları, adli işlerdeki bozuklukların ve kadı tayinlerinin düzeltilmesi, memurların mertebe ve ehliyet sırasına göre tayin edilmesiydi.

Bu dönemdeki lüks harcamalar için gerekli mali kaynak: devletin çeşitli vergi, harç ve gelirlerinin sıkı sıkıya denetlenmesiyle sağlanmıştı. Diğer taraftan Osmanlı Devleti'nin, Batı devletlerinin saldırılarına karşı başarıyla karşı koyabilmesi, Batı harp usullerine sahip olabilmesi ile mümkün olabilirdi. Fakat bu konuda çalışmalar başlamadan önce Batı'nın askeri kurumlarının ve silah gücünün ülkeye ne şekilde getirileceği tartışma konusuydu. İbrahim Paşa memleketin askeri durumunu perişan halde bulmuştu. Yeniçeriler'de nizam kalmamış; askerler başlarında iyi kumandanlar bulunmadığı için, harbe korkar halde gider olmuşlardı. İbrahim Paşa bozulan Yeniçeri Ordusu'nu ıslah

¹M.Alaaddin Yalçınkaya, “ XVIII. Yüzyıl Islahat Değişim ve Diplomasi Dönemi” ,*Türkler Ansiklopedisi*, 12. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 485

²Fuat Andıç ve Süphan Andıç, *Batıya Açılan Pencere Lale Devri*, Eren Yayıncılık, İstanbul.2006,s.42-43

³Fuat Andıç, a.g.e., s.43-44

etmeyi düşünmüş ise de, Osmanlı tarihinde önemli bir yeri bulunan Lale Devri’de askeri düzenlemeler diğer alanlara nispetle sınırlı kalmıştır.¹

Öte yandan Lale Devri’de ilim, kültür, fikir ve sanat alanlarında birçok faaliyetler meydana gelmişti. İbrahim Paşa’nın teşkil ettiği ilmi bir encümen tarafından umumi tarihe ve İslam tarihine ait bir hayli kıymetli eser Türkçe’ye çevirtmişti. Yine Lale Devri’nde, Çinicilik sanatını yeniden canlandırmak için Kütahya’da bir çini fabrikası kuruldu. III. Ahmet biri sarayın içinde diğeri Yenicami’de olma üzere iki kütüphane kurdurmuştu. Ayrıca İbrahim paşa’nın Hoca Paşa’da kurduğu üçüncü kütüphane vardır ki; devlet içerisinde daha önce hiçbir dönemde bu kadar büyük bir kütüphane meydana getirildiği görülmemiştir. Bu dönemdeki önemli gelişmelerden biri de ilk Türk matbaasının İbrahim Müteferrika tarafından Temmuz 1727’de kurulmasıydı.²

Lale Devri’nde meydana gelen bu yeniden yapılanma çabaları bir halk hareketi olarak değil devletin başındakilerin bireysel icraatları olarak göze çarpmaktaydı. Damat İbrahim Paşa Osmanlı Devleti’nde zedelenen birçok temel taşları yerine koymuş, Viyana sonrasından beri ilk defa her alanda bir kalkınma ve disiplin görülmeye başlanmıştı.³

İlk zamanlarda daha ziyade tarihi binaların tamiri ve ibadethanelerin ihyası gibi işler üzerinde durmak suretiyle İstanbul’u imar etmek isteyen İbrahim Paşa bir müddet sonra özellikle zevk ve sefa âlemlerine ait yerleri inşa etmeye başlamıştı. Böylece İbrahim Paşa’nın zevk ve eğlenceye düşkünlüğü halkı perişan bir hale sokmuş; saray halkının tüm hoşnutsuzluğunu üzerine çekmişti. Diğer taraftan da yeni vergilerin konulması, göçler yüzünden İstanbul’da meydana gelen işsizlik, her gün değişik yerlerde hoşça vakit geçiren İbrahim Paşa ve yakınlarına karşı duyulan hoşnutsuzluğu biraz daha arttırmıştı. Neticede İran ile başlayan savaş İbrahim Paşa ve devrinin sonunu getirmişti. 1729’da yapılan antlaşmaya rağmen İran saldırıları önlenemediğinden III. Ahmet’in başında bulunacağı bir ordunun İran üstüne yürütmesine karar verilmişti. Ancak padişah

¹Necdet Hayta, a.g.e., s. 27–29

²Necdet Hayta, a.g.e., s. 29–31

³M.Alaaddin Yalçınkaya, “ XVIII. Yüzyıl Islahat Değişim ve Diplomasi Dönemi”, *Türkler Ansiklopedisi*, 12. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.487

seferden son anda vazgeçtikten sonra nihayet Tebriz Kalesi'nin terki haberi gelmesi isyan hazırlayıcılarına aradıkları fırsatı vermişti.¹

İran seferi için ordunun büyük bir bölümü Üsküdar'da hazırlık yaparken bir kısım Yeniçeri'nin başlattığı ayaklanma hareketinin başında Patrona Halil adında Arnavut bir Yeniçeri vardı. 28 Eylül 1730'da Patrona Halil ve yandaşlarının başlattığı bu isyan hareketi yüzlerce sivil ve askerın bunlara ilhakıyla genişlemişti. Sadrazam'a gücenik ve muhalif olan bazı ulema ve idareciler de bu isyana katılıp desteklemişlerdi Paşa ve yakınların hedef alan hareket karşısında 29 Eylül 1730'da III. Ahmet Sadrazam ve yakınlarını azlettirip boğdurmasına rağmen isyan yatışmayınca III. Ahmet tahtan feragat etti. Bundan sonra da 1 Ekim 1730' da III. Ahmet'in yerine II. Mustafa'nın oğlu I. Mahmut tahta çıkartıldı. Ayaklanmanın lideri olan Patrona Halil ve taifesi İstanbul'a dağılıp eski idarenin siyasi ve kültürel simgesi olan Saadabat ve benzeri saraylar ve köşklerle donatılmış mekânları Lale Devri sona ersin diye yerle bir ettikleri gibi önlerine gelenleri öldürmüşlerdi. Ancak yapılan bu maddi tahribatlara rağmen bu devirde meydana gelen Batı tarzında yenileşme hareketleri artık bastırılmayacak kadar çok yayılmıştı.²

Ancak bu siyasi istikrarsızlık daha fazla böyle devam edemezdi. I. Mahmut kısa zamanda mutlak otoritesini sağlamak zorundaydı. Neticede I. Mahmut İranlılara açılacak seferi konuşmak bahanesiyle Patrona Halil ve yandaşları saraya çağrıldı ve burada 25 Kasım 1730'da boğdurdu. Patrona Halil'in arta kalan yandaşları ise dağılıp İstanbul tarihinin en tahripkâr ayaklanmasından kurtuldu ve Patron'a isyanı sonuçlanmış oldu. Bundan sonra I. Mahmut devlet idaresinde tam hâkimiyetini kurdu. I. Mahmut amcası III. Ahmet döneminde başlatılan yenilik hareketlerinin daha azimli ve planlı bir şekilde devam etmesini sağladı.³

Osmanlı Devleti'ndeki bu yeniden yapılanma çabaları III. Mustafa'nın ölmesi üzerine 21 Ocak 1774 de tahta çıkan I. Abdülhamit tarafından devam ettirilmişti. Padişah tahta çıkar çıkmaz askeri alanda ıslahatlar başlamıştı. Bu konuda yardımcı olması için görevlendirilen Fransız Baron de Tott Hasköy'de top dökümhanesinin inşasına, kayık-

¹Necdet Hayta, a.g.e., s. 33-34

²M. Alaaddin Yalçınkaya, " XVIII. Yüzyıl Islahat Değişim ve Diplomasi Dönemi", *Türkler Ansiklopedisi*, 12. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002,s. 489

³Alaadin Yalçınkaya, " XVIII. Yüzyıl Islahat Değişim ve Diplomasi Dönemi" ,*Türkler Ansiklopedisi*, 12. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002,s. 489

köprü sistemine geçilmesine ve top arabalarının daha kullanışlı hale getirilmesine önayak olmuştu. Öte yandan dönemin ıslahatçı paşası Halil Hamit Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesi ile ıslahat çalışmaları da hız kazanmıştı. Zeamet¹ ve Tımar² arazileri konusunda ve Yeniçeri Ordusu'nda bir takım düzenlemeler yapılmış, ayrıca Sürat Topçuları Ocağı³ ıslah edilmişti.⁴

1.3. Tanzimat Dönemi'ne Kadar Yeniden Yapılanma Çabaları

Osmanlı yenileşme tarihi içerisindeki en önemli dönemlerden biri de III. Selim dönemidir. Zira III. Selim zamanında yapılan Batı tarzında ıslahat hareketleri ve Avrupa ile olan diplomatik temaslar Osmanlı Devleti'nin yeniden yapılanma çabaları açısından önemli bir dönemdir. III. Selim, III. Mustafa'nın oğluydu. 1789 yılında amcası I. Abdülhamit'in ölümü üzerine 27 yaşında iken tahta geçmişti.⁵

III. Selim'in tahta çıktığı yıllarında Osmanlı Devleti, Rusya ve Avusturya ile I. Abdülhamit devrinden beri savaş yapmakta olduğu için maddi buhran içindeydi.⁶ Osmanlı Devleti'nin son savaşlardaki kaybı büyük olmuştu. Fakat alınmış büyük bir ders ve öğrenilmiş acı bir hakikat vardı: Batı siyasi ve askeri sahada Osmanlı'ya karşı üstünlük sağlamıştı. Şu halde Osmanlı Devleti siyasi varlığını muhafaza etmek istiyorsa, geri kalışını telafi ederek Batı'ya yetişmek zorundaydı.⁷

Bu durum karşısında III. Selim, devlet temelinde gerçekleştirilecek olan büyük çaptaki yeniden yapılanma hareketlerinin başarılı olabilmesi için bunun, bir ilişkiye bağlanması yerine, devlete mal edilmesi fikrini savundu; bu amaçla da uygulanması öngörülen her yenilik hareketini, devlet yönetiminde söz sahibi bulunan ulema ve devlet erkânı ile

¹Fetih sırasında Arazi-i emiriyye itibar olunan yerlerden muhariplerle bir kısım devlet ve saray memurlarına kılıç hakkı ve dirlik olarak verilen "beytülmal" hissesi yerinde kullanılır. (M. Zeki Pekalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* 3, Üçüncü Baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul,1993,s.649)

²Fetih sırasında Arazi-i emiriyye itibar olunan yerlerden sipahiler ile zaimlere kılıç hakkı ve dirlik olarak verilen "beytülmal" hissesi yerinde kullanılır. (M. Zeki Pekalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* 3, Üçüncü Baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul,1993,s.497)

³Yeniçeri teşkilatına dâhil ocaklardan birine verilen addır. (1783-84)senesindeki Yeniçeri Ocağı'ndaki topçu teşkilatının dışında Sür'atçıyan Ocağı" adıyla 3000 kişilik bir teşekkül meydana getirilmişti. Sür'at topu ise eskiden kullanılan toplardan birinin adıdır. (M. Zeki Pekalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* 3, Üçüncü Baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul,1993,s.298)

⁴"I. Abdülhamit",Osmanlı Ansiklopedisi, 5. Cilt, İz Yayıncılık, İstanbul,1996 s.128

⁵Metin kunt, Sina Akşin, *Türkiye Tarihi 3, Osmanlı Devleti 1600-1908*, Cem Yayınevi, İstanbul,1995, s. 77

⁶Necdet Hayta, a.g.e., s. 85

⁷"III. Selim",Osmanlı Ansiklopedisi, 5. Cilt, İz Yayıncılık, s. 195

fikir alışverişi yaparak onların görüş ya da onaylarını almayı son derece önemli buluyordu. Bu yüzden padişah, sivil, asker ve ulemadan ileri gelen kişilere, bir hattı-ı hümayun yayınlayarak devletin zayıflığının nedenleri hakkında görüşlerini bildirmelerini istemişti. Aynı zamanda, Osmanlı Devleti'nin zaafa uğrayan askeri meselelerini ve buna ilaveten diğer sorunları için çözüm tekliflerini de raporlarda belirtmelerini işaret etmişti. Devlet adamları ve ileri gelenler arasında adeta bir anket başlatılmış ve III. Selim'e bu konuda 22 kişi lahiya sunulmuştur.¹

Lahiyalar arasında Tatarcık Molla Abdullah'ın lahiyası önemli bir yer tutar. Bu layihaya göre, bir çeşit genel askerilik ödevi yöntemi ile vilayetlerde milis kıtaları kurulmalı, bunlar savaş zamanı gelince çağrılarak toplatılmalı, savaş yıllarında kendileri ve aileleri vergilerden muaf tutulmalıydı. Milli bir ordu kurulmasına en yakın fikir buydu. Öte yandan ıslahat layihalarında yalnızca askeri meseleler üzerinde durulmamış, bundan başka idari ve mali meseleler üzerinde de fikir üretilmişti.²

III. Selim, her şeyden önce devletin bozulmuş olan müesseselerinin ve bu arada ordunun ıslah edilmesi gerektiği fikrindeydi. Birçok devlet adamı da buna taraftardılar. III. Selim hızlı bir şekilde çöküşe gitmekte olan devleti ayakta tuta bilmek için girişmeyi tasarladığı ıslahat hareketleri için Avrupa ile barış ortamı oluşturarak bir diplomasi ilişkisi kurmak istiyordu.³

III. Selim bundan sonra açık fikirli ve ıslahata taraftar kimselerden oluşan bir ekip oluşturmuş bu ekibin başına da ıslahat uğrunda gerektiğinde canını feda edinceye kadar çalışacağı hususunda yemin etmiş bulunan Seyyid⁴ İbrahim İsmet Efendi'yi getirmişti. Derhal faaliyete geçilerek yetmiş iki maddelik bir program hazırlanmıştı. Bu programın esasları şunlardı:

- a) Mevcut askeri ocakların azaltılması ve Topçu, Humbaracı⁵, Lağımçı ocakları gibi bazılarının yenileştirilmesi.

¹Necdet Hayta, a.g.e., s.70

²Necdet Hayta, a.g.e., s.70-71

³“III. Selim” ,Osmanlı Ansiklopedisi, 5. Cilt, İz Yayıncılık, s. 195

⁴Hazreti Muhammet (S.a.v.)'in torunu (Hüseyin)'in neslinden gelenler hakkında kullanılan bir tabiridir. Seyyid: Arapça ulu, büyük, efendi demektir. (M. Zeki Pekalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* 3, Üçüncü Baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul,1993,s.200)

⁵Yeniçeri teşkilatı zamanında topçu yerinde kullanılan bir tabirdi. (M. Zeki Pekalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* 1, Üçüncü Baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul,1993,s.854)

- b) Batı tarzında yeni bir yaya ordusu kurulması.
- c) Yeni savaş tekniği eğitimi yapacak müesseselerin teşkili.¹

III. Selim'in yaptığı yeniliklerin bütününe " Nizam-ı Cedit² " adı verilmiştir. Nizam-ı Cedit ıslahatlarının etkisi en çok askeri alanda görülmüştü. Nizam-ı Cedit'in masraflarını karşılamak üzere İrad-ı Cedit Defterdarlığı, 1795'te Mühendishane-i Berr-i Hümayun yani padişahın kara mühendishanesi kurulmuştu. Buradan yetişenler Nizam-ı Cedit, Topçu, Top-Arabacı, Humbaracı, Lağımcı ocaklarında subay oluyorlardı.³

Bilindiği üzere III. Selim'in Yeniçeri ve Sipahi ocaklarının ıslahlara karşı direnmeleri neticesinde Nizam-ı Cedit adında batı tarzında kurduğu bu yeni ordu da askerler Avrupa biçiminde eğitiliyorlar, giyiniyorlar, Avrupa tipi silah, disiplin ve taktiklere sahip bulunuyorlardı.⁴

III. Selim döneminde donanma alanında da birçok faaliyet göze çarpmaktaydı. Donanmada ıslahlara girişilmeden önce Osmanlı donanması bütün özelliğini kaybetmiş durumdaydı. Donanma ehil olmayan kişilere emanet edilmişti. Tersane ve donanmanın tanzim ve ıslahı için planlı ve şuurlu bir devlet politikası ancak III. Selim tahta çıktıktan sonra takip edilmeye başlanmıştı. Bu çerçevede kanunnamelerle donanmanın her kademesi düzenlenmeye çalışılmış, donanmayı ve tersaneyi en iyi şekilde ıslah etmek için Modern Osmanlı Denizciliği'nin kurucusu sayılan Küçük Hüseyin Paşa Kaptan Paşalığa getirilmişti.⁵

Ayrıca bu dönemde modern bir sağlık örgütü ve tıp okulu kurulmuş, mevcut olan Deniz Mühendisliği Okulu modernleştirilmiş ve 1795'te bir de Kara Mühendislik Okulu açılmıştı⁶

III. Selim Osmanlı tahtına çıktığı zaman devletin sivil yönetimi de adeta bir anarşi içinde bulunuyor ve bu konuda bütün suçlamalar vezirlere yöneltiliyordu. Padişah, taşra yönetimini düzene sokmak için, eyaletlerin başında bulunan vezirlerle ilgili bazı

¹"III. Selim",Osmanlı Ansiklopedisi, 5. Cilt, İz Yayıncılık, s. 197

²Üçüncü Selim'in zamanında Yeniçeri Ocağı'ndan ayrı olarak teşkil olunan askeri kuvvete verilen addır. (M. Zeki Pekalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* 2, Üçüncü Baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul,1993,s.702)

³Metin Kunt, a.g.e., s. 79-81

⁴Stanford Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, E Yayınları, İstanbul, 1994,s.354

⁵Necdet Hayta, a.g.e., s78-79

⁶Erik Jan Zürcher, a.g.e., s.40-41

düzenlemeler yapmıştı. Bu düzenlemelerin amacı taşrada halka uygulanan zulüm ve adaletsizliklere son vermek rüşvet ve hatıra binaen iş yapmayı engellemektir.¹

Vezirlerin atanması mevzusu ve buna bağlı olarak taşralara idari düzeni ve adaleti sağlamak ve devleti içinde bulunduğu bu karışıklıktan kurtarmak için “Der-Beyan-ı Nizam-ı Hal ve Vüzeray-ı Nizam ve Mirmiran-ı Kiram” adlı bir yasa düzenlenip çıkarılmıştı. Anadolu ve Rumeli’nin her tarafına adalet emirleri gönderilerek, halka ve fukaraya zulüm yapılmaması, işlerin adaletle yürütülmesi, merhametin elden bırakılmaması, ayanların eskiden olduğu gibi halk tarafından seçilmesi, bu seçimlere valilerin müdahale etmemesi, kadıların liyakatli olanlardan seçilmeleri ve görev yerlerine gitmeleri, kimsenin görevini kötüye kullanmaması, kanunnamelerin dışında vergi alınmaması emredilmişti. Bu çerçevede Nizam-ı Cedit döneminde, Anadolu ve Rumeli, 28 il’e bölünmüş, vezirlerin sayısı da buna göre tespit edilmişti.²

III. Selim zamanında yapılan ıslahatlar, başlangıç olması bakımından önemli olmakla birlikte, ancak istenilen sonucu verememişti. Bunun önemli sebeplerinden biri III. Selim’in yöneticilerinin, Nizam-ı Cedit meselelerini, kendileri için bir servet ve mal biriktirme aracı haline getirmiş olmalarıydı. Nizam-ı Cedit için oluşturulan İrad-ı Cedit hazinesi’ne gelir sağlamak amacıyla konulan gelirler, halka ağır gelmişti. Bunların toplanması sırasında halka yapılan baskı ve yolsuzluklar da halkı rahatsız etmişti.³

Böylece ıslahat faaliyetleri ile sağlanmak istenen idari ve sosyal adalet düzeni istenilen başarıya ulaşmamıştı. Bu başarısızlıkta belki de en büyük pay sahibi de padişahın kendisi olmuştu.⁴

Büyük ümitlerle yerleştirilmeye çalışılan III. Selim dönemindeki yeniden yapılanma çabalarının başarısızlıkla sonuçlanmasının diğer önemli nedenleri kısaca şu şekilde özetlenebilir: Zaman içerisinde Nizam-ı Cedit askerlerine “Asakir-i Şahane” denilmesi, Yeniçeriler’in Nizam-ı Cedit ordusuna karşı olan kin ve nefreti arttırmıştı. Yeni askerler çoğaldıkça kendilerinin ortadan kalkacağını anlayan Yeniçeriler’in muhalefetine, zamanla, yeniliklerle çıkarlarına dokunulan devlet adamları ve birçok ulema da destek

¹Necdet Hayta, a.g.e., s80

²Necdet Hayta, a.g.e., s80-81

³Bilal Eryılmaz, *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, İşaret Yayınları, İstanbul, 2006,s.40-49

⁴İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2006,s.38

vermişti. Nizam-ı Cedid kıyafetlerinin kâfirlerin kıyafetlerini taklit edilmesi olarak algılanması yönünde muhafazakârların tepkisini çekmişti.¹

Tüm bu nedenler yeni düzene karşı çıkanların düşmanlığını daha da belirginleştirmiş, ayrıca bu durum halkı, ocakları, ulemayı ve bir kısım devlet adamlarını da yenilikler karşı olmaya sevk etmişti. Öte yandan Nizam-ı Cedit dönemi sonlarına doğru orta çıkan tepkileri de Şeyhülislam Topal Ataullah Efendi ve Sadaret Kaymakamı Köse Musa Paşa ayrıca ateşlemişti. Bunlar kendilerini Nizam-ı Cedit taraftarı olarak tanıtmışlar fakat yeniliklere karşı Şehzade Mustafa ile temaslarda bulunmuşlardı. Devletin yüksek memuriyetlerinde bulunan bu iki kişi ordunun İstanbul 'da bulunmamasından da istifade ederek, Yeniçeriler ve ulema ile anlaşmış Nizam-ı Cedit'i ortadan kaldırmaya karar vermişlerdi.²

Bütün bunların neticesinde Kabakçı Mustafa İsyanı olarak tarihe geçen bu hareketin ardından 29 Mayıs 1807'de padişah III. Selim tahtan indirilmiş ve yerine I. Abdülhamit'in oğlu IV. Mustafa tahta çıkarılmıştı.³

Kabakçı Mustafa'nın ayaklanması üzerine bu kez, 1808 Temmuzunda Rusçuk Ayanı Alemdar Mustafa Paşa 15 bin askeri ile İstanbul'a gelmişti. IV. Mustafa'yı Yeniçeri zorbaların elinden kurtarmak için gelmiş gibiydi. Fakat asıl hedefi sarayda mahpus olsan yenilikçi padişah III. Selim'i tekrar tahta çıkartmak, Yeniçeri ve muhafazakâr ulemanın ortadan kaldırdığı Nizam-ı Cedit'in yeniden kurulmasını sağlamaktı.

III. Selim'in tahtan indirilmeden kısa bir süre önce lağvetmek zorunda kaldığı Nizam-ı Cedit'in taraftarları Alemdar'ın etrafında toplanmışlardı. Alemdar, III. Selim'e ve onun ıslahatçı gurubuna candan bağlıydı. IV. Mustafa'nın tahtan çekilmesini ve yeni düzen getiren III. Selim'in saltanatının devamını istiyordu. İsteklerini zorla kabul ettirmek için sarayın kapılarına dayandığında, IV. Mustafa saltanatı kurtarmak için amcaoğlu III. Selim'in ve kardeşi veliaht Şehzade Mahmut'un idamını emretti. Dışarıda Rumeli askeri kapıları zorlarken, sarayın içinde bir kovalamaca başlamıştı. III. Selim cellâtlarıyla

¹Necdet Hayta, a.g.e., s. 89

²Necdet Hayta, a.g.e., s. 90-91

³"II. Mahmut", Osmanlı Ansiklopedisi, 5. Cilt, İz Yayıncılık, s.242-248

boğuşarak katledildi. Şehzade Mahmut ise haremdeki başta Cevri Kalfa ve fedakâr kadınlar tarafından kurtarılmıştı.¹

Böylece çok geçmeden de Alemdar Mustafa Paşa adamlarıyla saraya gelerek duruma hâkim olmuş, Şehzade Mahmut bulunarak, tahtan indirilen IV. Mustafa'nın yerine padişah yapılmıştı 28 Temmuz 1808.

Bu süreç içerisinde II. Mahmut dönemine (1808–1839) gelindiğinde yeniden yapılanma çabaları konusunda önemli tecrübeler kazanılmıştı. III. Selim'in mirası ve akıbeti, II. Mahmut 'da önemli izler bırakmıştı. Bu dönemde temel sorun, merkezi otoritenin gücünü tehdit eden ya da etkisiz hale getirmek isteyen yerel otoriteleri ortadan kaldırarak ülkede dirlik ve düzeni sağlamaktı. Bu bakımdan bu dönemde birçok önemli hadise meydana geldi. Bunlar, Sened-i İttifak, Yeniçeriler'in ortadan kaldırılması, bakanlıkların kurulması ve memur rejiminin değiştirilmesiydi. Yukarıda da değinildiği gibi bir süreden beri, Anadolu ve Rumeli'deki bazı eyaletler ve livaların merkeze bağlılıkları zayıflamış bu bölgelerdeki ayanlar, keyfi bir yönetim kurarak merkezi idareye karşı gelmeye başlamışlardı.²

Bu durumda Merkezi idare, iç çevrelerin desteğini kazanarak otoritesini kazanmak güçlendirmek zorundaydı. Bu amaçla sadrazam Alemdar Mustafa Paşa, ayanlara ve ağalara birer davetiye göndererek, bunları “Meşveret-i amme”ye, yani genel toplantıya davet etti. Toplantıdaki görüşmelerden, yeni padişaha bağlılık yemini eden, sadrazam Alemdar Mustafa Paşa'yı onun temsilcisi olarak tanıyan ve adil davrandığı sürece dediklerine uymaya söz veren yirmi beş kişiye bir dizi yükümlülük getiren bir Sened-i İttifak çıktı. Buna göre İstanbul'daki Yeniçeri isyanları ve diğer ayaklanmaların bastırılmasına, orduya asker sağlanılmasına ve devletin mali taleplerinin karşılanmasına kara verdiler. Hepsi tüm meselelerde adil davranmaya söz verdiler. Orada olmayan ayanını da yükümlülüklerine uyacağına güvence verdiler. Aksi halde onlara karşı birlikte davranmayı üstlendiler. Bu ciddi vaatlere karşılık, ayanlara mülklerini ebediyen haleflerine miras bırakma hakkı tanındı. Anlaşma açıkça, ayanın öylesine inatla

¹İlber Ortaylı, a.g.e., s.33–34

²Caroline Finkel, *Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı İmparatorluğunun Öyküsü, 1300–1923*,(Çeviren: Zülal Kılıç), Timaş Yayınları, İstanbul,2007,s. 376

mücadelesini verdiği İstanbul'dan bağımsızlığın resmileştirilmesi idi ve Sultan Mahmut'a bir oldubitti olarak sunuldu.¹

Aslında klasik Osmanlı sisteminde devletin böyle yükümlülüklerle girmesi, padişahın bazı yetkilerini bırakması, bazı yetkilerini de sınırlaması anlamına geliyordu. Bu durum devletin egemenlik anlayışında yeri olmayan bir ilke ve uygulamayı doğurmuştu. Nitekim Sened-i İttifak ile Osmanlı tarihinde ilk defa Osmanlı Padişahı'nın yetkileri kısıtlanmıştı.²

Alemdar Mustafa Paşa Senet-i İttifak yapıldıktan sonra ayanların artık devlete bağlandıklarını düşünerek III. Selim zamanında uygulanmak istenen Nizam-ı Cedit'i yeniden canlandırma çalışmalarına girişti. Bu yeni askeri teşkilatın çekirdeğini Nizam-ı Cedit'in eski paşalarından olan Kadı Abdurrahman Paşa'nın emrindeki 3.000 bin kişilik bir birlik oluşturdu. Buna eski Nizam-ı Cedit ordusundan kalanlarla bazı yeni birlikler eklendi. Bu yeni orduya Sekban-ı Cedit³ adı verildi. Bütün bu faaliyetler gerek Yeniçeri Ocağı ve donanmada, gerekse devletin diğer yerlerinde Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa'ya karşı kin duyulmaya başlanmasına sebep oldu. Neticede Yeniçeriler bu durumu, bir fitne ve kargaşa çıkartarak isyana dönüştürdüler. Yeniçeriler Babıâli'ye baskın yaptılar. Sadrazam'ı Babıâli binasından dışarıya çıkartıp öldürmek istiyorlardı. Ancak Alemdar Mustafa Paşa, yanında bulunan cariye ve köleleri dışarı çıkardıktan sonra başka kurtuluş çaresi kalmadığını düşünerek yanında bulunan cephaneyi, tabancasıyla ateşledi. Meydana gelen patlamada kendisiyle birlikte yanında bulunan birkaç adamı ve binanın damındaki 500 kadar yeniçeri de öldü.(16 Kasım 1808)⁴

Asiler bundan sonrada saraya yönelip II. Mahmut'u tahtan indirerek yerine yeniden IV. Mustafa'yı çıkarmayı düşünüyorlardı. Onların bu niyeti ortaya çıkınca II. Mahmut, kardeşi IV. Mustafa'yı boğdurdu. Böylece daha önce III. Selim ve II. Mahmut için aynı şeyi düşünen ve III. Selim'in ölmesine sebep olan IV. Mustafa planladığı akıbete kendisi uğradı. II. Mahmut Osmanlı hanedanının tek erkek temsilcisi olarak kaldığı için

¹Caroline Finkel, a.g.e., s. 376

²“II Mahmut”,Osmanlı Ansiklopedisi, 6. Cilt, İz Yayıncılık, s.10

³Rumeli'den gelip dördüncü sultan Mustafa'yı hallederek ikinci Mahmut'u tahta çıkaran Rusçuk Ayarı Alemdar Mustafa Paşa tarafından meydana getirilen talimli askere verilen addı. (M. Zeki Pekalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* 3, Üçüncü Baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul,1993,s.149)

⁴“II Mahmut”,Osmanlı Ansiklopedisi, 6. Cilt, İz Yayıncılık, İstanbul, 1999,s. 10–11

bu durum karşısında asiler isyana son vermek zorunda kaldılar. Ancak, asilerin isteği üzerine Sekban-ı Cedit'i kaldırdı. Böylece III. Selim'in yapmaya çalıştığı Nizam-ı Cedit'ten sonra Alemdar Mustafa Paşa'nın gerçekleştirmek istediği yenilik hareketleri de yarım kalmış, üstelik bunlara kalkışanlar yaptıkları girişimlerin bedelini canlarıyla ödemişlerdi. Otoriter ve başına buyruk bir yönetim tarzı olan Alemdar Mustafa Paşa'nın ölümüyle gerçek anlamda iktidar II. Mahmut'a geçmiş oldu.¹

Öte yandan Alemdar'ın ölümüne rağmen diğer ayanlar anlaşmaya sadık kaldılar ve sultan'ın Rusya'ya karşı savaşında ellerinden gelen yardımı yaptılar. II. Mahmut 1812'de Rusya ile Bükreş Antlaşması imzalandıktan sonra elinin altındaki büyük bir orduyu ayanları yakalamak ve ortadan kaldırmak için kullandı. Bunların büyük bir kısmını öldürttü ve mallarını kendi adamlarına dağıttı. Ardından gazabını bürokrasi tarafından hedef gösterilen daha küçük ayanlara yöneltti ve yeniden güç kazanmalarından çekindiği bu ayanları da ortadan kaldırdı. Ayanların bertaraf edilmesi, Osmanlı devletinin toplumsal ve ekonomik kaderi açısından çok önemli sonuçlar doğurdu. Öncelikle, devlet bu sayede taşradaki ekonomik kaynaklar üzerinde tam bir hâkimiyet kurdu ki, bu kaynak bir süre sonra yeniden düzenlenmeye tabi tutulacak olan topraktı. İkinci olarak yönetim sorumluluğunu yerel halkın temsilcileri ile paylaşma gerekliliğini ortadan kaldırdı. Merkezileşme kısa süre sonra sultanın mutlak idaresi ile eş anlamlı hale geldi. Böylece II. Mahmut Senet-i İttifak ile ayanlara verdiği imtiyaz ve hakları geri almış ve iktidarını güçlendirmiş bulunuyordu.²

Nitekim II. Mahmut ilk anda Kapıkulu askerine taviz vermiş görünüyordu ve yeni kurulan modern askeri birlikleri Sekban-ı Cedit'i lağvetmişti. 1821'de çıkan Yunan ayaklanmasında Yeniçeriler'in herkesin gözünden düşecek kadar beceriksiz ve dağınık olduğu bir kere daha görülmüş, bu dönemde başkent halkı ve ulema arasında da Kapıkulu askerine karşı bir düşmanlık ve nefretin geliştiği anlaşılmıştı. II. Mahmut da Sancak-ı Şerif³'i saray kapısına çıkardı. Eşkinici¹ Ocağı askerleri, başlarında Ağa

¹"II Mahmut", Osmanlı Ansiklopedisi, 6. Cilt, İz Yayıncılık, İstanbul,1999, s. 11-12

² İlber Ortaylı, a.g.e., s. 37

³ H.Z Muhammet (s.a.v) zamanındaki harplerde kullanılmış olup Emaneti Şerife miyanında Topkapı Sarayı'nda muhafaza edilen bayrak hakkında kullanılan bir tabirdir. (M. Zeki Pekalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü 3*, Üçüncü Baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul,1993,s.113)

Hüseyin ve İzzet Paşalarla yanlarında ulema, medreseliler ve İstanbul halkı Yeniçeriler'e karşı saldırıya geçtiler binlerce Yeniçeri öldürüldü, binlercesi tutuklandı. Ama iş bu kadarla da bitmedi, Yeniçeriler, Yeniçeriler ile ilgisi olanlar ve ilgisi olduğu sanılanlar sokak ortasında kısa bir sorgulama ile katlediliyordu. Devlet daha uzun yıllar Yeniçeri ismini karalamak ve izini silmek için, propaganda ve uydurma haber dahi çeşitli yöntemlere başvurdu.²

Böylece 1826 yılında Yeniçeri ordusuna son veren II. Mahmut bundan sonrada hızla yeni bir ordu oluşturmaya girişti "Asakir-i Mansur-i Muhammediye" yani Muhammed'in eğitilmiş muzaffer askerleri, başlangıçta İstanbul'daki 12 piyade ile 1550 sipahiden ve eyaletlerdeki birimlerden oluşmuştu. Askerlerin hizmet şartları, yılda bir kez izin hakları olacak şekilde en az on iki yıl askerlik yapaktı ve bu askerin ayrıca Avrupa tarzı giysileri ayrıntılı tüzüklerle düzenlenmişti.³

II. Mahmut dönemindeki askeri reformların hayatın her alanına yayılmasıyla ayrıca modern askeri eğitim için doğa bilimleri, tıp ve matematik gibi ilim dallarına ait ilmi terimleri Türkçeleşmişti. Bu sayede askeri anlamda yeniden yapılanma çabaları sanıldığından daha da ciddi bir temel üzerine başlamış ve yaygınlaşmıştı.⁴

II. Mahmut 'un tartışılmaz hâkimiyeti altında girişilen reform hareketlerinin bazıları ise şekliydi. Fes, sarık yerine ulema dışındaki bütün memurlara mecburi tutuldu. Fesle birlikte İstanbul memurlarını tektip hale getiren İstanbulun de mecburi hale getirildi. Yine aynı dönemde Fransızca ve Fransız etkisinin güçlü olduğu Mekteb-i Tıbbiye kuruldu. Askeri okulların yanı sıra tıp okulundan da seçilmiş öğrenciler zaman zaman Paris, Londra, Viyana'ya gönderildiler.⁵

II. Mahmut döneminin mülki idarede yaptığı asıl yenilik, köy ve mahalleler için muhtarlıklar kurmasıydı.⁶ Bundan sonra II. Mahmut ilk nüfus sayımını yaptırdı. Kalan tımarları kaldırdı. Karantina sistemini getirdi. Yurt dışına düzenli diplomatik görevliler

¹II. Mahmut zamanında Yeniçeri Ocağı'ndan ayrılmak suretiyle teşkil olunan askerlere verilen addı. (M. Zeki Pekalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü 1*, Üçüncü Baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul,1993,s.560)

²İlber Ortaylı, a.g.e., s. 37-38

³Caroline Finkel, a.g.e., s. 387-388

⁴İlber Ortaylı, a.g.e., s. 44

⁵"II Mahmut", *Osmanlı Ansiklopedisi*, 6. Cilt, İz Yayıncılık, İstanbul, 1999, s.25

⁶ İlber Ortaylı, a.g.e., s.46

gönderdi. Sonraki yarım yüzyılda önemi artan Türk gazeteciliğinin başlangıcı olan Takvim-i Vekayi'yi kurup, sivil bürokrasiyi yeniden sınıflandırdı ve düzenledi. 1828'de müsadere kaldırıldı. Bu da XIX. yüzyıl boyunca Osmanlı'ya has bir aristokratik zümrenin meydana gelmesine neden olmuştu.

Hükümlerlik döneminin sonlarına doğru Hariciye Dâhiliye ve Maliye nezaretleri kuruldu. Avrupa'ya uyması için bazı nazırların ünvanları değiştirildi. Avrupa tipinde bir kabine olan Meclis- Has¹ı oluşturdu. Sadrazam veya Vezir-i Azam yerine Başvekil ünvanı ihdas edildi. Batı'da Yüksek Adalet Meclisi olarak bilinen ve yeni kanunların ve nizamnamelerin hazırlanacağı Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı² Adliye kuruldu

Avrupa devletleriyle artan diplomatik ilişkilerin gereği olarak Hariciye nezareti bünyesinde kurulan Tercüme Odası, kısa sürede önde gelen Osmanlı devlet görevlileri ve aydınları yetiştiren bir kurum haline geldi. Tercüme odasında Ali Paşa, Fuat Paşa, Ahmet Vefik Paşa, Münif Paşa, Reşid Paşa, Savfet Paşa ve Namık Kemal gibi son derece yetenekli devlet adamları yetişti. Bunlar Fransızcalarını Tercüme Odasından ilerletmişler, buradan Avrupa fikirleriyle temasa geçmişlerdi.

1.4. Meşrutiyet Dönemi'ne Kadar Yeniden Yapılanma Çabaları

II. Mahmut 1 Temmuz 1839 tarihinde vefat edince yerine oğlu I. Abdülmecit geçmişti.³ 3 Kasım 1839 yılında Gülhane'de okunan Hattı Hümayunla Tanzimat Devri başladı. Okunan metne "Gülhane Hattı Hümayunu", denildi. Hatt-ı okuyan M. Reşit Paşa'ydı. Dinleyenler, Padişah, bütün bakanlar, ulema, devletin askeri, sivil büyük memurları, Rum ve Ermeni patrikleri, Yahudi Hahamı, esnaf teşkilatı temsilcileri ve elçilerdi.⁴

Tanzimat Devri'nin açılmasında önemli bir yere sahip olan Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa'nın, Paris Sefareti sırasında oradan gönderdiği layihalar padişah üzerinde çok

¹Sadrazam reisliğinde Şeyhülislamla nazırlarından mürekkep meclis hakkında kullanılan bir tabirdir. (M. Zeki Pekalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* 2, Üçüncü Baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul,1993,s.429)

²Islahat hareketlerinin icabettirdiği yeni nizamnameleri hazırlamak, memurların muhakemesiyle meşgul olmak, lüzum gösterilen devlet işlerinde rey vermek üzere 1827 senesinde teşkil edilen meclisin adıdır. Tanzimat'tan sonra işlerin çoğalması münasebetiyle "Meclis-i Ali Tanzimat ve "Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye" adı altında bir meclise kalbedilmiş ve bu meclis; idare, Tanzimat namlarıyla üç kısma ayrılmıştır.(M. Zeki Pekalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* 2, Üçüncü Baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul,1993,s.430)

³Mümtaz'er Türköne, "Osmanlı'da Islahat ve Teceddüt", *Osmanlı Ansiklopedisi*, 6. Cilt, İz Yayıncılık, İstanbul, 1999 s. 25-27,97

⁴Nazım Tektaş, *Osmanlı (Saraydan Sürgüne)*,2.Cilt, Çatı Yayıncılık, İstanbul,2004,s.912

tesirli olmuştur. Mustafa Reşit Paşa'ya göre, Osmanlı Devleti'nin geri kalmasındaki temel neden, eski tarz idare anlayışının devam etmesiydi. Mustafa Reşit Paşa, o zamana kadar Avrupa devletleri dışında yaşayan Osmanlı Devleti'nin varlığını devam ettirebilmesi için Batı ile daha yakın ilişkiler kurmak ve onlara kendini kabul ettirmek ihtiyacı içinde olduğunu ve bunun da ancak ciddi bir Tanzimat ile mümkün olabileceğini belirtmişti. Güçlü delillerle padişahı ıslahatın gerekliliğine inandırdıktan sonra bu hususta bir ferman kaleme almış ve bu fermanı 3 Kasım 1839'da Gülhane Bahçesinde okumuştur.¹

Tanzimat Fermanının sadeleştirilen belli başlı kısımları şöyledir:

Birinci bölümde, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren Kuran'ın hükümlerine ve şeriatın kanunlarına saygı gösterildiğinden, devletin kuvvetli ve halkın refah bir hale geldiği belirtilmektedir.

İkinci bölümde, yüz eli yıldan beri türlü galeler ve türlü sebeplerle ne şeriata ne de faydalı kanunlara saygı gösterildiğini ve bu yüzden de devletin eski kuvvet ve refahının yerine zayıflığın ve fakirliğine geçmiş olduğu anlatılmaktadır.

Üçüncü bölümde, bu itibarla Allah'ın inayeti ve peygamberin yardımıyla devletin iyi idaresini sağlamak için bazı yeni kanunların konulması gerektiğine işaret edilmektedir.

Dördüncü bölümde de, yeni kanunların dayandırılacağı genel prensipler gösterilmektedir.

- a) Müslüman ve Hıristiyan bütün tebaanın ırz, namus, can ve mal güvenliğinin sağlanması,
- b) Verginin düzenli usule göre ayarlanması,
- c) Askerlik ödevinin düzenli bir usule bağlanması

¹Necdet Hayta, a.g.e., s. 120

Böylece Tanzimat'ın ilanı ile her şey kökünden değişiyordu. Padişahın yetkilerinin bir kısmından vazgeçiyor, vükela ve ulema ile beraber “Hırka-ı Şerif”¹ dairesinde yemin ediyordu.²

Tanzimat'ın ne gibi hadiseleri ifade eden bir tabir olduğu tam manasıyla anlaşılabilmiş değildir. Bazen, sadece Osmanlı Devleti dâhilinde hâkim Müslüman kitle ile tabii Hıristiyan kavimler arasındaki münasebetlerin bir safhası olarak düşünülmüştür. Bazen de memleketimizin garp dairesine giriş meselesi ile bir tutulmuştur. Tanzimat şüphesiz bu iki ana istikameti tamamıyla sınırları içine almakta ve esasen bu iki hareket arasında da pek sıkı münasebetler bulunmaktadır.³

Tanzimat devri Osmanlı Devleti'nde Avrupalılaştırma adına önemli bir merhale teşkil eder. Bu merhale kendisinden öncekilere oranla farklı bir özellik taşır. O zamana kadar yapılan yenileşme hareketleri devletin uğradığı yenilgiler göz önüne alınarak daha çok askeri alanda meydana getirilmişti. Tanzimat'ın ortaya çıkışında ise gerçek anlamda böyle bir endişe söz konusu değildi. Buna göre devlet, gailelerin sebeplerini, toplum düzeni ve idari sistemdeki düzensizlikleri görmüş, sosyal, idari ve hukuki alanda yeni bir düzenlemeyi amaç edinmişti. Tanzimat Dönemi'ni önceki yeniliklerden farklı kılan en önemli özellik, anayasalı rejimin gerçekleşmesi yolunda atılmış ilk adım olmasıydı. Padişahın kendisi otoritesini sınırlaması, tek taraflı olsa kendisini kısıtlaması, ilk defa bu dönemde yayınlanan fermanla gerçekleşmişti.⁴

Tanzimat ricalinin “kaide-i tedric” adını verdikleri ve sonuna kadar bağlı kaldıkları prensip, kanunlaştırma sahasında da kendini gösteriyordu. Tanzimat döneminde hazırlanan ve yürürlüğe giren yeni kanunlardan en önemlileri, 1840 ve 1851 tarihli ceza kanunları, 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi ve 1869'dan başlayarak fasıl fasıl yürürlüğe

¹Hazreti peygamberin hırkası demektir. Sultan Selim mısır seferinden muzafferden İstanbul'a avdet ederken teberrükatı da birlikte getirdi. Ve bunlar içinde sureti muhsusada bir oda yaptırdı. Eşyanın en kıymetlisi de hırka olduğu için bu daireye de “Hırka-ı Saadet Dairesi” denildi. (M. Zeki Pekalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü 1*, Üçüncü Baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul,1993,s.810)

²Nazım Tektaş, a.g.e., s.912

³Halil İnalçık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Phoenix Yayınevi, 2. Baskı, Ankara,2006,s.13

⁴Necdet Hayta, a.g.e., s.119

giren Meccele-i Ahkâm-ı adliye'ydi. Bu kanunların kaynağı öncelikle İslam hukuku, ikinci planda örf gibi yerli kaynaklardı.¹

Abdülmecit döneminde, Tanzimat Fermanı'nın 1839'da ilanından sonra Osmanlı Devlet yönetim mekanizmasına temelden tesir eden ve değiştiren mühim yenilik hareketlerinden bir tanesi de 28 Şubat 1856'da ilan edilen Islahat Fermanı olmuştu. On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı Devleti topraklarını korumak ve ayakta kalmak için Avrupalı büyük devletlere karşı denge politikasıyla sorunlara çözüm üretmeye çalışmıştı.

Kırım savaşı (1853–1856) esnasında Fransa, İngiltere ve Avusturya hükümetleri Osmanlı idaresinde mevcut bulunan azınlıkların haklarını geliştirmek ve onların Müslümanlarla her alanda eşit olmasını sağlamak için Osmanlı Devleti'ne baskı yapmaktaydılar. Avrupa devletlerinin bu baskı ve ısrarları karşısında Babıâli, daha fazla direnemeyerek, Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmasını engellemek için yeni bir ıslahat fermanı hazırlamaya başladılar. Aslında bu ferman önemli derecede Batılı devletlerin hazırladığı ve Babıâli'nin kabul etmek zorunda kaldığı bir tedbirler bütünüydü.²

Islahat Fermanı'nın başlıca hükümleri şunlardı:

Can, mal ve namus emniyeti, kanun önünde eşitlik, şahsın ve topluluğun tasarruf hukukuna saygı, devlet hizmetleri ve askerlik görevlerine bütün tebanın kabulü, vergiler hususunda eşitlik; iltizam usulünün kaldırılarak verginin doğrudan alınması, mahkemelerde şahitlik hususunda eşitlik; tebanın mahkemeler huzurunda hüküm giymesinden sonra idam veya af hususun padişahın hakları cümlesinden olduğu, mahkemelerin açık olması ve ilamların yayınlanması, işkencenin kaldırılarak hapisane usulünün insanlık kaidelerine daha uygun bir şekilde sokulması, ticaret, ceza ve cinayet davaları için karma mahkemeler kurulması, bu mahkemelerde yürütülecek haklar ve ceza kanunlarıyla muhakeme usullerinin düzenlenmesi, Müslüman olmayan toplulukların dini imtiyazları korunarak diğer imtiyazların incelenmesi ve değiştirilmesi, patrikhanelerin ve Müslüman olmayan meclislerin bazı hallerde hukuk davalarında

¹Mümtaz'er Türköne, "Osmanlı'da Islahat ve Teceddüt", *Osmanlı Ansiklopedisi*, 6. Cilt, İz Yayıncılık, İstanbul, 1999 s. 41

²Necdet Hayta, a.g.e., s.128

sahip olacakları yetkilerin teyidi. Resmi yazılarda Hıristiyanlar için hakaret manası taşıyan tabirlerin kullanılmaması, rüşvet ve yolsuzluğun kaldırılması için kanunun şiddetle uygulanmasıydı. Özet olarak bunları içeren İslahat Fermanı'nın bazı maddeleri Müslümanlar arasında anlaşmazlıklara ve üzüntüye sebep olmuş, bazı maddeler de uygulanamamıştı.¹

Sultan Abdülmecit'in 25 Haziran 1861'de öldüğü zaman yerine kardeşi Abdülaziz tahta çıktı. Abdülaziz devrinde saltanat hukuku hakkında önemli bir değişime olmasa da diğer kurumlarda ıslahat hareketleri devam etmişti. Bu anlamda Abdülaziz devrinde adalet sistemindeki yenileşme faaliyetleri devam etmiş, bu ıslahatlarla bilhassa şeriat mahkemelerinin alanı sınırlanmış, bu mahkemelerin dışında cins ve mezhep farkı olmaksızın bütün tabayı eşit gören “Nizamiye Mahkemeleri “ ismiyle bir yargı sistemi kurulmuş ve halkın temsilcilerini seçmesi suretiyle bu mahkemelerde temsili gibi önemli bir değişim hareketi görülmüştür. Abdülaziz devrinde bir diğer ıslahat alanı ise ordu ve donamada meydana gelen yenileşme hareketleriydi. Bu anlamda güçlü bir ordu meydana getirilmesi için çaba gösterilmiş, bu konuda bazı tedbirlere başvurulmuştu.²

Abdülaziz döneminde eğitim alanında da bazı yenileşme teşebbüsleri dikkat çekiyordu. Bu konuda 1869'da kurulan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile devletin eğitim politikasının esasları ve eğitim sisteminin dereceleri ve sınırları tespit edilmiş, Sıbyan (mahalle ve köy okulları) okulları ıslah edilmiş, Rüştiye okulları sayısı yüzlerce miktar artırılmış, İdadi okulları (orta okular) çoğaltılmış, vilayet merkezlerinde birer Sultani (lise) kurulmasına karar verilmişti. İlk üniversite olan Darülfünun³ bu devride kurulmuş. Ayrıca Mekteb-i Mülkiye-i Tıbbiye, (sivil tıp okulu) Kaptan ve Çarkçı okulu, Mülkiye Mühendis okulu, Darülmualimat (kız öğretmen okulu) ve sanat okulları da açılmıştı.⁴

Bu dönemde ortaya çıkan “Yeni Osmanlılar ” Tanzimat'tan Meşrutiyet'te geçiş sürecinde yeniden yapılanma çabaları içersine girmişler ve bu anlamda önemli rol oynamışlardı. Yeni Osmanlılar” terimi (Fransızca Jeune, İngilizce young) başlıca iki grup için kullanılmıştı. a) Osmanlı kurumlarını eski saf geleneklerine döndürme yanlısı

¹Mümtaz'er Türköne, “ İslahat Fermanı” *Osmanlı Ansiklopedisi*, 6. Cilt, İz Yayıncılık, İstanbul1999 s. 166

²Enver Ziya Karal, a.g.e., s. 342-346

³Yüksek ilimlerin öğretildiği yer hakkında kullanılan bir tabiridir. (M. Zeki Pekalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* 2, Üçüncü Baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul,1993,s.397)

⁴Enver Ziya Karal, a.g.e., S. 346-347

olan ıslahatçılar; b) Şeriatın zamanın ihtiyaçlarını karşılamadığı, devlet-din bileşiminin artık olanağı kalmadığı, devleti dinden ayırıp Avrupa modeline göre kurmak gerektiği düşüncesinde olanlar. İkinciler, genel olarak, Avrupa'da okumuş ya da bulunmuş, dinsizleşmiş sayılan ve döndüklerinde hiç de iyi izlenimler bırakmayan kişiler olarak gösterilmiştir.¹ Bu çerçevede Yeni Osmanlılar Cemiyeti mensupları bilhassa basın yoluyla Meşrutiyetçilik ve Hürriyetçilik gibi fikirlerin topluma yayılması için çalışarak bir kamuoyu oluşturmak istemişlerdi. Bu sayede Osmanlı Devleti'nde "Meşrutiyet İdaresi"ni kurmayı hedeflemişlerdi. Fakat meseleyi kendi penceresinden değerlendiren Yeni Osmanlılar Cemiyeti mensupları ellerinde ki mevcut basın vasıtasıyla hedef tahtasına sürekli olarak Babiâli ve yüksek bürokrasiyi koymuşlardı. Eleştirilerini Padişaha yöneltememişlerdi. Bu dönemde sadrazam ve nazırların davranışları onların siyasi muhalefetine malzeme olmuştu. Bu anlamda bilhassa Tasvir-i Efkâr ve Muhbir gazeteleri Ali Paşa'yı ziyadesiyle rahatsız etmişlerdi.²

Genç Osmanlılar "İttihad-ı Osman" ismini verdikleri bu fikir akımı sayesinde Osmanlı Devleti içinde yaşayan herkesi, "Osmanlılık" ideali etrafında birleştirmek gayesi taşımaktaydılar.³ Bu çerçevede Meşrutiyet düşüncesi, Osmanlı aydınları arasında 1860'lı senelerde belirginleşme içersine girmişti. Osmanlı aydınları Tanzimat'tan beri süregelen ıslahat girişimlerinin etkisiyle Batı'da yaygınlaşan liberal fikirleri yakından takip etmeye başlamışlardı. Osmanlı Devleti'nde "siyasi, iktisadi ve kültürel" gelişmeler sağlanmasına yönelik faaliyetleri içeren siyasi hareketler ve bunları oluşturan şartlar bu dönemde ortaya çıkmıştı.⁴

Yeni Osmanlılar, medrese dışı mekteplerde yetişen, yabancı dil bilen, Batıya giden onu aracısız tanıyan, Osmanlı Ülkesi'nde yeni bir aydın tipini sergiliyorlardı. Bu Yeni kuşak, insanı kutsal sayan, onun ve toplumun sorunlarına eğilmekten haz duyan, olayları dinsel etkilerden uzak akıl ve mantık ölçüleriyle çözmeye çalışan bir anlayışın ürünüydü.⁵

¹Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (Yayına Hazırlayan Ahmet Kuyaş), YKY' de 1. Baskı İstanbul, 2002, s. 282

²Orhan Koloğlu, "Osmanlılar'da Basın ve Kamuoyu", *Osmanlı Ansiklopedisi*, 6.Cilt, İz Yayıncılık, İstanbul,1999,s.179

³Mümtaz'er Türköne,"Osmanlı'da Islahat ve Teceddüt", *Osmanlı Ansiklopedisi*, 6. Cilt, İz Yayıncılık, İstanbul, 1999 s. 131

⁴Tevfik Çavdar, *İttihat ve Terakki, İletişim Yayınları*,1991,s. 10-11

⁵ İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi*, 1 Cilt, TBMM. Vakfı Yayınları, s. 24

Yeni Osmanlılar Harekâtı'nı başlatanlar arasında bulunan asıl adı İbrahim olan Şinasi 1826'da İstanbul'da doğmuştu. İlk tahsilini mahalle mektebinde yapmıştı. Tophane'deki Fevziye Mektebi'nden sonra Tophane Müşirliği kalemlerinden birine devam etmişti. Burada çeşitli hocalardan Arapça, Farsça ve Fransızca dersleri alan Şinasi, Batı dünyasını daha yakından tanımak istiyordu. Bu sırada aradığı fırsatı bulmuştu. Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi sırasında Mustafa Reşid Paşa'nın aracılığıyla yüksek tahsilini görmek üzere Paris'e gönderilmişti.

Paris'te Mustafa Fazıl Paşa'nın tavsiyesi üzerine maliye tahsiline başladı. Burada pek çok Şarkiyatçı ve Batılı düşünürle tanışan Şinasi, onlardan yeni fikirler ve bilgiler öğrendi. Batı'da öğrendiği fikirlerin tesirinde kalan Şinasi Tercüman-ı Ahval ve Tasvir-i Efkâr gazetelerinde yayımlanan makalelerinde Meşruti bir rejim taraftarı olarak ortaya çıkmaya başladı. Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin fikir hocası olan Şinasi Meşrutiyetçilik ve Hürriyetçilik fikirlerinin başta Namık Kemal olmak üzere Genç Türkler arasında yayılmasında etkili rol oynamıştı.¹

Osmanlı Devleti'ndeki mevcut hukuk sisteminin değişmesine göndermelerde bulunan Şinasi'ye göre "akıl ve adalet birbirlerini tamamlar niteliktedir, adalet fikri geniş manada hukuk düzenini ifade ederken, bu düzeni sağlıklı olarak toplumda uygulayacak olan kanun sistemidir" Şinasi, Doğu'nun olgun ve zengin birikimleriyle Avrupa'nın medeniyet ve gelişmişliğini uzlaştırma çabası içinde olmuştu.²

Şinasi Osmanlı Devleti'nin taassubun esaretinden kurtulup aklın emrine girmesini hedeflemişti. Çünkü onun düşüncesine göre taassub ve cehalet zulüm ve esaretin nedenleriydi. Ancak Şinasi kanun üstünlüğüne dayalı bir saltanata da karşı değildi.³

Şinasi devlet ve saltanat düzeninden ziyade zihninde yeni bir insan ve toplum biçimi oluşturmuştu. Nitekim ona göre: "on dokuzuncu yüzyılın dini medeniyettir. İşte bu medeniyetin saçtığı ışık sayesinde toplumumuz, içinde yaşadığı bilgisizlikten kurtulacak, gerçek huzur ve mutluluğa kavuşacaktır." Bu düşünceleri açıkça Şinasi'nin yeni bir dünya kurmak istediğini göstermektedir. Bunun için Fransa'da içtimai bir

¹Abdullah Uçman,"Şinasi", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, II. Cilt, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul,2008,s.593-94

²İsmail Parlatur, *Edebiyatımızın Zirvesindekiler, Şinasi*, Akçağ Yayınları, Ankara,2004,s.29-35

³Bedri Mermutlu, a.g.e., s.319,346

kişilik kazanan Şinasi Osmanlı ülkesine döndüğünde toplumcu bir dünya görüşü benimsemiştir.¹

Toplumunu dönüştürmek suretiyle hedeflerine ulaşacağını düşünen Şinasi bu yüzden eğitime önem vermişti. O değişmelerin gerçekleşmesi için toplumun eğitilmesini şart görmüştü. Bu çerçevede Tasvir-i Efkâr gazetesinde yayımlanan makalelerde hem gazete dilinin hem de edebi dilin sadeleştirilmesini savunmuştu.²

Maliye eğitimini bir tarafa bırakarak bir sosyolog edasıyla toplumu Batı'dan öğrendiği fikirlerle toplumu etkilemeye çalışmıştı. Öyle ki Tasvir-i Efkâr gazetesindeki yazılarında, Osmanlı halkının ülke sorunları konusunda söz söyleme hakkının olduğunu söyleyerek kamuoyu oluşturmaya çalışmıştı. Şinasi bu düşünceleriyle devletin yönetiminde ulusu temsil ettiğini, devletin sorunlara getirdiği çözümler konusunda halkın sözlü ve yazılı düşüncelerini özgürce belirtme hakkına sahip olduğunu iler sürmüştü³

Avrupa'ya talebe olarak gönderildiğinde, kendisinden Osmanlı maliyesine faydası olması için maliye eğitimi alması tavsiye edilmişti. Tabi o da bu tavsiye uymuş ve eğitimini almıştı ancak yurda döndükten sonra yayımladığı Tasvir-i Efkâr gazetesini maliye üzerine şekillendirmek yerine gazetesini sosyal bilimlere ilişkin kültürel bilgiler veren bir durum içersine sokmuştu. Dolayısıyla Şinasi ihtiyaç duyulan asıl işini icra etmemişti.⁴

Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin en önemli isimlerinden biri de Şinasi ile tanıştıktan sonra ondan etkilenen ve Tasvir-i Efkâr gazetesinde onunla birlikte çalışan Namık Kemal'dir.

1840 senesinde Tekirdağ'da doğan N. Kemal hem anne hem baba tarafından kültürlü devlet hizmetinde önemli vazifelerde bulunmuş köklü bir ailenin evladıydı. Tahsiline Beyazid Rüştüyesi'nde başlamıştı. Daha sonra Valide Mektebi'nde devam etmişti. Küçük yaşta annesi vefat edince çocukluk ve gençlik yıllarını annesinin babası olan Abdülatif Paşa ile birlikte, onun tayin edildiği yerlerde geçirmişti. Bu yüzden düzenli

¹Osman Nuri Ekiz, *Türk Yazarları Dizisi, Şinasi, Hayatı, Sanatı ve Eserleriyle*, Kastaş Yayınları, 1895,s.63-65

²İsmail Parlatır, a.g.e., s.38-39

³Tevfik Çavdar, a.g.e., s.11

⁴Bedri Mermutlu, a.g.e., s.241

bir okul eğitimi alamayan N. Kemal bu süreçte bazı özel hocalardan Arapça ve Farsça dersleri almıştı. Diğer yandan da şiir çalışmaları yapmıştı.¹

N.Kemal 1862'de hayatını değiştirecek olan Şinasi ile tanıştı. O sıralarda Şinasi'nin çıkartmakta olduğu Tasvir-i Efkâr Gazetesinin yazı kadrosuna katıldı. Şinasi 1865'de gizlice Paris'e gidince gazetenin yayımı ona kalmıştı. Aynı sene beş altı arkadaşıyla birlikte, Osmanlı Devleti'nin Batı devletlerinde olduğu gibi meşruti bir rejimle idare edilmesini sağlamak amacıyla Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer almıştı.²

Onun mensubu olduğu Tanzimat kuşağında sosyal şuur oldukça güçlüydü. Zira onların mücadelelerinde kendilerine biçtikleri gaye devleti kurtarmak, müesseselerini yenileştirmektir. Bunun içinde cemiyeti değiştirmek gerekiyordu. Bu çerçevede birçok teklif ve tenkitleri vardı. Onlar mesleki kariyerlerini dahi bu hedefler üzerine inşa etmişlerdi. Edebiyatçı, gazeteci, fikir adamı, siyasetçi hatta ihtilalcilerdi.³

Onun en önde gelen vasıflarından biri de kuşkusuz onun romantik ve realist bir Hürriyetçi olmasıdır. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, N. Kemal, inandığı bütün tarihi, dini, ahlaki ve milli değerleriyle bir Osmanlı Türk Milliyetçisiydi. Diğer Genç Osmanlılar gibi N. Kemal'in de giriştiği hürriyet mücadelesinin amacı devletin varlığını korumaktır. Fakat bu hareketin sonuçları göz önüne alındığında çeşitli ırk, din ve kültürlerden teşekkül etmiş olan Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını hızlandırmıştı. Nitekim Hürriyetçilik fikri Türkler'den ziyade azınlık kavimlerinin işine yaramıştı.⁴

Tanzimat Devri'nin önde gelen fikir ve edebiyat adamlarından biri olan N.Kemal estetik kaygısından ziyade düşüncüyü ve mücadeleyi önplanda tutmuştur. N. Kemal'in Tasvir-i Efkâr'da kaleme aldığı makalelerde siyasi fikirleri genel olarak sağlıklı devlet yönetimi, Osmanlılık ve İslam birliği düşüncesi idi.⁵

¹Abdullah Uçman,"Namık Kemal", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, II. Cilt, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul,2008, s.345 (Abdullah Uçman'ın birden fazla çalışması referans olarak kullanıldığından bu makalesi kısaca ,“Namık Kemal” olarak gösterilecektir.)

²Abdullah Uçman "Namık Kemal", s345

³Abdullah Uçman "Namık Kemal", s345

⁴*Ölümünün 100. Yılında Namık Kemal*, Marmara Üniversitesi Yayınları, Edebiyat Fakültesi Basımevi, Ankara,1988,s.12-19

⁵Lütfü Şahsuvaroğlu, *Türk Düşünce Ufukları, Namık Kemal*, Alternatif Yayınları, Ankara,2003,s. 42-45

Ona göre, ilerlemeye engel olan etkenin İslâmlık olduğu düşünüy bir efsanedir. Batı'da yerleşen bu efsaneyi, Tanzimat idarecilerinin başarısızlıkları meydana getirmiştir. İlerlemeye karşı olan asıl engel, Tanzimat'ın Avrupa ekonomik ve siyasal nüfuzu karşısındaki tutumudur. Namık Kemal, bu açıdan, Avrupa'nın teknolojik ve ekonomik üstünlüğünü anlayan, bunun Osmanlı milleti üzerinde hükmedici bir güç haline geldiğini en iyi kavrayan düşünürdür.¹

N. Kemal içinde bulunduğu içtimai ortamda siyasi hürriyetle yakından ilgilenmiş “efkâr-ı umumiye”, “halkın hâkimiyeti”, “cumhur”, “cumhuriyet”, “hürriyet” gibi kelimeleri hukuki terim anlayışı içinde kullanmıştı. Onun hukuk alanındaki fikirlerinde içinde yaşadığı cemiyet kadar Batı'dan aldığı düşüncelerde etkili olmuştu. Osmanlı Devleti'nin içtimai hayatı ve içtimai kurumları üzerine bazen tenkit edici bazen de savunucu düşünceler ileri sürerek, mevcut düzene bir yön vermeye çalışmıştı. Böylelikle bazı şeyleri değiştirmek istemişti.²

Bu anlamda Namık Kemal “meşveret” ya da yavaş yavaş kullanmaya başladığı “meşruta” yöntemiyle İslam şeriatının uzlaşmayacak hiçbir yanı olmadığını ispat etmeye çalışmıştı. Bu noktada, hem Osmanlı rejimi çerçevesi içindeki şeriat görüşünde (özellikle siyasi hukuk açısından) hem de tabii haklar görüşünde değişiklikler yaparak ikisini uzlaştırmak istemişti.³

Diğer taraftan İlmi şahsiyeti değerlendirildiğinde bugünün ilmi telakkilerine göre hiçbir vakit âlim sayılmaz. Evet, N.Kemal çok okumuştur. Arapça ve Acemce'yi de öğrenmiştir. Hatta Fransızca'yı da elde etmiştir. Bekli de onun en büyük mahareti bu iç lisanında yazılmış eserleri okuyup anlayabilmesidir. Fakat N.Kemal bu üç lisanın tamamına vakıf olmuş bir lisan âlimi değildir. Zira Ebuuzziya Tefvik Bey'e yazdığı bir mektupta kendisi de bir âlim olmadığını ifade etmiştir. Buna mukabil N.Kemal her mevzuda fikir beyan etmekten de geri durmamış, konusunu çok dağıtmıştır. Nitekim edebiyat, tarih, felsefe, hukuk, ahlak, siyaset gibi muhtelif ilimlerle ilgilenmiştir.

¹Niyazi Berkes, a.g.e., s. 300

²*Doğumunun Yüz Ellinci Yılında N.Kemal*, Türk Dil Kurumu Basımevi, Ankara,1993,s.97

³Niyazi Berkes, a.g.e., s. 291

Nihayet bir ilim meraklısından öteye geçememiştir. N. Kemal az çok her şeyi öğrenmiş; fakat hiçbir ilmin hakiki mütehassısı olamamıştır.¹

Bu anlamda N.Kemal derin bir ilim adamı olmadığı gibi pek ziyadesiyle Batılı aydınların etkisinde kalmıştı. Fransız İhtilalı'nı meydana getiren fikri havayı oluşturan fikir adamlarından, filozoflardan bilhassa Monetsquie, Jean Jacques Rousseau ve ona benzer kimselerin düşüncelerinden etkilenmişti.²

Diğer taraftan 1865 Namık Kemal'in Hayatında önemli bir yıldır. O sene Tasvir-i Efkâr'ın sahibi ve başyazarı olan Şinasi, Ali Paşa'nın öldürülmesiyle ilgili bir planın açığa vurulması kuşkusuyla Paris'e kaçmadan önce gazetenin sorumluluğunu, iki buçuk seneden beri gazetede birlikte çalıştığı genç yazar N. Kemal'e devretmişti. Bu sayede N.Kemal, 25 yaşında iken, koca bir gazeteyi istediği gibi idare etmeye başlamıştı.³

N. Kemal Tasvir-i Efkâr gazetesindeki siyasal yazılarında Osmanlı Devleti'nin iç sorunlarını tartıştığı gibi, Avrupalı devletlerin tutumlarını açıkça ortaya dökerek, dış sorunlara da yönelmiş ve ortak önerilerde bulunmuştu. 1866'da patlak veren Girit isyanını acımasızca bastırılmasını istemiş, adanın devletten ayrılmasına karşı çıkmıştı. Böylece N. Kemal'in okurları üzerindeki etkisi ise durmadan artmıştı. Onun devletin sınırlarını kapsayan topraklara bu tavrı aynı zamanda vatan kavramını gündeme taşımıştı. N.Kemal bir anda ulusun yazarı haline gelmişti.⁴

N. Kemal'e göre vatan büyük Osmanlı Devleti'nin mazide malik olup sonradan kaybettiği varlık ve müeyyideleriydi. Onun vaktiyle kurduğu cemiyete eş olarak sadece garp telakkileriyle ihya edici, bir toprak ve ruh bütünlüğüydü. İşte N. Kemal'in kafasındaki vatan davası böyleydi.⁵

N.Kemal'in elinde Tasvir-i Efkâr gazetesi eleştirilerin dozunu gittikçe yükseltmişti. Öteden beri hükümet fazla ileri gidenlere karşı başkentten uzaklaştırmak yöntemini uygulamıştı. Osmanlı hükümeti bu doğrultuda önce gazeteyi kapatıp sonra da N. Kemal'i Erzurum'un vali muavinliğine atamıştı. Ancak kısa bir süre sonra Mustafa Fazıl'ın İstanbul'da adamı olan Sakakini yoluyla N.Kemal'e bir davet gelmişti. Böylece

¹Sadettin Nüzhet, *Namık Kemal*, Yeni Şark Kitaphanesi, Ekspres Matbaası, İstanbul,1933,s.104-105

²Hayri Balay, *Namık Kemal'in İslam'a Bakışı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara,1992,s. 8-12

³*Bir Çağdaş Öncü Namık Kemal (1888-1988)*, Amaç Yayıncılık, İstanbul,1988,s.31

⁴Mehmet Fuat, *Namık Kemal*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul,1999, s. 28-31

⁵Necip Fazıl Kısakürek, *Namık Kemal Hayatı Eserleri*, Sebil Yayınları, İstanbul,1966,s.299

N.Kemal Paris'e gidip orada gazete çalışmalarını sürdürme fırsatını elde etmişti. Bu amaç doğrultusunda N. Kemal, Ziya Paşa ile birlikte 17 Mayıs 1867 tarihinde, gizlice "Bosfor" adlı bir gemiyle İstanbul'dan Fransa'ya gitmişti. Daha sonra onlara Ali Suavi de katılmıştı.¹

Bu çerçevede N. Kemal birkaç Yeni Osmanlı ile birlikte Paris'te bir araya gelmişti. Ve Sefaret Kâtibi Kani paşazade Rıfat Bey'de onlara iştirak etmişti. Tam da o esnada, Sultan Abdülaziz'in 30 Haziran'dan 10 Temmuz'a kadar Paris'e resmi bir ziyarette bulunacağı duyulmuştu. Fransız hükümeti Yeni Osmanlılar'ın o günlerde Fransız topraklarında bulunmalarını istemişti. Böylece N. Kemal, Ziya Bey, Ali Suavi ve Ağâh Efendi'nin Londra'ya ilk geçişi bu vesile ile gerçekleşmiş oldu. Londra'da Muhbir gazetesinin çıkartılması kararlaştırılmıştı. Böylece Yeni Osmanlılar'ın merkezi Londra'ya taşınmış oluyordu.²

Londra'da 29 Haziran 1868 günü Hürriyet gazetesinin ilk sayısı çıkmıştı. Reşad Bey ilk dört sayısının başyazarıydı. Beşinci sayıdan başlayarak N. Kemal, Ziya Bey'in yardımıyla başyazar vazifesini devem ettirmişti. Mustafa Fazıl Hürriyet gazetesinden pek memnun değildi. Karşılaştığı musibetlerle rağmen N.kemal Hürriyet'in yayımını sürdürmüştü. N.Kemal ile Ziya Anlaştığı müddetçe Hürriyet muhalefet gazetesi olarak devam etmişti. Lakin Hidiv İsmail, Süveyş Kanalı'nın açılışı vaktinde gazeteyi satın almak istemişti. Fakat N. Kemal buna rıza göstermemişti.³

Bundan sonra 1870 senesinde Fransa-Prusya savaşının başlaması ile Avrupa'nın politik durumu değişmiştir. Sedan yenilgisinden sonra yabancıların Paris'teki yaşamları zorlaşmıştı. Bunun üzerine Yeni Osmanlılar Paris'i terk ederek İstanbul'a dönmeye başlamışlardı. Böyle bir hadisenin vuku bulmasından dolayı N.Kemal ilk kez Viyana'ya geçmişti. Ve burada da bir gazete çıkarma hazırlıklarına başlamıştı. Lakin bir süre sonrada çıkan genel aftan yararlanarak, 1871 senesinde yazı yazmamak şartıyla İstanbul'a dönmesine izin verilmişti. İstanbul'da, N.Kemal 7 Eylül 1871'de Sadrazam Ali Paşa'nın vefatından sonra Mayıs-Haziran 1872'de İbret gazetesini çıkarmaya

¹Bir Çağdaş Öncü Namık Kemal (1888-1988), Amaç Yayıncılık, İstanbul,1988,s.31,37

²Tevfik Çavdar, a.g.e s.13-14

³Bir Çağdaş Öncü Namık Kemal (1888-1988), Amaç Yayıncılık, İstanbul,1988,s.60-63

başladı. N. Kemal ve arkadaşları bu gazetede hürriyet ve meşrutiyet düşüncelerini savunan yazılar yazmışlardı.¹

N.Kemal, Abdülhamid'in tahta çıkmasıyla Şura-yı Devlet² azası seçildi ve Kanun-u Esas-i Encümeni'nde çalışmaya başladı. Buradaki faaliyetleri Kanun-u Esas-inin hazırlanmasında olmuştu. Nitekim bu kanun 1876 senesinde ilan edilmişti. Bundan sonraki süreçte N. Kemal bir tahtan indirme teşebbüsüne dâhil olduğu veya bir konuşmasında bu mevzudan bahsettiği için itham altında kalmıştı. Bunun için kendisine taşrada bir vazife kabulü ile İstanbul'dan uzaklaşması teklif edilmişti. Lakin bu teklifi kabul etmeyen N. Kemal tevkif edilmişti. Bunu üzerine de beş buçuk ay tutuklu kalmıştı. Suphi Paşa'nın bir mahkemesinde yargılanan N.Kemal berat etmişti.³

Bu hadisede sonra İstanbul'da oturmasına izin verilmeyen N.Kemal kendi rızasıyla Midili'ye tayin edilmişti. Bir süre bura da yaptığı hizmetlerle takdir edilmiş ve adanın mutasarrıflığına getirilmişti. Burada bulunduğu esnada adada yirmiye yakın ilkokul açtığı gibi adadaki Türk nüfusunu artırmaya gayret etmişti. Fakat onun bu faaliyetlerinden rahatsız olan Rum ahalinin şikâyeti üzerine Ekim 1844'te Rodos Mutasarrıflığı'na nakledildi. Burada Magosa sürgününde tasarladığı Osmanlı Tarihi'ni yazmaya başladı.⁴

İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları tarafından istibdatçı Sultan olarak tanımlanmış olan II. Abdülhamit ile Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin önde gelen şahsiyetlerinden biri olan N. Kemal arasındaki münasebetleri başlangıçtan itibaren müspet bir yolda gelişmişti. Sultanla ilk görüşmelerinde itibaren onun nezdinde itibara mazhar olmuş, hatta bunun bile ötesinde, huzurunda gayet samimi ve serbest konuşma imkânı bulmuştu.

II. Abdülhamit hatıralarında “Kemal Bey benim mağdurlarım arasındadır. Fakat aslında O kendi kendisinin mağduru idi.” Diye bahsettiği N. Kemal'i beğendiğini ifade etmiştir. Yine aynı hatıralarında Abdülhamit, N. Kemal'in çok karışık ve çarpışık bir insan olduğunu “mizacında birbirine aykırı iki ayrı insan yaşayan nadir kişilerden biri

¹*Bir Çağdaş Öncü Namık Kemal (1888-1988)*, Amaç Yayıncılık, İstanbul,1988,s.66-70

²1867 senesinde Meclis-i Vala'nın lağvıyla kurulan teşekkülün adıdır. M. Zeki Pekalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü 3*, Üçüncü Baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul,1993,s.360)

³Mustafa Canelli, *N.Kemal Hayatı Sanatı Mücadelesi*, Yeni Asya Yayınları, İstanbul,1985,s.35

⁴Abdullah Uçman "Namık Kemal", s.346

olduğunu” belirtmiştir. Ancak onun Ali Osman’dan yana olduğunu ve bu yüzden Mithat Paşa ile aralarının açık olduğunu ifade etmişti.¹

Abdülhamit kendilerine “Yeni Osmanlılar “ dedirten cemiyet mensupları arasında en çok gözümün tuttuğu kişi Kemal Bey’dir. Demiştir.” İtiraf ederim ki, vatanperver bir insandı. Mülkün bekasını her şeyin üstünde tutardı. Daha evvelde belirttiğim gibi, Kemal Bey’in Magosa’ya gidişi, Midili’ye gönderilişi, hep kalemine ve vatanseverliğine kıyamadığım içindi. Yoksa çok daha ağır cezalara çarptırılması icap eder işlere girip çıkmıştı.” Bu sözlerde de anlaşıldığı gibi Sultan Abdülhamit N. Kemal hakkında diğer Genç Osmanlılar’a nazaran daha iyimser fikirlere sahipti. Abdülhamit son olarak N. Kemal için “İstanbul’da kalması mahzurluydu. Lakin çevresine toplananlar onu kışkırtıyorlar ve diledikleri gibi kullanıyorlardı. Nitekim bu yüzden hapsettim, sürgün ettim ama muhabbetimi bir gün bile eksik eksiltmedim. Nerede bulunursa bulunsun kendisi ve ailesi refah içinde yaşamıştır. Bana minnet ve şükranları Yıldız evrakları arasında saklıdır.”²

Şinasi ve N. Kemal’den sonra ilk akla gelebilecek Yeni Osmanlılar Cemiyeti mensuplarından biride Ziya Paşa’dır. Ziya Paşa 1845’te Rüştüye’den mezun olunca Sadaret Mektebi Kalemî’nde Kâtip olarak çalışmaya başladı. Bunun yanı sıra edebi çevrelerle tanıştı. Böylece klasik edebiyat kültürünü bu vesile ile ilerletmiş oldu.³

Ziya Paşa farklı toplumsal zümrelerle temas halinde olmuştu. Tanzimat’tan sonra İstanbul’da bazı Mason loncaları ortaya çıkmıştı. Ziya Paşa’da bu localara üye olmuştu. Buradan hareketle Sultan Murat üzerinde Ziya Paşa’nın tesirinin olduğu düşüncesi tarihi bir hakikattir. Şöyle ki Sultan Murat ve şehzade Yusuf İzzettin Yusuf Efendilere hocalık yapan Ziya Paşa, Sultan Murat’ın tam olarak Masonluk felsefesini kavraması ve benimsemesini üzerinde mühim bir etkide bulunmuştu. Nitekim masonlarla ilgili bazı kaynaklar arasında Sultan Murat’ın isminin geçmesi bunu kanıtlar niteliktedir.⁴

¹Mustafa Canelli, a.g.e., s. 36-37

²Levon Panos Dabağyan, *Osmanlı’da Şer Hareketleri ve Abdülhamit Han*, Kültür Sanat Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul,2003, s.237-238

³Abdullah Uçman,“Ziya Paşa”,*Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, II. Cilt, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul,2008s. 701 (Abdullah Uçman’ın birden fazla çalışması referans olarak kullanıldığından bu makalesi kısaca ,“Ziya Paşa” olarak gösterilecektir.)

⁴M.Kaya Bilgegil, *Ziya Paşa Üzerine Bir Araştırma*, Sevinç Matbaası, Ankara,1979,s.201-203

Abdülaziz'in tahta çıkması dolayısıyla sunduğu bazı kasideler sayesinde, Ziya Paşa padişahın teveccühünü kazanmıştı. Ve buna bağlı olarak onda siyasi mevkilerde yükselme ümidi uyandırmıştı. Ancak Mustafa Reşid Paşa'nın vefatından sonra Ali Paşa ile sürtüşmesi ve ona karşı cephe alması büyük ölçüde aleyhine olmuştu. Bunu üzerine bir müddet saraydan uzaklaştırılarak zaptiye müsteşarlığına getirilmişti. Hemen arkasından da Atina elçiliğine tayin edildiğinde bu esnada baş gösteren ihtilal dolayısıyla bu görevi kabul etmemişti. Bunu üzerine aynı sene Paşa unvanı verilerek Kıbrıs Mutasarrıflığı'na getirilmişti. Kıbrıs'ın havası sağlığına pekiyi gelmemişti. Burada sıtmaya yakalanmıştı. Önce babası felç olmuş daha sonra da çocuklarından biride burada ölmüştü. Kıbrıs Ziya Paşa için talihli bir mekân olmamıştı. Onun için burası kötü hatıralarla doluydu.¹

Ziya Paşa yaşadığı onca kötü şeyden sonra bir de kendi aleyhine Kıbrıs'ta oluşan olumsuz şartlardan ve başarısızlığından kurtulmak için ısrarlı müracaatı üzerine Meclis-i Vala üyeliği ile İstanbul'a geri dönebilmişti.

Lakin İstanbul'da Ali Paşa ile olan sürtüşmeleri artınca birkaç ay sonra Amasya Mutasarrıflığı'na tayin edilmişti. Böylece tekrar İstanbul'dan uzaklaştırılmıştı. Burada kaldığı iki sene içersinde büyük bir imar faaliyetine girişmişti. Fakat imar faaliyetleri hakkında Ziya Paşa aleyhine çıkarılan bir suiistimal söylentisi üzerine 1865'te Canik Mutasarrıflığı'na nakledilmişti. Bir sene sonra yeniden İstanbul'a Meclis-i Vala² üyesi olarak geri dönmüştü. Bu tarihten sonra yazı yazmaya hız vermişti. Bilhassa Muhbir'deki siyasi yazılarıyla Babıâli'nin dış politikalarını sert bir üslupla eleştirmişti. Bir müddet sonra Ziya Paşa tekrar Kıbrıs'a Mutasarrıf olarak atandıysa da Kıbrıs'ta başına çeşitli felaketler geldiğini bahsederek başka bir yere atanmak istemişti. Ancak bu esnada onun N. Kemal ile birlikte Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ne üye olduğu tespit edilmişti. Bunu üzerine görev yeri Rodos Mutasarrıflığı'na çevrilmişti. Fakat Ziya Paşa görev yerine gitmek yerine istifasını vermişti.³

¹Abdullah Uçman,"Ziya Paşa", s.701

²İslahat hareketlerinin icabettirdiği yeni nizamnameleri hazırlamak, memurların muhakemesiyle meşgul olmak, lüzum gösterilen devlet işlerinde rey vermek üzere 1827 senesinde teşkil edilen meclisin adıdır. (M. Zeki Pekalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* 2, Üçüncü Baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul,1993,s.430-431)

³Abdullah Uçman,"Ziya Paşa", s.701

Ziya Paşanın siyasi hayatı oldukça hareketli geçmiştir.1867 senesinin mayıs ayında “Yeni Osmanlılar” cemiyeti mensupları Avrupa’ya kaçmış ve Paris’te toplanmışlardı. Buna müteakip Mustafa Fazıl Paşa, Namık Kemal ile birlikte Ziya Paşa’ya Paris’e gelmelerini ve birlikte bir gazete çıkartmak suretiyle taraftarı oldukları siyasi fikirleri burada müdafaa etmek ve mevcut Osmanlı hükümetine muhalefet etmek için yanına davet etmişti. Bu teklif üzerine Ziya Paşa ve arkadaşları Paris’e hareket etmişlerdi. Mustafa Fazıl Paşa cemiyeti kurmuş ve başkanlığını da Ziya Bey’e vermişti.¹

10 ağustos 1867 günü Mustafa Fazıl’ın evinde bir toplantı yapmışlardı. Suavi’nin Londra’da Muhbir gazetesini çıkartması kararlaştırılmıştı.² Filip Efendi’nin yayımladığı “Muhbir” isimli gazetede Ali Suavi ile Ziya Paşa birlikte yazıyorlardı. Onlar gazetede bilhassa Girit sorunu, Belgrat Kalesi’nin verilmesi, dış borçlar gibi konularda hükümeti eleştirmekle kalmamışlardı. Aynı zamanda Meşrutiyet idaresinden övgüyle bahseden bir makale yayımlayacak kadar ileri gitmişlerdi. Ali Suavi’nin karakteri ve düşünceleri N. Kemal ile Ziya Paşa’nın hoşuna gitmemeye başlamıştı. Bu sıralarda Reşad Bey Londra’ya giderek Hürriyet gazetesinin çıkarmıştı. Bu sebeple Ziya Paşa’da N.Kemal ile birlikte oraya geçmişlerdi.³Ziya Paşa, N. Kemal gazeteden ayrıldıktan sonra, doğrudan doğruya Ali Paşa’yı hedef alan yazılar yazmaya başladı. Gazete de yer alan bir yazı dolayısıyla bir ara İngiliz hükümeti tarafından tevkif edildiyse de kefaletle tahliye olunca Londra’dan ayrılarak önce Paris’e oradan da Cenevre’ye geçti. Buradaki ilk faaliyeti gazetesini yeniden tesis etmek olmuştu. Hürriyet gazetesini Cenevre’de Arif Efendi’nin el yazısını litografya tatbikiyle çıkartmıştı. Ziya Paşa İsviçre’de yalnız Hürriyet ile yetinmek niyetinde değildi. Yeni bir isimle başka bir gazete daha çıkarmağa kararlıydı. Fakat bu niyetine rağmen yeni gazete çıkaramadı. Hürriyet de yüzüncü sayıdan itibaren tatil edilmişti.⁴

Neticede Yeni Osmanlılar Cemiyeti’nin bazı üyeleri gibi Ziya paşa da vatanına geri dönmüştü. Ali Paşa’nın Eylül 1871’de vefatından sonra Sadrazam Mahmut Nedim Paşa’nın aracılığıyla İstanbul’a dönmüştü. II. Abdülhamit’in tahta geçmesi ile N.Kemal ile birlikte Kanun-i Esasi Encümeni’nde çalıştı. (1877-78) Osmanlı-Rus savaşı nedeniyle Meclis-i Mebusan’ın tatil edilmesinden sonra ikinci defa paşa unvanıyla

¹Ziyad Ebuzziya, *Şinasi*, (Yayına Hazırlayan: Hüseyin Çelik), İletişim Yayınları, İstanbul,1977, s.275-277

²*Bir Çağdaş Öncü Namık Kemal (1888-1988)*, Amaç Yayıncılık, İstanbul,1988,s33-34

³Vasfi Mahir Kocatürk, *N.Kemal’in Hayatı*, Buluş Yayınları, Ankara,1957,s.68

⁴M.Kaya Bilgegil, a.g.e., s. 156-157

Suriye'ye vali olarak atandı. Buradan da Konya'ya nakledilen Ziya Paşa, bunu müteakip daha sonrada Adana Valisi olmuştu. Burada bulunduğu müddet içinde ciddi imar faaliyetlerinde bulunmaya başladı. Yeni okullar ve rüştiyeler açtırdı. Ayrıca bir tiyatro kurdurdu.¹

Fakat Ziya Paşa'nın icraatları ilk bakışta faydalı gibi görünmüşse de bunun yanında zararlı taraflarının olduğunu da söylemek mümkündür. Nitekim Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen şikâyet telgrafı bu durumu anlamak hakkında fikir vermektedir. Mezkûr telgrafta Ziya Paşa'nın müsrifliğinden, kanun tanımazlığı ve ahali üzerindeki zulmünden bahsediyordu. Ayrıca Adana ahalisinin Ziya Paşa'nın idaresine karşı tahammüllerinin kalmadığı ve bu esirlikten edna perişan halde bulunan Adana ahalisini Ziya Paşa'nın idaresinden alınmasını Babiâli'ye arz ediyordu.²

Yeni Osmanlılar Cemiyeti mensupları içerisinde belki de en tuhaf şahsiyet Sarıklı İhtilalcı olarak da isimlendirilen Ali Suavi'di. Geçimini Kâğıtçılık ile sağlayan Çankırlı Hüseyin Ağa'nın oğlu olarak İstanbul'da 1839 senesinde doğmuştu. Davut Paşa Rüştiye'sini bitirdikten sonra üç yıl kadar Dersaadet Yoklama Kalemi'nde çalışmıştı. Bu esnada cami derslerine de devam etmişti. Açılan bir imtihanı kazanarak Bursa Rüştiye'sine muallim olmuştu (1858). Birkaç sene sonrasında Simav'daki Koşulu Medrese'de hocalık yaptı. "Yeni Osmanlılar" isimli hatıralarındaki ifadelerine bakılırsa 17-18 yaşlarında hacca gitmişti. Dönüşünde Sofya'da ticaret mahkemesi (1864) Filibe'de Tahrirat Müdürlüğü³ yapmıştı (1865). Bu görevden azledilince İstanbul'a dönmüştü. İstanbul'da bir yandan Sami Paşa'nın konağındaki fikir ve edebi toplantılara katılırken, bir taraftan da Şehzedabaşı Camisi'nde vaazlar vermeye başlamıştı (1867). Kendisini dinleyenler kuvvetli bir hatip olduğunu ve cemaati kolayca etki altına alabileceğini belirtmekteydiler. Nitekim kısa bir vade de şöhreti bütün İstanbul'a yayılmıştı.⁴

¹Abdullah Uçman,"Ziya Paşa", s702

²HR TO. : 556- 11

³Devlet dairelerinde resmi yazıları yazmakla görevli vazifelendirilen tahrirat kalemlerinin başındaki memurun verilen unvandır. (M. Zeki Pekalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* 2, Üçüncü Baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul,1993,s.377)

⁴Abdullah Uçman,"Ali Suavi", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, II. Cilt, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul,2008, s. 235-236 (Abdullah Uçman'ın birden fazla çalışması referans olarak kullanıldığından bu makalesi kısaca ,"Ali Suavi" olarak gösterilecektir.)

Diğer taraftan Fransız İhtilalı'nın getirmiş olduğu fikir akımlarından biri olan ve bilhassa çok uluslu siyasi bünyeler için tehdit oluşturan Milliyetçilik akımının en çok tesir ettiği ülke Osmanlı Devleti'ydi. Bu hususta Yeni Osmanlılar Cemiyet'nin mensupları da bu akımdan nasiplerini almışlardı. Bu şartlar içerisinde bulunan Ali Suavi de Türkçü ve milliyetçi fikirleri benimsemişti. Osmanlı Devleti Milliyetçilik akımının etkisiyle dağılma sürecine girerken Ali Suavi'nin İslam birliği arzusuyla başlayıp, Batıcılık akımına doğru sürüklenen düşünceleri zaman içerisinde onu mensubu bulunduğu “Yeni Osmanlılar Cemiyeti” ile karşı karşıya getirmişti. Öyle ki Suavi cemiyet içindeki arkadaşlarıyla fikrîsel açılardan ters düşmüştü. Diğer taraftan Ali Suavi Babiâli'ye karşı muhalefetine ise dini fikirlerini öne çıkarmıştı.¹

Muhbir gazetesinde yazdığı zamanlarda vaaz verdiği Şehzade Camisi'nde cemaatin dolup taşması üzerine Ali Suavi Babiâli'nin şimşeklerini üzerine çekmişti. Ali Suavi'nin bütün hayatı tek bir cümle ile özetlenecek olsaydı her halde şöyle söylemek mümkün olabilirdi. Çelişkilerle dolu bir insandı. Nedeni gayet açık ve basittir. İlk bakışta bir medrese âlimi, bir din hocası mizacı ile ortaya çıkan Ali Suavi, zamanla içinde bulunduğu kültür çevresinden etkilenerek Batı hayranı olmuştu. Sonra da İngiliz Stewar Lugh ile 1867 senesinde, hem şeriat hükümlerine göre, hem de Anglikan Kilise'sinde evlenmeye kadar gitmiştir. Bu çelişkili hayat, onun içerisinde dolaştığı kültür çevresinin çeşitliliğini yansıtmaktadır.²

Yeni Osmanlılar basınına 1867'de Muhbir ile Ali Suavi'de katılmıştı. Bunun üzerine Yeni Osmanlılar ile Babiâli ve Ali Paşa arasındaki ipler iyice kopmuştu. Memur gazeteciler terfian İstanbul'dan sürülme kararına karşı Avrupa'ya kaçmayı yeğlemişlerdi.³

Ali Suavi siyasetten eğitime, dinden ekonomiye kadar hemen her konuda kendine has fikirler ortaya atmıştı. Lakin Suavi'nin taraftar olduğu fikirler çoğu zaman birbirleriyle tutarsız olmuştu. Yeni Osmanlılar sürekli Osmanlı idarecilerinin dış borçlarıyla ilgili ağır tenkitlerde bulunmuşlardı. Bilhassa Suavi bu hususta o kadar ileri gitmişti ki maliyeyi iflasa sürüklediği gerekçesiyle Ali Paşa'nın katline fetva vermişti. Londra

¹Nazile Abbaslı, *Ali Suavi'nin Düşünce Yapısı*, Bilge Karınca Yayınları, İstanbul, 2002, s. 47-48

²Nazile Abbaslı, a.g.e., s. 47-48, 60

³Orhan Koloğlu, , “Osmanlılar'da Basın ve Kamuoyu”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, İz Yayıncılık, 6.Cilt İstanbul, 1999, s.179

Muhbir’de en çok ele alınan konulardan biri de Osmanlı maliyesinin içinde bulunduğu krize rağmen devlet erkânının hesapsız harcamalarda bulunduğu ileri sürülmüş olmasıydı. Suavi temelde borca karşıydı. Lakin zaruri hallerde bilhassa yatırım amacıyla dış borç alınabileceğini ifade etmiş, ama Osmanlı yöneticilerinin memur maaşlarını ödemek gibi fuzuli işler için borç aldığını ileri sürmüştü.¹

Öte taraftan Ali Suavi hürriyet, insan hakları, eşitlik hâkimiyet, meşrutiyet, demokrasi, meşveret, cumhuriyet ve meclis hakkında görüşler ileri sürmüştü. Suavi’ye göre bütün bu kavramların Osmanlı ülkesinde toplum ve devlet düzeninde var olması ve uygulanması gerekmektedir. Bunların tatbiki konusunda kendi kişisel yaklaşımlarını öne sürmüştü. Fakat daha evvel de belirtildiği üzere bazen ne söylediği anlaşılmayan, tutarsız ve çelişkili bir hale dönüşen tefekkür yapısıyla ziyadesiyle karmaşık bir insandı.

Misal olması açısından ele alınacak olursa onun Halifelik² konusundaki düşünceleri ve söylemleri ihtilaflıdır. Suavi Halifeliğin yıkılmasına da korunmasına da rıza göstermemişti. Zira onun nazarında “Hilafet” isminde bir müessese yoktu. Çünkü peygamberimizin “Halife” ismiyle bir vekâlet makamı tayin etmemiş olduğunu söyleyip, hiç kimsenin peygamberin Halifesi olamayacağını söylemekte ve hatta bu sözleri söylerken, o esnada saltanat makamında bulunan Sultan Abdülaziz’in Hilafetini açıkça red ediyordu. Buna mukabil ise Suavi Avrupa’da bulunan bazı gazetecilere Halifelik makamında oturan kişinin peygamberin vekili olduğunu ve bu yüzden padişahın Müslümanların arasında âli bir derecede olduğunu ve Müslümanlığın padişah tarafından muhafaza edildiğini söylemişti.³

Suavi bazen de kesinleşmiş ve hükmü genel kaidelere bağlanmış İslami hükümler hakkında alışılmışın dışında fetvalar vererek şâhısında ki fikri ihtilafların sayısını daha da arttırmıştı. Üstelik medrese uleması olması hasebiyle bu fikirleri fevkalade dikkat çekmişti.

Mesela Suavi faizin tarihçesi hususunda 40 sayfalık bir yazı yazmıştı. Evvela matematiksel olarak faiz hesaplarına teferruatlı izahlarda bulunmuştu. Yazının

¹Hüseyin Çelik, *Ali Suavi ve Dönemi*, İletişim Yayınları, İstanbul,1994,s.674-675

²İlahi hükümlerin icrasında Peygambere vekil olan zat emir-ül müminin yerinde kullanılır bir tabirdir. (M. Zeki Pekalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü 2*, Üçüncü Baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul,1993,s.708)

³Nazile Abbaslı, a.g.e., s.79-80

devamında ise borç alıp verilmeden yaşanamayacağı Asr-ı Saadetin haricinde her dönemde faizin bulunduğunu belirtmiştir. Buna müteakip İslam âlimlerinden İmam Muhammet'in verdiği bir fetvayı zikrederek İmam Muhammet'in birinin tarlasının başkaları tarafından ekilip biçilmesine mukabil aldığı 1000 dirhemin helal olup olmadığı sorusuna, bunun helal olduğunu, lakin kendisinin bu karı hoş görmediği cevabını vermiş olduğunu söylemiştir. Suavi bu cevabı İmamın takvasına yorarken öte yandan İmamın "haramdır" demediğine dikkat çeker ve bunun faizin helal olduğuna dair bir delil olarak ileri sürmüştür.¹

Ali Suavi," kar elde etmek maksadıyla borç verip faiz almanın her türlü haramdır" hükmünün İmamı Azam'a ait olmadığını söylemiştir. Gerek Kuran-ı Kerim'de yasaklanan "riba"² nın gerekse İslam ulemasının yasak olduğunu ifade etiklerini belirttikleri Faiz'in "muzaf" yani fahiş faizinden ayrılmasının ölçüsü olarak o memleketin iktisadi durumu olduğunu, Ebusuud Efendi'nin "İne" meselesinde yüzde on beş den fazla olmayan faize cevaz verdiğini zikretmiş. Oysa Ebusuud Efendi burada yalnızca devletlerarası borç alış verişinde böyle bir faize cevaz vermiştir. Bu durum genel manada faizin helal olduğu anlamını ifade edemez. Ayrıca Ali Suavi ibadetinde Türkçeleştirilmesi gerektiğini savunmuştu.³

Yeni Osmanlılar, Ali ve Fuat Paşa'nın uyguladıkları dış politikayı hep tavizci, daima idareyi maslahatçı olarak görmüşlerdi. Öyle ki Suavi'ye göre, Babiâli İslam kanıyla sulanmış toprakları Avrupalı diplomatların baskısı ile şuna buna hediye etmişti. Belgrat Kalesi için "acaba hediye edilecek kadar ucuz mudur" diyerek açıkça Ali Paşa'yı hedef almıştı. Suavi'nin Babiâli'yi en çok tenkid ettiği konulardan biri Girit isyanında uyguladığı politika da olmuştu. Londra Muhbir'inin hemen her sayısında Girit ile ilgili bir haber veya yazı var olmuştu. Suavi Babiâli'nin tavizci olduğu kadar da uysal olduğunu ileri sürdüğü politikasına karşı çıkmıştı. Ona göre yeri geldiği zaman yabancı müdahalecilere kılıç gösterilmeliydi. Suavi bütün olup bitenlerin sorumlusu olarak da vükelayı görmüştü. Ona göre sultan devletin zafiyetinin farkında değildir. Suavi

¹Hüseyin Çelik, a.g.e., s.686-87

²Faiz yerinde kullanılır bir tabirdir. (M. Zeki Pekalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü 3*, Üçüncü Baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul,1993,s.35)

³ Nazile Abbaslı, a.g.e., s. 85-87

Girit'deki isyancıları kıskırtan, konsoloslar dâhil yabancıların yakalanıp idam edilmelerini talep etmişti.¹

Ali Suavi öteden beri süregelen bu hırçın tavrı ve kırıcı hareketleri kısa zamanda onun cemiyet arkadaşlarıyla arasını açmıştı. Bir müddet aradan sonra Sultan Abdülaziz ile anlaşıp İstanbul'a dönen Mustafa Fazıl Paşa'nın desteğini kesmesi üzerine ellinci sayıda gazetenin yayımına son vermek zorunda kalmıştı(3 Kasım 1868). Bu tarihten sonra Avrupa'daki mücadelesini tek başına devam ettirmiş olan Ali Suavi Londra'dan Paris'e geçti ve orada ilmi ve fikri bir muhtevayı haiz olan Ulüm gazetesi çıkarmaya başladı. (1869-70) seneleri arasında (25 sayı) Fransız- Alman savaşı üzerine gazeteyi Lyon'a nakletmek suretiyle Muvakkatten Ulüm Gazetesi Müşterilerine ismiyle neşre devam etmişti. (1870-71 arasında 11 sayı) 1870'den sonra Yeni Osmanlılar ile hiçbir münasebeti kalmayan Ali Suavi bu tarihten itibaren gerek Londra gerekse Paris de Foreign Office Committee mensupları arasından David Urquarth, Charles Wells ve Butler Jhonstone gibi bazı önemli isimlerinde bulunduğu Türk dostu bir gurupla sıkı ilişkiler kurdu. Bazen bu gurubun toplantılarına katıldığı gibi dergilerinde de yazılar yazdı. Avrupa'da bulunduğu esnada kaleme aldığı eserlerini de onların vasıtasıyla yayımladı.²

Sadrazam Ali Paşa ölünce ve yerine Mahmut Nedim Paşa Sadrazam olunca, o tarihte hala Paris'te bulunan Suavi, Osmanlı elçiliğine giderek Türkiye'ye dönmek için izin istemişti. Fakat İstanbul'dan beklenen müsaade gelmemişti. Nihayet II. Abdülhamit'in padişahlığı ve Mithat Paşa'nın sadrazamlığı vaktinde Suavi'nin Avrupa'dan Türkiye'ye dönmesine 1876 senesi içersinde müsaade verilmişti.³

II. Abdülhamit, saltanatının başlarında Rusya ile savaş (1877-78) gibi büyük bir hadise ile karşı karşıya kalmıştı. Diğer taraftan bu sırada Osmanlı Devleti'nin Rus işgali altındaki Rumeli topraklarında ayaklanma olayları vuku gelirken, İstanbul'da da Ali Suavi Vakıası meydana gelmişti. Ali Suavi bir aralık Galatasaray Sultanisi'nde Müdürlük yapmıştı. Bu esnada Sultan V.Murat'ı yeniden tahta çıkarmak isteyenler onun etrafında toplanmışlardı. Ancak okulun disiplininin bozulması üzerine görevden ayrıldı ve bir süre işsiz kalmıştı. Kendi yandaşlarının yanı sıra, Balkanlar'dan ve Kafkaslar'dan

¹Hüseyin Çelik, a.g.e., s.676-79

²Abdullah Uçman,"Ali Suavi" ,s.236

³Mithat Cemal Kuntay, *Sarıklı İhtilalcı*, Ahmet Halit Kitabevi, Güven Basımevi, İstanbul,1946,s.5-10

gelen bir kısım göçmenlerin de etkisiyle 20 Mayıs 1878 günü, Çırağan Sarayı'nı basıp büyük bir ihtimalle Sultan V. Murat'ı yeniden Osmanlı tahtına çıkarma teşebbüsünde bulunmuştu.¹ Bu anlamda demokrasi ve hürriyet fikirlerini savunan Ali Suavi'nin bir darbe hareketiyle II. Abdülhamit'i tahtan indirmek istemesi dikkat çekicidir.

Filibeli Ahmet Paşa'yı da yanına alan Ali Suavi beş yüz kadar adamı ile hareketi geçti. Bunların bir kısmı Mecidiye Cami önünde toplanmışlardı. Bir kısmı da Kuzguncuk'tan başlarında Ali Suavi olduğu halde, mavnalar ile gelip sarayın rıhtımına çıkmışlardı. Bunlar, Paşa Dairesi ile Serdab Köşkü önünde ki kapılarında ve rıhtım tarafında bulunan muhafızların silahlarını aldıktan sonra saraydan içeri girmeyi başarmışlardı. Ancak bu esnada, Çırağan Sarayı'na yetişen ve başlarında Mirliha Hasan Paşa (yedi-sekiz Hasan Paşa), Beşiktaş zabıtası ve zırhlılardan çıkan askerler ile birlikte Ali Suavi ve arkadaşlarıyla çarpışmaya başladılar. Hasan Paşa Ali Suavi'yi bir sopa darbesiyle yere düşürdü ve öldürdü. Filibeli Ahmet Paşa ile diğerleri yakalandı. Çarpışmalarda yirmi bir kişi katledildi. Atılan kurşunlar Yıldız Köşküne kadar ulaşınca II. Abdülhamit derhal takviye asker gönderdiği gibi Sultan V. Murat'ın kılına dahi dokunulmamasını emretmişti. Nihayet kurulan bir divan-ı harpte suçlular kürek, kalabend ve hapis ile sürgün cezalarına çarptırılmışlardı.²

Hariciye Nezareti celilesi, Ali Suavi'nin Çırağan Sarayı'na avanesiye birlikte muteasır olduğu vakaya bir nihayet verilmesine bununla birlikte huzur ve asayişin sağlanmasına fevkalade memnun olduğunu, fakat böyle bir hadisenin meydana gelmesinden de müteessir bulunduğunu beyan etmişti.³

Hadisenin ardından Ali Suavi'nin cesedi büyük bir ihtimalle Yıldız Cami'nin kible yönüne defnedilmişti. Hayatının bazı dönemleri gibi ölümünün perde arkası da müphem kalan Ali Suavi'nin hangi gaye uğruna olursa olsun II. Abdülhamit'e karşı V. Murat'ı yeniden tahta çıkarma teşebbüsü esnasında can vermesi bir süre sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları tarafından milli bir kahraman gibi bayraklaştırılmasına yol açmıştı.⁴

¹Vahid Çabuk, *Hedefteki Sultan II. Abdülhamid*, Turuva Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2004, s. 585-86

²Vahid Çabuk, a.g.e., s 87

³HR. TO. :205-10

⁴Abdullah Uçman, "Ali Suavi", I. Cilt, s.236

BÖLÜM 2: II. ABDÜLHAMİT'İN YÖNETİM ANLAYIŞI

2.1. II. Abdülhamit'in Şahsiyeti

21 Eylül 1842 senesinde Sultan Abdülmecit'in ikinci oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Annesi Tirimuşgan Kadın Efendi'dir. II. Abdülhamit 31 Ağustos 1876 tarihinde Osmanlı tahtına oturmuştur. Osmanlı tarihinde 34. padişah olan Abdülhamit 27 Nisan 1909'da tahtan indirilene kadar 33 yıl boyunca hükümlü olmuştur. Sultan-ı sabık olarak yaşadığı hayatının son on yılını önce Selanik daha sonra da İstanbul'da gözetim altında geçirmiştir. 1918 Şubatında beylerbeyi sarayında vefat etmiştir.¹

Sultan Abdülhamit, orta boylu, iri burunlu, kalın ve ahenkli bir sese sahip, parlak ve iri gözlü, keskin bakışlı bir insandı. Karşısındakini kolayca etkileyebilen bir yapıya sahipti.²

Abdülhamit'in çok iyi bir çocukluk dönemi geçirdiği söylenemez çünkü daha sekiz ya da on bir yaşında bir çocuk iken annesini kaybeden II. Abdülhamit, babası Abdülmecit tarafından çocuğu olmayan Perestu Hanım'a emanet edilmişti. Perestu Hanım Abdülhamit'in yetişmesi ve eğitimi ile özel olarak ilgilenmişti. Bu Hanımefendi onu sevgisinden mahrum etmediği gibi her zaman ona bağlı kalmış ve bütün servetini de ona bırakmıştı. Abdülhamit tahta çıktığı zaman da bu hanımı Valide Sultan ilan etmişti.³

Çocukluğunda zayıf, çelimsiz ve sık sık hasta olan Abdülhamit öksüzlüğünün verdiği yalnızlığını da dikkate alırsak, etrafı tarafından acıma duygusuyla karışık bir sevgi gösterisiyle karşılanarak büyümüştü. Her ne kadar babası tarafından sevilse de Sultan Abdülmecit onunla yeteri kadar ilgilenen vakit bulamamıştı. Buna rağmen Abdülhamit sağlam bir kişiliğe sahip, lider özelliklerde bir insan olmayı başarmıştır. Nitekim Abdülhamit'in çocukluktan yeni çıkıp gençliğe adım attığı bir dönemde yaşadığı bir hadise gelecekte nasıl bir şahsiyete sahip olacağını ipuçlarını daha o günlerde etrafındakilere sezdirmiştir. Hadise şöyledir; devrin İngiltere Büyükelçisi Lord Stratford Canning, bir gün saraya geldiğinde babası Abdülmecit oğlunun saygılı bir şehzade olduğunu göstermek için Abdülhamit'ten büyük elçinin elini öpmesini

¹Azmi Özcan, , "Sultan Abdülhamid", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, 12.Cilt, Ankara, 2002, s. 909

²M.Kemal Pekdemir, *Tarihin En Tartışmalı Padişahı, Abdülhamit*, Neden Kitap Yayıncılık İstanbul,2008 s.104

³Aydın Talay, *Eserleri ve Hizmetleriyle II. Abdülhamit* Armoni Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 33-34

istemiştir. Fakat babasının ısrarına rağmen, zamanın süper gücü olan kurt diplomatının elini öpmemiştir.¹

II. Abdülhamit'in ailesi yönünden biraz talihsiz oluşu onun karakterinin oluşması üzerinde etkili olmuştur. Nitekim II. Abdülhamit içine kapanık yalnızlığı seven kendi kendine yeterli olmayı tercih eden ve mücadelecı bir halet-i ruhiyeye sahip olmuştur. Çok sonraları kendisi de bu durumu şöyle ifade etmiştir: insan içinde yetiştiği hayat şartlarının tesirine göre meydana gelir ve yetişmesinde tahsil ve terbiyenin mühim yeri vardır. Benim hangi şartlar altında yetiştiğim her zaman unutuluyor. Kız ve erkek kardeşlerim sevilip şımartılırken bilmediğim bir sebeple babam bana iyi davranmazdı. Beni yalnız zavallı kardeşim Murat anlardı. Çocukluğumdan beri ciddi bir tabiatım vardı oyun oynamayı sevmezdim. Daha çok küçük yaşında beşeriyetin mevcudiyetine dair ciddi mevzular üzerine tefekkür etmeye başladım. Hayalperesttim. Bu halimden dolayı hocalarım beni azarlarlar, babama şikâyet ederlerdi. Etrafımdakilerin beni anlamadıklarını hissederek içime kapanmışım.²

Abdülhamit'in çocukluğu ve gençliğinin ilk vakitleri Tanzimat Dönemi'nin en hareketli ve debdebeli seneleri içerisinde akıp gitmişti. Ama Abdülhamit bazı gençlik kaçamakları dışında bu kalabalık sarayın şaşalı, neşeli ve savurgan ortamı içinde kendi halinde yaşayan sade ve gösterişsiz bir yaşam sürmeyi tercih etmiştir. Bunun yanı sıra Amcası Abdülaziz ve ağabeyi Murat'ın ardından Osmanlı tahtının Üçüncü varisi durumunda bulunan II. Abdülhamit, bütün şehzadeler gibi sarayda özel eğitim görmüştü. Geleneksel eğitimin yansıra, Avrupa kültürünün saraya kadar giren etkileriyle, Fransızca ve Batı müziği derslerini almıştı. Diğer taftanda Marangozluk, tahta oymacılık ve kakmacılığa merak sararak bu yeteneklerini zaman içerisinde önemli bir seviyeye getirmiştir.³

¹M.Kemal Pekdemir, a.g.e., s. 101

²Mümtaz'er Türköne, "Osmanlı'da Islahat ve Teceddüt", *Osmanlı Ansiklopedisi* 6. Cilt, İz Yayıncılık, İstanbul, 1999 s. 135

³Engin Akarlı, "II. Abdülhamid: Hayatı ve İktidarı", *Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları*, 2.Cilt, Ankara, 1999, s. 253

O dindar bir şahsiyetti. Bunun yanı sıra kendini her yönden yetiştirmişti. Fevkalade güzel piyano çaldığı gibi edebiyata son derece düşküdü. Ayrıca şiirler de kaleme almıştır. Vaktini boşa geçirmezdi okumak ve koleksiyon merakları arasındaydı.¹

II. Abdülhamit sarayda bir taraftan doğunun geleneksel kültürünü diğer taraftan da Batı kültürünün eğitimini alarak her ikisini şahsında birleştirmek suretiyle çağa uygun bir liderin vasıflarını taşıyordu. Sarayın geleneksel Arapça, Farsça ve İslam ilimleri tahsilini almıştı. Bunun yanı sıra sarayda özel tiyatrosunda yabancı sanatçılara temsiller verdirmişti. Abdülhamit kendi çocuklarının da Batı'nın müziğini çalmalarından haz duyduğunu ifade etmiştir.²

Sultan, sarayda verilen eğitimin haricinde üst düzey bir eğitim almadığını kendi anılarında da ifade etmiştir. Öyleyse sultanın üstün gözlemcilik yeteneği ve zekâsı sayesinde kendi yöntemini oluşturduğu düşünülebilir. Fakat bunun yanında Abdülhamit'in kendine has idarecilik metotlarını oluşturmasında katkısı olan bir şey vardır ki, bu da O'nun Batı kültür ve medeniyeti hakkında bilgi ve fikir sahibi olmasını sağlayan Avrupa seyahatiydi. Amcası Abdülaziz ile birlikte bir buçuk ay boyunca (Fransa, İngiltere, Almanya, Avusturya) çağın en modern ülkelerini, yine çağın en gelişmiş teknolojik ulaşım araçları (buharlı gemiye ve tren) ile yaptığı seyahatlerle yakından tanıma imkânı elde etmişti. Bu bakımdan Avrupa gezisinin Abdülhamit için verimli olduğu söylenebilirdi.³

Fransa İmparatoru III. Napolyon'un, Uluslar Arası Paris Sergisi sebebiyle birçok hükümdar gibi sultan Abdülaziz'de davet edilmişti. Böylece 21 Haziran ile 7 Ağustos 1867 arasında Sultan Abdülaziz yanındaki üç şehzadeyle Yusuf İzzetin, Murat ve Abdülhamit ile birlikte 40 görevli memur ve 31 hademedden oluşan Osmanlı heyetiyle Avrupa'yı dolaşmışlardı. Abdülhamit nazarından bakıldığında bu seyahatin birkaç yönü ortaya çıkmıştır. Önce şüphesiz, işin eğlence, balolar, ziyafetler, yönü vardı. Batılı yaşamın adabını protokolünü bütün ayrıntılarıyla görmüş ve incelemişti. İkinci yanı, dünyanın en ileri tekniklerini, buluşlarını yerinde görmüş, bunlarla Avrupa'nın hangi seviyeye ulaştığını anlamıştır. Üçüncü yanı ise uluslar arası politika oyunlarıdır.

¹Aydın Talay, a.g.e., s. 34

²“II. Abdülhamit” Osmanlı Ansiklopedisi, İz Yayıncılık, 6.Cilt, İstanbul,1999,s.242

³Orhan Koloğlu, *Abdülhamit Gerçeği*, Gür Yayınları,1987,s. 63-64

Fransızlar ve Almanlar geçit resimleriyle ordularının, İngilizler donanmasının gücünü göstermeye çalışmışlardı. Sultan Abdülhamit gezi neticesinde Fransa'yı bir eğlence ve debdebe, İngiltere'yi servet, ziraat ve sanayi ülkesi olarak değerlendirmiş, Almanya'nın yönetimi, askeri ve disiplinini beğenmişti. Bu yüzden saltanatı esnasında Osmanlı ordularının eğitimini Alman subaylara vermiştir.¹

Avrupa seyahatinden başka, II. Abdülhamit'in yine sultan Abdülaziz ile birlikte yapmış olduğu bir diğer seyahat ise Mısır gibi Ortada Doğu'nun önemli bir merkezine yaptıkları seyahat olmuştur. Bu vesile ile burada da çeşitli incelemelerde bulunan sultan, bilgi ve tecrübesini arttırma imkânı elde etmiştir.²

II. Abdülhamit okumayı severdi, ancak daha çok gezi ve keşiflere ilişkin yazıların herhangi bir romandan çok daha etkileyici ve faydalı olduğunu düşünürdü. Çünkü ona göre; duygusal edebiyatın insan ruhu üzerinde zararlı tesirleri vardı. O, polisiye romanları eğlenceli bulmasına karşın, aşk romanlarını “apteshane edebiyatı” diyerek sevmezdi. Âşıklıktan korkardı, insanı rakıyla müptela eden bir bela olarak ifade ederdi. Hele amcası Abdülaziz devrinde saraylıların fazla hürriyetlerinde, açık saçıklıklarını teessüfle şikâyet ederdi. Hürriyetin ne olduğunu görmek isterseniz, onun bir parçasını kadınlara veriniz. Ne mal olduğunu anlarsınız gibi imalarda bulunmuştu.³

Abdülhamit, tarihe, özellikle de yakın tarihe karşı ilgi duyuyordu. Okumaktan ziyade yakın tarihin mühim hadiselerini ve şahıslarını, bunları bilen kimselerden dinlemekten keyif alırdı. Tarihte mefhum pek çok büyük şahsiyet gibi o da tarihin ne kadar önemli olduğunu farkındaydı. O tarihin ibret sahnesi olduğuna inanırdı. Bundan dolayıdır ki; padişah olduğunda tarih konularında sürekli sohbetler düzenlemiş, önemli meselelerin tarihi gelişimine ilişkin belgelerden özel dosyalar hazırlatmış ve tarihçilere yazdırmıştı.

Onun bir başka yönün de tassavufa karşı duyduğu merakı. Bir ara kadiri tarikatına girmişti. İçten bir inançla din ve tasavvuf konularını tanımak ve kavramak istemişti. Ama bu ilgisi daha ziyade Din ve tassavufun halk arasında yaygınlık kazanan görünümüne, biçimlerine yönelikti.⁴

¹Orhan Koloğlu, a.g.e., s. 64-65

²Azmi Özcan, “Sultan Abdülhamid”, *Türkler*, 12.Cilt Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 910

³M.Kemal Pekdemir, a.g.e., s.103

⁴Ahmed Saib, *Sultan II. Abdülhamit ve Saltanatının İlk Yılları*, (Yayına Hazırlayan: Âdem Kara), s. 11,12

Sultan Abdülhamit şehzadelğinde sağlığına fevkalade düşkün, zinde, çevik ve planlı olarak yaşardı. Temiz ve itinalı giyinir, daima erken kalkar, sünnete ve namaza çok bağlı olduğu için son derece iffet ve edep sahibiydi. Ramazan aylarında çok hasta olduğu zaman dahi orucunu bozmayacak kadar yüksek takva sahibiydi. Sultan zat-ı şahsında temizdi fakat titiz değildi. Hastaların yanına gider, fakat hastalığın kendisine bulaşması gibi korkulara sahip değildi. Çok cesurdu. Şehzadeliginden beri azgın atlara biner, sert havalarda denize girerdi. Avcılıkta da oldukça kabiliyetli ve gözü kara olan Abdülhamit gayet iyi silah da kullanır, attığını vururdu. Boğazına düşkün olmayan padişah, ne zaman karnı acıksa o zaman yemek yerdi ve herhangi bir odada Ya da dairede bulunursa oracıkta yerdi. Kendisine mahsus bir yemek odası yoktu. Bazen bulunduğu mahalde bir sofraya kurmak müşkülâtı görünce, gülerek şöyle derdi : “daha bir yemek odamız yok, bu göçebelikten ne zaman kurtulacağız?”¹

1861'de babası veremden vefat edince sultan Abdülaziz'in tahta geçmesinin ardından saraydan ayrılmıştı. Tarabaya'daki yazlığı, Maslak'taki köşkü ve Kâğıthane'deki çiftliğinde geçen daha sükûnetli bir hayatı tercihe etmişti. Bu dönemde Perestu Kadın Efendi'den kalan miras ve kendisine tahsis edilen aylığı tasarruflu kullanarak geçirdiği ticari faaliyetler neticesinde önemli miktarda bir servete sahip olmuştu. II. Abdülhamit'i yakından tanıyanların ifadesine göre çok tutumlu ve tedbirli yaşar, israftan ve şaşalı yaşamdan nefret ederdi. Hanımı iki çocuğu ve birkaç cariyesi ile müşfik bir baba ve aile reisi olarak düzenli bir yaşantısı vardı. İkametgâhını mütemadiyen ziyaretçilere açık tutmuş yerli ve yabancı devlet adamları ile yaşadıkları devrin olaylarını değerlendirmiş onların fikirlerini almıştı. Padişahlığı döneminde de bu hayat anlayışını vakur ve mütevazı tarzını sürdüren II. Abdülhamit hiçbir zaman aşırı zevk ve sefahate bulaşmadığı gibi, içkiden hep uzak durmuştur.²

Bu rahat yaşamı onu gevşetmemiş aksine hayatını garantiye almak için çaba göstermiş, daima ileriye düşünmüştü. Gençliğinden beri borsa oyunlarına meraklıydı. Rum bankacı Zarifi ve Ermeni borsa simsarı Assani'yle iyi arkadaştı. Bu sayede borsada hayli para kazanmıştı.³

¹M.Kemal Pekdemir, a.g.e., s.103

²Azmi Özcan, “Sultan Abdülhamid”, *Türkler*, 12.Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 909-910

³M.Kemal Pekdemir, a.g.e s. 102

II. Abdülhamit çok merhametli bir insandı. Bundan dolayı en büyük düşmanlarını bile ağır cezalara çarptırmak yerine, onları bol maaşlı sürgünlere göndermişti. Saltanatı boyunca kan dökmemeye hassas bir şekilde dikkat etmiştir. İsyancılar dışında, adi ve siyasi suçlar için bütün Osmanlı tarihinin en az kan dökülen devresi O'nun saltanatı sırasında olmuştur. Adeta idam cezasına karşı olan padişah, 33 senelik saltanatı sırasında sadece dört beş adi katilin idam hükmünü tasdik etmiş, diğerlerinin hepsini hapse çevirmiştir. Tasdik ettiklerinden biri, bir anne baba katili, diğeri de hiç sebep yokken sarayda arkadaşını tabancayla öldüren bir harem ağasıdır.¹

II. Abdülhamit siyasi dehasının yanı sıra, fevkalade zekâsı ve hafızasıyla meşhurdur. Umumiyetle, onunla aynı dönemde yaşayan yabancı bürokratların pek çoğu, onun devrinin bütün devlet adamlarının üstüne çıkan bir zekâ, kurnazlık ve tecrübeye sahip olduğunda birleşmektedirler. İnsanlar üzerindeki tesiri de çok övülmüştür. Yabancı bir yazar Abdülhamit'i şöyle ifade ediyor; bu adam kendi alanında Oliver Cromwell'in olduğu kadar güçlü bir dehaydı. Kısacası yüzyılda gelen o dev kişiliklerden biriydi.²

Onun hususi muamelelerinde oldukça nazik olması, herkesi ayakta karşılaması, huzurunda yer öpülmesi gibi bir ortaçağ âdetini kesinlikle yasaklaması, çok tesirli tatlı, kalın bir erkek sesi olması ve pek güzel konuşması, hiç kimseye, hatta çocuklarına "sen" diye hitap etmemesi birçok şahsı kendine bağlamıştır. Sultan Abdülhamit'i şahsen tanıyan yabancılar, hiç de ümit etmedikleri bir şahsiyetle karşı karşıya geldiklerini hatıralarında dahi belirtmekten geri durmamışlardır.³

II. Abdülhamit hakkında yabancıların hatıralarından birkaç örnek verebiliriz. Mesela Avusturya-Macaristan Hariciye Nazırı Kontül Jül Andrasi : " diyebilirim ki zamanımızda hiçbir hükümdarın şahsiyeti, idare ettiği devletin mevcudiyeti üzerine bu kadar kuvvetle in'i kas etmemiştir." Filo amirali Lord Fisher : " şahsen II. Abdülhamit'e karşı derin bir hürmetim vardır. Bizim sefirimiz onun bütün Avrupa'nın en mahir ve en seri intikale sahip bir diplomatı oluşuna hükmetmekte gecikmedi", demektedir. Mrs G. Max Müller 1897 senesindeki hatıralarında II. Abdülhamit'i şöyle anlatmaktadır:"Kartal burunlu, derinlere nüfuz eden bakışlı, orta yaşlı bir adam. Bir subay ceketi giymiş ama

¹Francis Mc Cullagh, *Abdülhamid'in Düşüşü*,(Çeviren: Nihal Önal), İstanbul Kitaplığı Yayınları, İstanbul, 1990,s.124

²Francis Mc Cullagh, a.g.e. s.124

³Yılmaz Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi*, 5. Cilt, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1994, s. 415

hiçbir rütbe işareti ve apoleti taşıyor. Selamlıklarda arabasına yalnız Müşir Paşa'yı alıyordu. Ziyaretimizde protokol icabı Türkçe konuşuyordu. Bir ara Fransızca konuştu. Çok zeki idi ve çok güzel konuşuyordu. İyi kalpli ve merhametli idi. Çocukları çok seviyordu.”¹

Hayatının her safhasında terbiyeyi, nezaketi, engin sabır ve itidalı elden bırakmayan II. Abdülhamit, vekillerini tek tek huzura alırken onlara bizzat eliyle ikramda bulunmuş ve sigara da tutmuştu. Onların gözlerinin içine bakarak sonuna kadar dinlemiş, enine boyuna bilgi almış ve hadiseleri hissiyat karıştırmaksızın tahlil etmeye çalışmıştı. Onun hiçbir zaman küçük hesapları olmamış daima büyük hedefleri ve hayalleri olmuştu. Bazı kimseler tarafından çok vehimli olarak nitelendirilen sultan “şüphe basiretin başıdır” sözüne çok önem vermiştir. Onun vehim gibi görünen hareketleri dahi bir siyaset ve takdirdir. Yaratılıştan hassas fakat asla korkak değildir. Tersine tehlikeli anlarda metin ve soğukkanlıydı.²

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat ve sonrasında siyasi açıdan iki cemiyet öne çıkmıştır. Bunlar, Yeni Osmanlılar ve İttihat ve Terakki'dir Abdülhamit'in tahta çıkmasında Yeni Osmanlılar'a verdiği meşrutiyet sözü etkili olmuştu. Buna mukabil tahtan düşürülmesi ise İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin darbe tertibi yüzünden olmuştu denilebilir. Abdülhamit saltanatı boyunca Yeni Osmanlılar'ın ve İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarının muhalefetiyle karşılaşmıştı. Bu uzun süreçte pek çok hadise vukua gelmişti.

2.2. II. Abdülhamit'in Devlet İdaresi

2.2.1.II. Abdülhamit'in Dâhili Siyaset Anlayışı

II. Abdülhamit dönemi devletin dâhili siyaseti şöyleydi; Batı'nın ilim ve teknolojisini alırken Batı'nın milli değerlerinden halkını uzak tutarak İslamiyet'in sağlam temelleri üzerine Osmanlı devletini eski ihtişamın kavuşturmak. Dâhili siyasetin temel unsurları ise; kurtuluşun yalnızca İslam dinini tam ve doğru yaşamakta olduğu gerçeğini halkın öğrenmesini temin etmek, cahil kalmış halkın cehaletten kurtulmasını sağlamak, devlet ve hükümet bünyesinde yetişmiş, bilgili, milli ve manevi değerlerine bağlı sadık

¹ Aydın Talay, a.g.e., s.42-43,45

² Aydın Talay, a.g.e., s.37-44

yöneticiler yetiştirerek tayin etmek ve memleket için zararlı olan fikir ve düşünceleri temizlemektir.¹

Abdülhamit'in dâhili siyaset anlayışının esası toplumunun kültürünü benimseyerek onlara yaklaşmak ve onlarla bütünleşmektir. Bunun içinde gerekli gördüğü ve benimsediği siyasi görüş İslamcılık'tır.

Abdülhamid'in iç siyasette samimiyetle yürüttüğü İslamcılık siyasetinin belirginleşmesinde bazı sebepler mühim rol oynamıştı. Bu anlamda II. Abdülhamit mevcut şartların gerektirdiği tedbirleri almak suretiyle ülkesini ayakta tutmak için en doğru siyasi içtihadı benimsemek durumundaydı.

II. Abdülhamit döneminde vuku bulan 93 harbi olarak isimlendirilen Osmanlı- Rus savaşının ortaya çıkardığı durum, Osmanlı Devleti'nin siyasetinde mühim değişiklikler yapması gerektiği sonucunu ortaya çıkarmıştı. Nitekim Savaş sonrası ortaya çıkan siyasi, iktisadi ve içtimai yapı yeni uygulanacak siyasetin esaslarını belirlemede önemli bir yer tutmuşlardı.

Balkanlar'ın elden çıkması Osmanlı cemiyetindeki Müslim ve Gayr-i Müslim nüfus dengesini Müslümanlar'dan yana olarak değiştirirken, istila edilen yurtlardan kaçarak Osmanlı Devleti'nin merkezine göç eden yaklaşık bir milyon Müslüman'ın Osmanlı cemiyetindeki umumi havayı ne derecede etkilediği, din kardeşlerinin bu sefil durumuna sebep olan Hıristiyanlar'a karşı Müslüman halkın aldığı tavır yeni siyasetin belirlenmesi sırasında Abdülhamit tarafından dikkate alınmıştı. Bu anlamda Abdülhamit siyasi amaç olarak İslam birliğinin günün şartları ve Müslümanlar'ın istikbali için uygun ve doğru bir siyasi amaç olacağına kanaatindeydi.

Bu anlayış çerçevesinde II. Abdülhamit Osmanlı toplumunu din esasları etrafında birleştirerek huzuru ve asayişini sağlamak niyetindeydi. Abdülhamit Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletleri karşısında güçlü olmasının şartı olarak milletin beyninde bir ittifak ve ittihat hâsıl edilmesiyle ancak gerçekleşebileceğini görmekteydi. II. Abdülhamit, dâhili siyasette Osmanlı Devleti'nin Türk, Arap, Arnavut, Bulgar, Yunan, Sırp ve diğer birçok unsurdan meydana geldiğini göz ardı etmeden, cemiyeti birbirine bağlayan ve yaklaştıran şeyin "iman birliği" olduğunu işaret etmişti. II. Abdülhamit'in düşüncesine

¹Seyfullah Arpacı, *Sultan Abdülhamit*, Işık Yayınları, İstanbul, 2005, s. 42

göre Osmanlı Devleti “bir din ve iman ülkesi olup öyle de kalmalıydı.” Bu anlamda Abdülhamit din anlayışı yıkılırsa devletin de yıkılacağını öngörmüştü.

Abdülhamit iç siyasette çok temel bir yön değişikliğine gitti. Tanzimat Dönemi'nde nasıl ki Gayr -i Müslim halk yığınlarının tatmini göz önünde bulundurulduysa, bundan böyle Müslüman guruplar İslamcılık siyaseti ile ön plana çıkarılacaktı. Bu siyasette İslam bir taraftan Müslümanlar'ın ortak kimliğinin temel unsuru öte yandan devlet ve tebaası arasında bir köprü olarak kullanılmıştı.¹

Buna ilaveten II. Abdülhamit “ bu sebeplerden ötürü Osmanlı Devleti üzerinde fazla durmamak, buna mukabil hepimizin müslüman olduğunu bilhassa belirtmekte fayda var” demiştir. Bu noktaya istinaden siyasal anlamda II. Abdülhamit Halifelik unvanını öne çıkarmıştı. Bu hususta Osmanlı Padişahı unvanını ikinci sıraya bırakmıştı. II. Abdülhamit devletin sosyal bünyesini ve siyasetinin esasını din üzerine kurmuştu.²

İslam Halifesi Unvanın belki de Osmanlı padişahları içerisinde en çok önemseyen ve değerlendiren II. Abdülhamit olmuştu. Nitekim Abdülhamit İslamcılık siyaseti çerçevesindeki faaliyet ve hizmetleriyle İslam toplumuna bu siyasetinde ne kadar samimi ve doğru olduğunu hissettirmişti. Bütün İslam dünyasının Halifesi olduğunun bilincinde olarak sergilediği davranışlarıyla da bunu ispatlamıştı. Abdülhamit iç siyasete dini bir birleştirme ve kaynaştırma unsuru olarak ele almış ve bu anlamda başarılı olmuştur. Bu çerçevede 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı, Berlin Konferansı, Abdülhamid'in Meşrutiyeti ilgasının yanı sıra, Merkeziyetçilik fikrine meylini artırmıştı. Bilhassa Tanzimatçılar'ın başarısızlığı, ıslahatların uygulanmasında mahalli güçlerin ortaya çıkması, iç isyanlar ve benzeri gibi olayları devletin merkezi otoritesindeki zayıflığına bağlayan Abdülhamit bu yüzden Âdem-i Merkeziyetçiliğe karşı olmuştu. Meclisi-i Mebusan-ı kapatmakla merkeziyetçi görüşünü İstanbul'daki mevcut güçlere kabul ettiren Abdülhamit, taşra eşrafı ve ordu komutanı ve valilerin de tedricen kendi anlayışını kabul etmelerini sağlamaya çalışmıştı.³

¹Mustafa Gencer, *Jöntürk Modernizmi ve Alman Ruhü 1908-1918 Dönemi Türk-Alman İlişkileri ve Eğitim, İletişim Yayınları İstanbul, 2003, s.42*

²Cezmi Eraslan, *II. Abdülhamit ve İslam Birliği*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1992, s.187-212

³Cevdet Ergül, *II. Abdülhamit'in Doğu Politikası ve Hamidiye Alayları*, Çaplayan Yayınları, İzmir, 1997, s. 31

Abdülhamit bu gayretleri neticesinde güven duyulan ve hızlı işleyen bir adalet düzeni ile asayiş ve güvenlik başta olmak üzere çeşitli kamusal hizmetleri yaygınlaştırmıştı. Fakat Bütün bunları icra ederken tebaa üstündeki devlet denetimini de pekiştirmişti. Bunlar Abdülhamit ve çevresindeki danışmanlarının müşterek bir biçimde ortaya koydukları hedeflerdi.¹

Abdülhamit, memleket için zararlı olan fikir ve düşüncelerle baş etmek için Yıldız İstihbarat Teşkilatı'nı bizzat kendisi tesis ederek geliştirip gayet muazzam bir haber alma teşkilatı konumuna getirmişti. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin cehaletle ve safdillikle yargıladıkları, yabancıların ise maksatlı olarak aleyhinde pek kötü propaganda yapmış oldukları Yıldız İstihbarat Teşkilatı, uzun yıllar memleketin içinde ve dünyanın her tarafında bütün başka istihbarat, casusluluk, sabotaj, teşkilatları ile pek üstün dövüşmüş ve pek çok zaman muvaffak olmuştu.²

II. Abdülhamit'in istihbarat teşkilatı zamanının en kuvvetli iki istihbarat teşkilatını yani, İngilizler'in "İntelligence Service'i ile Ruslar'ın "Orhana"'sını çoğu zaman dize getirmişti. Abdülhamit, Yıldız Teşkilatı'nı o derece mükemmel bir halde kurmuştur ki, o engin Osmanlı Ülkesi'nde bu teşkilattan habersiz bir kuş dahi uçurulamıyordu.³

Bu noktada İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurulmasını takip eden senelerde, bilhassa Abdülhamit'in hafiyelerinin İstanbul'daki muhalefeti iyice kısıp almasından sonra pek cemiyet mensubu ülkeyi terk etme zorunda kalmıştı.⁴

İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları kendi fikirlerini ülkede istedikleri gibi rahatça yayabilme imkânı bulamadıkları için firar edip gittikleri Avrupa ülkelerinde, II. Abdülhamit'e karşı yaptıkları eleştirilerin odak noktasında baskıcı olarak nitelendirmiş oldukları merkezî idaresi vardı.

Buna mukabil II. Abdülhamit devrinde yaşamış olan önemli devlet adamlarından Sir Henry Woods Paşa, Abdülhamit'in idare biçimini şu şekilde tahlil etmiştir: Abdülhamit rejimi hakkında doğru hükme varmak için, olaylara akılcı açıdan bakmak gerekir. Bu açıdan bakıldığında idarenin ne kadar iyi olduğu görülecektir. Çünkü Abdülhamit

¹Ahmet Saib, a.g.e., s.16

²Levon Panos Dabağyan, a.g.e., s. 189

³Levon Panos Dabağyan, a.g.e., s.190

⁴Hasan Kayalı, a.g.e., s. 53

baskıcı idare tarzına rağmen, devletin yeni baştan idare edilmesi için çalışmıştı. Abdülhamit olmasaydı, ne son senelere kadar geniş ve müstakil bir Osmanlı Devleti, ne de Ankara Hükümeti olabilirdi. Abdülhamit tahta çıktığı zaman Osmanlı'yı yoksul bir duruma düşüren Türk-Rus savaşı çıkmıştı. Bu harbin bütün ağır neticelerine karşın meydana gelen kayıpların Abdülhamit devrinde telafi edilmesi takdire şayandır. Zira bu savaş Osmanlı'yı para ve personel bakımından tamamen iflas ettirmişti. Önceki hükümdarlar zamanında muhtelif anlaşmalar gereğince alınan dış borçlar, ödenemeyecek seviyeye ulaşmış ve biriken faizler, anapara borç tutarını aşmıştı. Savaştan sonra yapılan Berlin Antlaşması ile bir yandan Avrupa'daki en büyük en zengin eyaletlerini, bir yandan Doğu'daki stratejik savunma pozisyonunu kaybetmişti. Bütün bu kötü neticelere rağmen devlet hazinesi, birkaç yıl içinde yeniden düzene sokulmuş, ticaret canlandırılmış ve dış borçların mühim kısmı ödenmişti. Bu arada Türk ordusunun gücü de arttırılmıştı. Bunların neticesinde Osmanlı'nın dostluğu yine büyük devletler tarafından aranır hale gelmişti.¹

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin muhalefetlerine karşılık II. Abdülhamit yine de onları tekrar kazanmanın yollarını aramıştı. Bu konuda Abdülhamit'in cemiyet ile bağlantı kurmak ve onları kazanmak üzere Avrupa'ya yolladığı iki özel elçiden biri Lübnanlı Hıristiyan başhafiyesi Necip Malhame'ydi. Malhame'nin seçilme sebebi kuşkusuz Avrupa'daki İttihatçılar arasında çoğu Hıristiyan birçok Arap olması yüzünden olmuştu. Yurt dışında yaşamının getirdiği maddi zorluklar, hareketin sekteye uğraması ile meydana gelen moral çöküntüsü, duygusal ve kişisel nedenlerden ötürü, önde gelen isimlerden Mizancı Murat, Tunalı Hilmi ve Abdullah Cevdet gibi pek çok cemiyet mensubu, Avrupa'daki aracılardan ısrarı sonucunda Abdülhamit ile uzlaşmaya gitmişti. Fakat bu kişiler, padişaha sadık insanlar olmayı çoğunlukla reddetmişlerdi. Daha sonra tekrar muhalefete dönmüş, ya da gizliden İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin davasını desteklemişlerdi.²

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, Osmanlı Devleti'nde istibdatçı diye nitelendirdikleri Abdülhamit yönetimi yerine sadece ecnebilerin lehine yarayacak olan ve devleti tam manasıyla sarsacak bir hürriyet istemişlerdi. Çünkü İttihat ve Terakki Cemiyeti mevcut idarenin baskıcı olduğunu ve Osmanlı Ülkesi'nde yeterince hürriyetin bulunmadığını ve

¹Seyfullah Arpacı, a.g.e., s. 42-43

²Hasan Kayalı, a.g.e., s 50-51

bununda azınlık sorunlarına sebebiyet verdiğini ileri sürmüştü. Lakin bu iddialara cevap niteliği taşıyan iki örnekten birincisi Romanya'nın meşhur muharrirlerinden Panait İstrati'nin şu sözlerinden çıkarılabilir: “Osmanlı Ülkesi dünyanın en hür diyarıdır, İslam'ı ve padişahı tenkid etmemek şartıyla her şey yapmak serbesttir”. İkincisi de yine bu sırada yaşamış ve Türkiye mütehassısı olarak tanınmış olan meşhur M.Urquarth ise “ İngiliz ve Protestan olmasaydı Türk ve Müslüman olmayı tercih eder olduğunu, İngiltere ve Türkiye'nin ise dini ve medeni hürriyete sahip yegâne iki ülke olduğunu” beyan etmişti.¹

Bu müşahedelerden de anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti istibdadın hâkim olduğu bir ülke değil, makul ve tabii hürriyetin hükümran bulunduğu bir memleketti. O halde mezkûr cemiyete mensup olanların ızdırıp duyduğu, namına kasideler düzdüğü hürriyet neydi ve ne manası vardı? Bu hürriyet evvela gayr-ı Müslim vatandaşlara yarayan ve yarayacak olan bir metaydı. Ve bizzat yabancı devletlerin notalarla iler sürmüş oldukları ıslahat taleplerinin mahiyeti de buna dayanmıştı. Sonra cemiyet bunun tabii neticesi olarak meclis istemişti. Çünkü bunun kendi zanlarınca, hem padişahın mutlak otoritesini tehdit için arzulamış, hem de bütün tebaayı kaynaştıracağını ümit etmişlerdi².

Bu dönemin önemli dâhili meselelerinden biri de Ermeni hadisesiydi. Abdülhamit'in saltanatının ilk senelerinde 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi ağır bir yenilgi ile başlamıştı. Rusya Balkanlar'da ve Doğu Anadolu'da dengeleri kendi lehine çevirmişti. Rusya kadar siyasi bir etkinliğe sahip olmak isteyen İngiltere, Rusya'nın olası bir saldırısı veya işgali karşısında Osmanlı ile gizli bir anlaşma yaparak,1878 senesinde Kıbrıs'a yerleşmişti. “Kıbrıs Muahedesi” gereğince, İngiltere'nin yapacağı yardıma karşılık, Osmanlı devleti de Şark Vilayetleri'nde ıslahat yapacaktı.³

Rusya ve İngiltere bu dönemde Ermeniler'i himayeci bir politika takip etmişlerdi.1878 Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinde bu durum şu şekilde teyid edilmiştir. “ Babiâli Ermeniler'in sakin oldukları eyaletlerde mahalli ihtiyaçlarının icap ettiği ıslahat ve

¹Ziya Nur Aksun, a.g.e., s.10

²Ziya Nur Aksun, a.g.e., s. 11

³Cevdet Ergül, a.g.e., s.29

tanzimatı tehirsiz icra ve Ermeniler'in emniyetini, Kürtler ve Çerkezler'den muhafaza edeceğini taahhüd eder".¹

Bu noktada Ermeniler, Batılı devletlerin desteğini sağlayarak Osmanlı Devleti'nde pek çok defa karışıklıklar çıkarmışlardı. İlk önemli hareketleri 1894'te Bitlis'in Sason ilçesinde oldu. İngiltere'nin Van Konsolosu'nun bölgeyi gezisi sırasında kullandığı tahrik edici bazı sözler, Ermeniler tarafından hareket işareti olarak anlaşılmıştı. Bunun sonucunda Ağustos 1894'de Kürtler'in Ermeniler'e ait bazı hayvanları almaları üzerine Ermeniler, ellerine geçirdikleri Müslüman halkı öldürmeye başlamışlardı. Bölgede devlete vergi vermemek, hükümet memurlarına karşı tavır almak gibi pasif direnişte olan Ermeniler'in de katılımıyla genişleyen hareket bir isyana dönüşmüştü. Böyle bir hareketin başarılı olma ihtimali, arkasının geleceği ve önünün alınamayacağı endişesi ortaya çıkmıştı.²

Bu çerçevede Osmanlı yönetimi sert tedbirler almak zorunda kalmıştı. II. Abdülhamit, devleti zayıf gösterecek hareketlerden kaçınılmasını emretmişti. Ve olayın hemen bastırılmasını emretmişti. Kısa sürede bastırılan isyan Avrupa'da Hıristiyan katliamı olarak yayılmıştı. Bunu üzerine Abdülhamit baskılara göğüs germişti, mütemediyen bölgeye bir teftiş heyeti göndermiş ve hadisenin aşırı Ermeni tahrikiyle çıktığı şeklindeki raporu ilgili devletlere göndermişti.³

Diğer büyük bir Ermeni hadisesi ise İstanbul'da yaşanmıştı. Ermeniler devlet merkezindeki eylemlerini yoğunlaştırmışlardı. 28 Eylül 1895'te Babiâli Baskın'ı diye bilinen olay gerçekleştirilmişti. Olayın düzenleyicisi olan Hınçak Cemiyeti İstanbul'daki büyükelçilere "barışçı bir gösteri yapmak istediklerini, ancak hükümet kuvvet kullanmaya kalkarsa cevap verileceğini, doğacak neticeden de sorumlu olmayacaklarını" belirten bir yazı göndermişti. Ermeniler 30 Eylül'de Kumkapı'daki Ermeni Patrikhanesi'nde toplanarak hükümet aleyhine konuşmalar yaptıktan sonra isteklerini içeren bir dilekçeyi sözde, hükümete vermek için topluca yürüyüşe geçmişlerdi. Ermeniler'in hepsi tepeden tırnağa silahlıydı. Amaçları hükümet merkezini basıp büyük bir hadise çıkarmak ve bu suretle Avrupa'nın müdahalesinin gerçekleşmesinin sağlamaktı. Said Paşa bu durumda silahla mukavemet etme emrini

¹Cevdet Ergül, a.g.e., s.29

²"II. Abdülhamit", Osmanlı Ansiklopedisi, İz Yayıncılık, 6.Cilt, İstanbul,1999,s.260

³"II. Abdülhamit", Osmanlı Ansiklopedisi, İz Yayıncılık, 6.Cilt, İstanbul,1999,s.260-261

verdiyse de ordu komutanı Rıza Paşa: “ asker müdahale ederse bir nevi iç harp çıkabilir, halk da askere katılırsa, olayların önü alınamaz” demişti bu düşünceye Abdülhamit'te katılmış, böylece askeri güç kullanılmamıştı. Bu durumdan cesaret alan Ermeniler taşkınlıklarını artırıncaya halk galeyana gelmişti. İstanbul üç gün karışıklıklar içerisinde kalmıştı.¹

Bütün bunlara karşı sultan soğukkanlı davranmış, sükûnetini elden bırakmamış, ülkesinde huzur ve asayiş sağlamaya çalışmıştı. İngilizler'in baskısını azaltmak için de II. Abdülhamit hiçbir tatbik değeri olmayan ıslahat tekliflerinin yapılmasını irade etmişti. Londra'da toplanan Ermeni liderlerinin dikkatlerini yeniden Ermeni meselesine çekmek ve mevcut Osmanlı aleyhtarı ortamı kullanmak üzere Ermeniler 26 Ağustos 1896'da İstanbul'da yeniden harekete geçtiler. Hepsini dışarıdan gelmiş silahlı 20 kişiyle Osmanlı Banka'sına saldıran Ermeniler muhafız askerleri öldürdükten sonra banka'ya girdiler olay duyulunca Müslüman halk da Ermeniler'e saldırmaya başladı. Hükümet banka'yı abluka altına alarak asileri ele geçirmeye çalışmıştı. Ancak yabancı devletlerin temsilcileri olaya müdahale ederek Ermeni meselesinin aslında kendi meseleleri olduğunu bir defa daha ortaya koymuşlardı. Elçilik tercümanları bankaya gelerek isyancıları aldılar. Karaköy limanında demirli Osmanlı Banka'sı müdürünün yatına götürülen Ermeniler herhangi bir Osmanlı müdahalesine imkân bırakılmadan yurtdışına çıkarmışlardı.²

Ermeniler, bütün bunların dışında kendilerine bunca müsamahayı gösteren II. Abdülhamit'i öldürme planlamışlardı. 1905 Yılında önce Padişahı bomba ile öldürüp, ardından şehrin önemli merkezlerini havaya uçurmayı hedefleyen bir eylem yapmışlardı. Ancak Abdülhamit'in Yıldız Camisi'nden biraz geç çıkması, onu patlayan bombadan kurtarmıştı.³

Abdülhamit İngiltere'nin desteğiyle güçlenen Ermeni olaylarına karşı dikkat ve tedbirli davranmıştı. Olayların bir iç savaşa dönüşmemesi için elinden geleni yapmıştı.

Diğer önemli bir noktada Abdülhamit'in İç politikada Kürtleri Ermeniler'e karşı çıkarmak suretiyle bölgede güvenliği sağlamaya çalışmasıydı. Abdülhamit keskin

¹ “II. Abdülhamit”, Osmanlı Ansiklopedisi, İz Yayıncılık, 6.Cilt, İstanbul,1999,s.261-262

² “II. Abdülhamit”, Osmanlı Ansiklopedisi, Kültür, İz Yayıncılık, 6.Cilt, İstanbul,1999,s.261-262

³ “II. Abdülhamit”, Osmanlı Ansiklopedisi, İz Yayıncılık, 6.Cilt, İstanbul,1999,s.260-262

zekâsıyla müslüman Kürt halkını kazanmak suretiyle hem onların toplumsal rolünü yükseltmiş hem de Rus ve Ermeni düşmanlarına karşı onlardan faydalanmıştı.¹

Bu meyanda II. Abdülhamit tarihe de kendi adıyla geçen Aşiret Alayları'nın kurulmasını istemişti. Bu alayların oluşturulmasında Abdülhamid'in amacı kavgacı Kürt aşiretlerini kontrol altına almak, savaşçı faaliyetlerini kanunlara uygun hale getirmek, Kürtler ile kendisi arasında özel bir bağ oluşturmak istemişti. Nitekim bunu da başarmış Kürtlerle ilgili politikası yüzünden, II. Abdülhamit'e "Kürtler'in babası" lakabı verilmişti.²

Abdülhamit döneminde ortaya konan, "Doğu Politikası'nın temel amacı hem Misyoner hem Siyonist faaliyetlerle mücadele etmek, diğer taraftan da Ermeni, Kürt ve Arap topluluklarının sorunlarıyla meşgul olmak, bunların çözümü için siyasetler geliştirmektir.

Neticede II. Abdülhamit, dâhili idarede çok titiz ve uyanık bir politika izlemiştir. Başta valiler olmak üzere, devlet memurlarını özenle seçmiş, faaliyetlerini ise çok yakından izlemiş, olayların üzerine cesaretle gitmiştir. Bu yüzden daha önceki padişahlar zamanında görülen isyan hareketleri, kendi zamanında ancak büyük baskılar ve destekler sayesinde çıkmış, bu hareketler ise kısa zamanda bastırılmıştır.³

2.2.3. II. Abdülhamit'in Harici Siyaset Anlayışı

Harici siyaset anlayışı şu şekilde ifade edilebilirdi; etraftaki dost ve düşmanlar ile iyi geçinmek için aradaki münasebetleri uygun bir seviyede tutmak, birinin dostluğunun kazanmak için diğerlerinin düşmanlığını kazanmamaya dikkat etmektir. Bu anlamda tarafsızlık ve denge siyaseti önemli yer tutmaktaydı. Harici siyasetin temel ilkeleri ise; Merkezîyetçilik, tarafsızlık, denge, bağımsızlık, ihtilâflardan faydalanma, barış, gönül alma, taviz, yerine göre şiddet, tecrit ile korkutmaya dayanıyordu.⁴

Abdülhamit tarafsızlık siyaseti gereği herhangi Avrupa devletine yaklaşp diğerlerinin düşmanlığını kazanmaktan çekiniyordu. Avrupa devletleri hakkında çok iyi bir bilgiye

¹Cevdet Ergül, a.g.e., s. 43

²Cevdet Ergül, a.g.e., s. 44

³Vahit Çabuk, a.g.e., s. 292

⁴Seyfullah Arpacı, a.g.e., s.48

sahipti. Daha şehzadeliğinden beri Avrupa'yı yakından takip etmiş ve Osmanlı Devleti üzerindeki tesirlerini muhakeme ederek, zaafalarını ve taleplerini iyi anlamıştı.¹

II. Abdülhamit, Avrupa devletlerinin tutum ve müdahalelerinin her yönüyle Türk ve Müslümanlar'ın aleyhine, Hıristiyanlar'ın ise lehine bir durum ortaya çıkardığını açıkça gözlemlemekteydi. İşte bu durum karşısında padişah : “ dünyada yalnızız, düşman vardır, fakat dost yoktur. Salip her zaman müttefik bulabilmekte, fakat hilal her zaman yalnız kalmaktadır. Osmanlı Devleti'nden menfaat bekleyenler ona dost görünmekte, fakat umduğunu bulamadığı zaman hemen düşman kesilmektedir.” Demekteydi.²

Taviz ilkesi ise noktasında ise iktisadi ve toprak tavizlerini teşkil ediyordu. II. Abdülhamit Tunus, Mısır, Teselya ve Doğu Rumeli'nin kaybında ısrar etmemişti. Sebebi ise buralarda Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinin artık sadece sözde olmasıydı. İktisadi anlamdaki tavizler ise “köpeğin önüne atılan kemik” misalinde olduğu gibi büyük felaketlerden korunmak için vermiştir. Bu da “bağımsızlık haklarını koruma” ve “karşılıklı fayda” esasına dayanıyordu.³

Diğer taraftan II. Abdülhamit'in İslamcılık siyasetini benimsemesinin nedeni İngiltere ve Rusya'nın Berlin Konferansı'nda, sadece kendilerini ilgilendiren hususlar ile Osmanlı Devleti'nde yaşayan azınlıklar için ıslahat yapılması konusundaki maddelere müdahale etmeleri ve diğer maddelere ise hiç el sürmemeleriydi. Bu da II. Abdülhamit'i yeni bir siyasi anlayışa yönelmeye mecbur bırakmıştı.⁴

II. Abdülhamit, Avrupalı devletlerle hakiki manada bir dostluk kurulamayacağını idrak etmişti. Bu hususta onlara karşı denge siyaseti takip etmişti. Abdülhamit, İslamcılık siyaseti için en büyük tehlikenin İngiltere olduğu kanaatinde varmıştı. Çünkü Abdülhamit, İngilizler'in, Halifelik merkezini İstanbul'dan Cidde veya Mısır'a naklederek, himayelerine almaya, böylece dünya Müslümanları'nı istediği gibi

¹ Seyfullah Arpacı, a.g.e., s.49

²Vahit Çubuk, a.g.e., s.301-302

³ Seyfullah Arpacı, a.g.e., s.49

⁴Vahit Çubuk, a.g.e., s.301

yönlendirmeye çalıştıklarını, bilmekteydi. Nitekim İngilizler, Mısır'ı işgalden sonra, faaliyetlerini Halifelik'in nüfuzunu kırmaya yöneltmişlerdi.¹

Bu anlamda Irak'ı Filistin'i ele geçirerek Orta Doğu İslam Coğrafyası'na hâkim olmak isteyen İngiltere, Arap topraklarında Abdülhamit'in ve Osmanlı ailesinin Kureys soyundan gelmediğini ve bu şekilde onların Halifeliği gasp etmiş olduğunu söyleyerek, burada Osmanlı'ya karşı muhalefeti harekete geçirmek için çaba göstermişti. Ancak Abdülhamit'in İslam'a bağlanmış olması ve Batılılar'ın sömürgeci siyasetine karşı çıkmış olması, İngilizler, Fransızlar ve Ruslar açısından Müslüman gurupları Sultan ve Halife'ye karşı ayaklanmaya ikna etme işini zorlaştırmıştı.²

Abdülhamit, İttihat-ı İslam siyasetine büyük önem vermişti. Ahmet Mithat Efendi'ye gönderdiği bir emirde “ Eğer minarelerde ezanın devamını, İstanbul'un ebedi başkent olmasını, devletin ilelebet devamını arzu ediyorsak, efkârı-ı umumiye bu noktada cemetmek zaruridir.” Diyerek meseleye verdiği ehemmiyeti göstermişti.³

Korkutma ilkesi çerçevesinde II. Abdülhamit'in maksadı Halifelik makamını başta İngiltere ve Rusya karşı kullanmaktı. Halifelik'in etkinliğini göstermek içinde dünyanın dört bir tarafındaki Müslümanlarla ilişkiler kurmak, geliştirmek gerekiyordu. Abdülhamit, Halifelik makamının nüfuzundan faydalanarak, bütün Müslümanları bir çatı etrafında birleştirmeye çalışmıştı. Halifelik idaresinin, Müslümanlar'ın yegâne imdat isteme mercii olarak düşünülmesi için, devlet merkezinin ve buradaki yaşantının beklentilere cevap verecek tarzda düzenlenilmesi maksadıyla yapılan çabalar dikkat çekici olmuştu.⁴

Bu çerçevede İslamcılık siyaseti mevzusunda Abdülhamit'in icraatlarından bazıları şunlardı. Sömürge idaresi altında yaşayan Müslümanlar'a Kur'anı Kerim ve dini kitaplar göndermek, küçük müslüman devletçiklerin idarecilerin arasındaki sorunlara ara buluculuk yapmak, haklarından tecrit edilen Müslümanlar'a yardımcı olmak gibi tamamen küçük çapta, müslüman cemaatlere, onları himaye ettiği izlenimi vermek gibi faaliyetlerde bulunduğu görülmüştü. Ayrıca, dini günlerde bayramlarda ve Halife'nin özel günlerinde İslam âleminin çeşitli yerlerinden gelen tebrik telgraflarına cevaplar

¹Vahit Çubuk, a.g.e., s.301-302

²Kemal H.Karpat, , “I.Meşrutiyet Dönemi ve II. Abdülhamid'in Saltanatı”, *Genel Türk Tarihi*, 7.Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara,2002, s.305

³Seyfullah Arpacı, a.g.e., s.45

⁴Cezmi Eraslan, “ II. Abdülhamid ve Osmanlı Devleti'nin İslam Birliği Siyaseti”, *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yayınları,2. Cilt, Ankara,1999,s.375

vermekteydi. Müslüman yerleşim yerlerinde temsilciler açmak, çeşitli vesilelerle İstanbul'a gelen Müslümanlar'ın acil ihtiyaçlarını karşılamak gibi ferdi çapta uygulamalarda mevcuttu.¹

Abdülhamit'in bu faaliyetlerinden bir netice aldığına dair ve İslamcılık siyasetinin etkili olduğuna ilişkin önemli emareleri görülmüştü. Nitekim II. Abdülhamit'in 1882'den itibaren süratle uygulamaya koyduğu İslamcı siyasetin Orta Asya Müslümanları'nı İslam düşmanlarına ve sömürgecilere karşı bilinçlendirmesi Rusya'yı endişelendirmişti. A. Vambery, bu faaliyetler hakkında şu cümlelerle ipucu vermişti. "Sultan Hamit etrafına ne olduğu belli olmayan kişileri toplayarak, onları düşmanlarına karşı kullanmakta: Hokand, Hive, Buhara'dan gelen hacıları ihsanlara boğarak, kendi safına çekmektedir. İngiltere'ye karşı da büyük Arap bilgini Şeyh Ebü'l Hüda'yı, Darfur ve Sudan şeyhlerini kullanmaktadır."²

Diğer taraftan Abdülhamit'in izlediği hilafet siyaseti, Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını önlemek için başvurulan bir yöntem olmuştu. Bazı bölgeler, Avrupalılar'ın hâkimiyetine geçmiş ya da bağımsızlığını ilan etmişti; Osmanlı Devleti'nin buna karşı artık direnecek takati de kalmamıştı. Fakat çözüm yolu olarak işin dini boyutuna başvurulmuştu; camilerde okunan hutbelerde sultanın adının anılmasına ve din görevlilerinin Osmanlı hükümdarı tarafından atanmasına dikkat edilmişti. Nitekim Abdülhamit Halifelik siyaseti sayesinde, daha evvel kaybedilen Tunus, Mısır, Doğu Rumeli ve Bosna-Hersek topraklarını, resmi olarak Osmanlı'nın bir parçası olmaya devam etmekteydi.³

İslamcılık siyasetinin diğer bir boyutu da diplomasi faaliyetleriyle ilgiliydi. Abdülhamit, Mağrip ülkelerinden Çin'e kadar tüm dünya Müslümanlar'ı üzerinde egemenliğini ilan etmiş ve dış ilişkiler alanının da eline önemli bir koz geçirmişti. İşin ilginç tarafı bu olay, Avrupa sömürgeci devletlerinin İslam âleminde hızla yayıldığı bir döneme rastlamıştı. Aslında, Osmanlı hükümdarının bu topraklardaki faaliyetleri kısıtlı imkânlardan dolayı az olmasına karşın etkisi büyük olmuştu. Öyle ki Yıldız Sarayı'nın emriyle harekete geçerek tüm dünya Müslümanlar'ının ayaklanabileceği düşüncesinin

¹Kemal H.Karpat, "I.Meşrutiyet Dönemi ve II. Abdülhamid'in Saltanatı", *Genel Türk Tarihi*, 7.Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara,2002,s.376

² Cezmi Eraslan, *Doğruları ve Yanlılarıyla Sultan Abdülhamit*, Yeni Asya Yayınları, İstanbul,1996,s.121

³Engin Akarlı, "II. Abdülhamid: Hayatı ve İktidarı", *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yayınları, 2.Cilt, Ankara,1999, s271

saplantı haline gelmesi, Avrupalı yöneticiler arasında endişeye sebep olmuştu. Böylece Abdülhamit'in dış Müslümanlar'a yönelik giriştiği en ufak bir hareketinin etkisiyle, uluslar arası sahnede Osmanlı'nın pazarlık gücü artıyordu.¹

Diğer taraftan harici siyasette II. Abdülhamit açısından Balkanlar'daki en ciddi mesele, Makedonya sorunuuydu. Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Romanya devletlerinin hepsi iddialarını bölge ile ilgili meşru haklarına dayandırmaktan ziyade tarihi veya efsanevi nedenlere ve bazen de etnik yakınlık temelinde, Makedonya toprağının bir kısmını ele geçirmek için çaba sarf etmişlerdi. Makedonya, hiçbir gurubun çoğunlukta olmadığı, değişik etnik guruplardan oluşan bir bölgeydi. Her gurup, ulusal propagandasını yaymak için değişik örgütleri kullanarak bölgede konumunu güçlendirmeye çalışmaktaydı. En önde gelen örgüt ise değişik terörist faaliyetler yoluyla Makedonya'nın özerk bir eyalet halinde yapılandırılması için mücadele eden, Dâhili Makedonya Devrimci Örgütü'ydü. Abdülhamit, çeşitli tavizler vermesine rağmen, onun padişahlığının sonuna kadar eyalet çapında siyasi cinayetlerin işlenmesine devam edilmişti. Bu hususta eyalet düzenini sağlamak için bir polis gücü oluşturulmuştu. Makedonya sorunun ortaya çıkardığı uluslar arası tartışmalar, İngiltere ve Rusya'yı daha sonra Fransa'yı da bir birine yaklaştırmıştı²

Görüldüğü gibi Doğu ve Batı Avrupa devletleri, Makedonya konusunda başlangıçta bir ihtilaf içindeydiler. Bunun nedeni Abdülhamit'in Balkanlar'da uyguladığı siyasetten kaynaklanmaktaydı. Abdülhamit, Balkan devletlerinin arasındaki ihtilaflardan faydalanmak suretiyle onların bir birlik meydana getirmelerine engel olmuştu. Böylece Osmanlı Devleti'ne karşı birlikte hareket etmelerini önlemişti.

Görüldüğü gibi II. Abdülhamit, Batı'ya karşı denge politikası izlemiş, Avrupa devletlerini birbirine karşı kullanmış, hatta bunda bile denge faktörünü her zaman birinci planda tutmuştu. Bu hususta O, dünya ve devlet şartları açısından her devletle iyi ilişkiler tesis ederek devleti ve milleti savaş ortamından uzaklaştırmayı hedeflemişti. Zira devletin ve milletin kendisini toparlaması için uzun barış dönemlerine ihtiyacı

¹Engin Akarlı, "II. Abdülhamit: Hayatı ve İktidarı", *Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları*, 2.Cilt, Ankara, 1999, s.

²Kemal H.Karpat, "I.Meşrutiyet Dönemi ve II. Abdülhamid'in Saltanatı", *Genel Türk Tarihi*, 7.Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.312

vardı. Bunu kendisi şöyle ifade etmişti: “Allah bize sulh ve sükûnet nasip etsin. Hiçbir memleketin bizim kadar buna ihtiyacı olduğunu sanmıyorum.”¹

Bu noktada Abdülhamit’in ülkeyi iyi yönetemediği iddialarını öne sürerek, eleştiride bulunan muhalefet cemiyeti İttihat ve Terakki ile onun mensupları, neticede emellerine muvaffak olduklarında, 23 Temmuz 1908’de Meşrutiyet’i tekrar yürürlüğe koymuşlardı. Meşrutiyet’in ilanı bilhassa Balkanlar’da coşkuyla karşılanmıştı. Ancak bu çok kısa süren bayram havasından sonra meydana gelen gelişmeler hakikatin sanıldığı gibi olmadığını ispat etmişti. Meşrutiyet’in ilanından henüz iki ay sonra Avusturya-Macaristan Bosna Hersek’i işgal etmişti. Bir gün sonrada Yunanistan Girit’i ilhak ettiğini açıklamıştı.²

Kısa bir müddet sonra 31 Mart vakası ile 1908 senesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin tertip ettiği bir darbe olayı neticesinde, hiçbir suçu olmayan II. Abdülhamit tahttan indirilmişti. Böylece yönetime İttihat ve Terakki tamamen hâkim olmuştu. İşte bu tarihten sonra İttihat ve Terakki, Balkanlar’daki milletlerin İttifakına göz yummuştu. Bunu sonucu siyasi bir felakete sebep olmuştu. Nitekim bu ittifakın sonucu Balkan savaşlarına sebebiyet vermişti. Bu da Osmanlı varlığını Balkanlar’dan silinmesiyle son bulmuştu. Balkan savaşları sırasında, Abdülhamit kendini tutamamış ve hadise karışındaki üzüntüsünü dile getirmişti. Abdülhamit, Balkan milletlerinin arasındaki ihtilafın korunmasıyla Osmanlı varlığının Balkanlar’da ayaklata durduğunu, bunu bilmemenin siyasi zafiyet olduğunu belirtmişti.³

Öte taraftan Ermeni Meselesi’nin dış siyasete yansması ebetteki kaçınılmazdı. Abdülhamit cephesinde olayın değerlendirilmesi muhalefetin aldığı tavırdan farklıydı. Ülke dâhilinde başlayan Ermeni hareketliliği pek çok, hadise meydana getirmişti. 1890-1895 tarihleri arasında birbiri ardına Musa Bey Olayı, Erzurum Olayı, Kumkapı Gösterisi, Merzifon, Tokat ve Yozgat olayları, Sason İsyanı ve nihayet bütün bu olaylarda hükümetin tavrını protesto etmek için, Ermeniler’in kanlı Babıâli Baskın’ı yaşanmıştı. Gelişmeler Ermeni cemiyetinin beklentiler doğrultusunda gerçekleşmişti. Çünkü bütün bu olaylar neticesinde Avrupa kamuoyu tekrar Osmanlı aleyhine dönmüş, Avrupalılar, her türlü vasıtaıyla menfi propaganda yapmaya başlamışlardı. Çok

¹Seyfullah Arpacı, a.g.e., s. 41-43

²Azmi Özcan, “Sultan Abdülhamid”, *Türkler*, 12.Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002,s.926

³Azmi Özcan, “Sultan Abdülhamid”, *Türkler*, 12.Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara,2002,s.926-27

geçmeden Avrupa devletlerinin baskısıyla II. Abdülhamit, bir ıslahat programı kabul etmek zorunda kalmıştı. Abdülhamit, gerçektende bir takım yeni düzenlemeler yapılmasındaki zarureti kabul etmişti. Fakat bununla birlikte ilan etmek zorunda kaldığı “mevadd-ı muzırıra” hemen tatbikine başlanacak olsa bir ihtiyaca cevap verecek değil, sadece baskıları azaltmaya yönelik bir adım gibi görünmekteydi. Zira II. Abdülhamit, gelişmelerin arkasında yatan siyasi emelin ve sonucun Anadolu’da önce muhtar akabinde de bağımsız bir Ermenistan olduğunu anlamıştı. Dolayısıyla nihai noktada “Muhtariyete götüreceğim, ıslahatı, kabulden ise ölmeyi tercih ederim” demişti.¹

İngiltere, bütün dünyaya kendisini Anadolu Ermenileri’nin hamisi olarak duyurmuştu. Bu tavrı doğrultusunda, Ermeniler’e destek olmuş ve pek çok hadisenin cereyan etmesinde Ermeniler’e cesaret vermişti. Buna mukabil düşmanının her hareketini takip eden ve dengelemeye çalışan Abdülhamit, Ermeniler’in karşısına Kürtler’i çıkarmıştı. Böylece İngiltere’nin hamlesine hamle ile cevap vermiş ve dâhili siyasette eline bir kuvvet geçirmişti.²

İttihat ve Terakki Cemiyeti Mensuplarından Mizancı Murat’ın, dış siyasette bir hata olarak gördüğü Abdülhamit’in İngiltere aleyhtarı siyasetinin bazı sebepleri vardı. Abdülhamit, Avrupa devletlerinden en çok İngiltere’yi Osmanlı Devleti için bir tehlike olarak görmüştü. Sultan, İngiltere aleyhine bu tavır takınırken şu hususları göz önüne almıştı. İngiltere, İskenderiye’yi topa tutup Mısır’a girmişti. Osmanlı Halifeliğine çeşitli zararlar vermişti. Sultan Abdülaziz’in hal’inde rol oynamış, III. Selim’in hal’i ve IV. Mustafa’nın tahta çıkmasında ağırlığını koymuştu. Marmara Denizi’ne Donanmaları’nı sevk etmişti. 93 Harbin çıkmasına sebep olmuş ve Berlin Kongresi’nde yalnızca kendisi için zararlı olan maddeler üzerinde değişiklik yaptırmıştı. Ali Suavi Vakıa’sını ortaya çıkarmış ve bundan yararlanarak Kıbrıs Adası’nı ele geçirmişti. Bulgaristan’ın bağımsızlığını elde etmesinde belirleyici rol oynamıştı. Kendilerinin Mısır’ı işgallerinin akabinde, İtalyanlar’a yardım ederek, onların da Masavva’ya asker çıkarmalarını yardım etmişti. Mısır’ı işgalden sonra, Sudan ve Kordofan’ı Kongo idaresine bağlamıştı. İran ile Osmanlı arasındaki hudut meselesinde İran’ı haklı çıkarmaya çalışmıştı. Mısır ve Kıbrıs vergilerini vermeleri, bunu içinde bankaları devreye sokup, yeni istikrazalar yaptırmaya çalışmıştı, Ermeniler’i, Osmanlı Devleti aleyhine destekleyerek, isyanların

¹Azmi Özcan, “Sultan Abdülhamid”, *Türkler*, 12.Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002,s.922

²Cevdet Ergül, a.g.e., s.28

çıkmasında rol oynamıştı. Çıkarlarının zedelendiğini ileri sürerek, Osmanlı Devleti aleyhinde sürekli propaganda yaptırmıştı¹ İşte Abdülhamit, bütün bu sebepler nedeniyle İngilizler'den uzaklaşma siyasetini öngörmüştü.

Bu anlamda Alman gazeteleri Osmanlı hükümetinin Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasında meydana gelmesi muhtemel olan fitne ve fenalıkları önlemekle meşgul olduğunu ifade etmişlerdi. Bu noktada Ermeniler'in istediği ıslahat icrası yeni bir diplomasinin doğmasına sebebiyet vermiş. Ermeniler'e yönelik ıslahatların çözüm getirmeyeceğini düşünen II. Abdülhamit İngiltere'ye Karşı olan siyasi tavrını değiştirmiştir. Abdülhamit'in Ermeni meselesiyle ilişkili olarak İngiltere'ye karşı aldığı tavır doğrultusunda takip ettiği denge siyaseti çerçevesinde Osmanlı Devleti'ni Rusya ve Fransa'ya yaklaştıracığına ilişkin haberler Alman basını tarafından neşredilmiştir². Bu anlamda Almanlar Abdülhamit'in dış siyasette yürüttüğü siyasi anlayışı kavramış gözükmektedirler. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti ile olan münasebetlerini geliştirmek istedikleri sonucuna varılabilir.

Bu hususta Local Anzeiger gazetesinde neşr olunan bir yazı, Abdülhamit'in dış siyasette neden İngiltere'den uzaklaşıp Rusya ve Almanya'ya yaklaştığını ve bu konuda tatbik ettiği denge siyaseti hakkında malumatlar vermişti. Buna göre: Abdülhamit, sadece Devlet'i Aliye'nin hükümdarı değil aynı zamanda umum ehli İslam'ın halifesi bulunduğu cihetiyle Avrupa devletlerinin ıslahat icrası hakkındaki talepleri sadece azınlıklara değil, bu ıslahatın ahali-i İslamiye üzerinde getireceği tesirati dahi nazarı dikkate almağa mecburdu. Hiç kimse Osmanlı Sultanı üzerinde hüküm ve nüfuza sahip değildi. Rusya ile Osmanlı Devleti arasında bir ittifak havi bulunacağı hakkındaki rivayetleri, hiç de boş söylentiler değildi. Bu muhtemelen Abdülhamit'in İngilizler'e karşı bir tedbir-i tehdidi olup, şayet İngiltere Osmanlı Devleti'ne karşı bu siyasetine devam edecek olursa, Hükümet-i Seniye'nin Rusya'ya yaklaşmasına neden olacağını göstermek için tertip edilmişti. Ayrıca Dersaadet'e Almanya'nın nüfuzu gittikçe artmaktaydı. Çünkü zat-ı hazreti Padişah, Almanya'nın bir gün fenalık getirmeyeceğine

¹Vahit Çabuk, a.g.e., s. 296

²HR. SYS. :35-30

ve maksadının yalnız sulh ve selamet olduğuna, Devlet-i Aliye'yi muhafazadan ibaret olduğuna kanaat getirmişti.¹

Diğer taraftan XIX. asrın sonlarına doğru, birçok milletin Osmanlı Devleti'nden toprak koparıp bağımsızlıklarını elde etmeleri veya bazı ayrıcalıklar kazanmaları, asırlardır sesizce duran Yahudileri de harekete geçirmiş, dolayısıyla onların Filistin'de bir Yahudi Devleti kurmanın hayalleri içerisine sürüklemişti. Ancak, II. Abdülhamit, saltanatı boyunca, Yahudiler'in içerdeki ve dışarıdaki faaliyetlerine karşı çok hassas davranmış ve uyanık bulunmuştu. Bu emelleri gerçekleştirmek için uzun vadede yürüttükleri Siyonist faaliyetler, Sultan II. Abdülhamit'i çelik iradesine çarpıp kalmıştı.²

Nitekim Siyonizm'in babası olarak bilinen Doktor Theodor Herzl, 1896 senesinde İstanbul'a gelerek, Polonyalı Kont Philippde Newlinski'nin delaleti ile padişahla görüşmüştür. Filistin karşılığında, Padişah'a yirmi milyon sterlin vermeyi vaat etmiştir. Hatta Museviler'in etkin bir yardımı olmadan, mali sorunların çözümünde Osmanlı Devleti'nin bir başarı gösteremeyeceğini vurgulamakta da geri kalmamıştır.³

Theodor Herzl, huzurdan ayrıldıktan sonra, Padişah, Newlinski'ye hitaben: “eğer Bay Herzl, seni benim arkadaş olduğun gibi arkadaşın ise, ona söyle bu meselede ikinci adımı atmasın. Ben bir karış dahi olsa toprak satmam, zira bu vatan benim değil, milletime aittir. Milletim bu vatani kanlarıyla mahsuldar kılmuşlardı. O bizden ayrılıp uzaklaşmadan tekrar kanlarımızla örteriz. Benim Suriye ve Filistin alaylarımın efradı birer birer Plevne de şehit düşmüşlerdi. Bir tanesi dahi geri dönmek üzere hepsi muharebe meydanlarında kalmışlardı. Türk imparatorluğu bana ait değildir. Türk Milletidir. Ben onun hiçbir parçasını vermem. Bırakalım, Museviler milyonlarını saklasınlar, benim İmparatorluğum parçalandığı zaman, onlar, Filistin'i hiç karşılıksız ele geçirebilirler. Fakat yalnız bizim cesetlerimiz taksim edilebilir. Ben canlı bir beden üzerinde ameliyat yapılmasına müsaade etmem” şeklindeki kesin cevabını bildirmişti.⁴

¹HR. SYS. : 38- 1

²Vahid Çabuk, a.g.e., s.292

³Vahid Çabuk, a.g.e., s.293

⁴Vahid Çabuk, a.g.e., s.292-294

2.2.4. II. Abdülhamid'in İctimai Siyaset Anlayışı

İctimai açıdan siyasi anlayış şu şekilde ifade edilebilirdi; İslamcılık siyaseti çerçevesinde İslam dinine uygun bir şekilde toplumsal hayatın yeniden düzenlenmesi, toplumsal ahlakın korunması ve İslam dinini doğru bir biçimde yaşanması için gereken tedbirlerin alınmasıydı. Bu anlamda II. Abdülhamit'in temel ilkeleri Halifelik makamının gerektirdiği temsiliyeti yerine getirmek, Halife olarak müslüman halka karşı samimi davranmak ve halk ile saray arasındaki mesafeyi kaldırmaktı.

Abdülhamit'in içtimai açıdan, halka karşı samimi bir anlayış benimsemişti. Onun bu tavrı kısa zamanda Osmanlı toplumunun ona karşı derin bir saygı ve muhabbetle bağlanması sonucunu doğurmuştu. Abdülhamit döneminde, gerek fertlerin özel hayatlarında gerekse içtimai hayata gözle görülür derecede bir dinileşme fark edinilmişti. Bu konudaki temel düşünce, dinin devletin en önemli temek taşı olduğuydu. O halde devlet bir taraftan dini hayatı çeşitli müesseslerle teşvik ederken, halk da diğer taraftan dinini öğrenmeli ve tatbik etmeye çalışmalıydı. Bu anlamda yapılan sosyal ve hukuki düzenlemeler ile genel ahlaka ve İslam dinine uymayan davranış ve faaliyetlere engellemeler getirilmişti. Bizzat II. Abdülhamit kendisi samimi bir müslümandı ve dini vazifelerine itina göstermekteydi. Ona göre devleti temsil etme konumunda olan kişiler devletle halkın yakınlaşmamasında veya uzaklaşmasında çok önemliydi. Dolayısıyla devlet görevlileri özel hayatlarında farklı davranışlar dahi resmi görevleri sırasında davranışlarına dikkat etmeliydiler. Nitekim Abdülhamit, bu hususu 1882'de Mısır'a görevle gönderdiği bir heyete nasıl davranmalarını gerektiğini açıkça belirtmiş ve dikkatli olmalarını onlardan istemişti.¹

II. Abdülhamit'in halkı ile içtimai dayanışmayı sağlayıp bütünleşmeyi sağlama çabaları çeşitli biçimlerde ortaya çıkmıştı. Bu gayretleri Halife sıfatıyla ve yoğunlukla üç aylarda yaptığı toplumsal faaliyetlerle dikkat çekmişti. Düzenli verilemeyen maaşların hiç olmasa Ramazan ve Kurban bayramları öncesi ödenmesi için her türlü fedakârlığa katlanılmasını istemesi, emekli, dul ve yetimlere ramazan münasebetiyle yardımda bulunabilmek için maliyeyi tazyik etmesi, takdire şayandır. Kışların şiddetli geçip dar gelirli ailelerin perişanlığına yol açması durumlarında odun, kömür ve yiyecek ihtiyaçlarına bağışları cebinden yaparken, Halife unvanı ile takdimine itina göstermiştir.

¹Azmi Özcan, "Sultan Abdülhamid", *Türkler*, 12.Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002,s925

Böyle bir tavırla bir yandan halkın minnet ve şükranına mazhar olurken, diğer taraftan da halk devlet ayırımını hiç olmasa şâhısında giderme amacıyla olmuştur.¹

Diğer taraftan toplumsal ahlakı ve asayişini sağlamak içinde önemli adımlar atılmıştı.28 Mart 1889 tarihli bir emirle, İstanbul'un müslüman mahallelerinde meyhane açılıp içki satılmasını yasaklayan Abdülhamit, o andaki mevcut meyhanelerin de kapatılmasını emretmişti. Ancak Abdülhamit öncekilerin aksine tutarlı bir şekilde konuyu ele almış içki tüketiminin toplum hayatını olumsuz etkilediğini, sarhoşların sayısının dikkat çekecek kadar artığına değinmişti. Gayr-i Müslimler'in yoğun olduğu mahallelere yasak konulmadığı için Müslümanlar'ın bu bölgelerdeki meyhanelere girişlerini yasaklamış ve uygulamasına Şehremaneti ve Zaptiye Nazırı'nı görevlendirmişti.²

Abdülhamit, içkiyi yasak ederken toplumda umumi ahlakı koruyucu tedbirler almaktan geri kalmamıştı. Başlangıcından bu yana yaşanarak yerleşen ancak yazılmayan İslam ahlakının, Batı taklitçiliği ile ikinci plana düşer gibi olması kumar, fuhuş, hırsızlık gibi kötülüklerin önplana çıkmasına neden olmuştu. Padişah, İslam âlemine de örnek olmanın gereklerini dikkate alarak, üç aylar, kendiler gibi dini gün ve gecelerde Bayezid Kapalı çarşı gibi umumi yerlerde, bazı ahlaksızlıkların yeni yetişen nesillerin ahlakını bozacağı endişesiyle tedbir alınmasını emretmişti. Ayrıca Halifelik merkezinde ahlaksızlığın artmasını önlemek için kadınlar konusunda bir takım düzenlemeler de yapılmıştı.³ Bütün bunlar Osmanlı toplumunun asırlardan beri var olan kendi medeniyet değerleri üzerine kurulmuş taklit ve özentiden uzak, samimi ve hakiki kanaat ve inançların doğal bir neticesi olarak Abdülhamit ile cemiyet arasında manevi bir bağ sağlamıştı.

2.2.5.II. Abdülhamit'in İktisadi Siyaset Anlayışı

Bu dönemdeki iktisadi anlayış kısaca şöyle tarif edilebilirdi; Osmanlı Devleti'nin boynunda ağır bir yük haline gelmiş olan dış borçları ödemek, ticaret, ziraat, sanayi, bayındırlık ve sağlık alanında yatırımlar yaparak ülkenin kalkınmasını ve gelişmesini sağlamaktı⁴

¹ "II. Abdülhamit, "Osmanlı Ansiklopedisi, 7. Cilt. İstanbul,1995,s.9-10

²"II. Abdülhamit, ", Osmanlı Ansiklopedisi, 7. Cilt. İstanbul,1995,s.16

³"II. Abdülhamit, " Osmanlı Ansiklopedisi, 7. Cilt. İstanbul,1995,s.16-18

⁴ Vahit Çabuk, a.g.e., s.291

Abdülhamit, devletin mali itibarını yerine getirmek için devlet borçlarını belli bir program dâhilinde ödeyerek bunu sağlamaya çalışmıştı. Bu maksatla Duyun-i Umumiye¹ idaresi kurulmuştu (Aralık 1881). Duyun-i Umumiye alacaklıları temsil eden uluslar arası bir şirket gibiydi. Borçlara karşılık gösterilen belli devlet gerilirlerini toplar, bir program çerçevesinde alacaklılara dağıtırdı. Resmen devlete bağlı gözükmekle beraber kendi başına buyruk bir örgüttü. Duyun-i Umumiye ile yapılan ilk antlaşmada Abdülhamit'in düşüncesi devletin mali itibarının kredisinin iadesi ve bir dış baskı kapısı olan ağır borç yükünden bir an önce kurtulmaktı.²

Gerçektende Osmanlı Devleti'nin Avrupa piyasalarındaki kredisi kısa zamanda düzelmışti. Ancak anlaşmadaki hatalardan dolayı borç senetlerindeki değer artışından devlet değil Duyun-i Umumiye yararlanmıştı. Uzun süre bu durum düzeltilememişti. Üstelik Osmanlı borçları öyle ağırdı ki toplam devlet gelirlerinin yaklaşık yüzde otuzu borçların ve faizlerin ödenmesine gittiği halde bunlar ödemekle bitmemişti. Bu yüzden devletin iki yakası bir araya gelememişti. Bazen maaşlar bile ödenemediğinde yeni borçlanmalar kaçınılmaz hale gelmişti. Ancak alınan borçtan çok daha fazlası ödenmişti. Tanzimat'ta beri kalan borçlar hatırı sayılır bir ölçüde hafifletilmişti. Bu açıdan devlet gelirlerinin önemli bir kısmını yönetimine geçiren Duyun-i Umumiye idaresi yüzünden Abdülhamit'i eleştirmek doğru sayılmazdı. 1879-80 senesinde alacaklıları temsil eden Avrupa devletlerinin isteği, Mısır'daki gibi devletlerarası bir resmi komisyon oluşturarak Osmanlı Maliyesi'nin tamamını bunun denetim ve yönetimi altına koymaktı. Duyun-i Umumiye'yi kurmakla Abdülhamit işte bu tehlikeyi önlemek istemişti.³

II. Abdülhamit'in Osmanlı Devleti'ndeki iktisadi faaliyetler kısaca şöyleydi: Abdülhamit, ülkede hastanelerin açılması için çaba harcamış ve Şişli Etfal Hastanesi'ni bizzat kendisi kurmuştu. Yine onun zamanında, ilk defa ülkede ticaret, ziraat ve sanayi odaları açılmıştı. Nüfus sayımının gerçekleştirilmesi ve istatistikî bilgilerin hazırlanması için, tahrir-i nüfus teşkilatı kurulmuştu. Bayındırlık planları hazırlanmış ve planlar

¹Duyunu-i Umumiye Fransızca Dette Publique mukabili kabul olunmuş bir ıslahattır. Bu kelime memleket borcu anlamına gelir. (M. Zeki Pekalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü 1*, Üçüncü Baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul,1993,s.487)

²Engin Akarlı, "II. Abdülhamid: Hayatı ve İktidarı", *Osmanlı*, 2.Cilt Yeni Türkiye Yayınları, Ankara,1999,s258

³Engin Akarlı, "II. Abdülhamid: Hayatı ve İktidarı", *Osmanlı*, 2.Cilt Yeni Türkiye Yayınları, Ankara,1999 s.258

süratle gerçekleştirilmeye çalışılmıştı. Yaygın bir şose şebekesi Anadolu'nun birçok şehirlerini ilk defa birbirine bağlamıştı. Limanlar geniş çaplı ticari faaliyetlere imkân verecek şekilde genişletilmişti. Ülkenin en uzak şehirleri ve limanları telgraf hatları ile merkeze bağlanmıştı. Banka teşkilatı geliştirilmişti. Ve bu yolla çiftçiler desteklenmişti. Yıldız Sarayı bahçesinde Çini Fabrikası faaliyete geçmişti. Hereke fabrikaları geliştirilmiş ve başka yeni fabrikalar kurulmuştu.¹

Alman İmparatoru ve İmparatoriçesi'nin Dersaadet'i ziyaretleri Alman gazetelerinde neşredilmişti. Bu seyahat esnasında Almanlar dikkatlerini Osmanlı Devleti'ne yönlendirmişlerdi. Bu hususta şunlar ifade edilmişti: Abdülhamit yirmi senden fazladır Osmanlı tahtından bulunmaktadır. Onun tahta çıktığı esnada devlet gayet müşkül bir vaziyete bulunmaktaydı. O sırada Rusya ile savaş yapılması da ülkede âdete zelzele etkisi meydana getirmişti. Ancak bir müddet sonra hâkimiyetini sağlayan Abdülhamit, Asakir-i Şahaneyi-i ihmal etmediği gibi, demir yolu sayesinde ticaret ve zanaatın tevsi'i ve terakkisi hükümeti seniye'nin iktidarını takviye etmişti. Bu veçhile hükümeti seniye'nin maliyesini harika bir ifa ile itibar kazandırmıştı. Ayarınca fabrikalar tesis etmişler ve Memealiki şahanenin her tarafına ziraat mektepleri küşad ettirmişlerdi. Ayarınca bütün bunlara mukabil İttihat ve Terakki Cemiyeti kastedilerek, Abdülhamit'i sani hazretlerine "ıslahat düşmanı" denmesi cehalet ve sui niyetten ileri değildi. Bilakis her kim bilgarazene Osmanlı Devleti'ndeki ıslahatları tahkik ederse bir asırda ancak bu kadar ıslahat yapılabileceğini itirafa mecbur olurdu.²

2.2.6. II. Abdülhamit'in Eğitim Anlayışı

Abdülhamit dönemi Eğitim anlayışı su şekildeydi; eğitimi yaygınlaştırmak, merkezileştirmek ve Osmanlı toplumunu yirminci asra hazırlamaktı. Bu alanda yapılanlar Tanzimat asrının devamı olmakla birlikte Anadolu ve ihmal edilen Suriye-Lübnan'da yabancı misyonerlerin kuvvetli faaliyetlerine karşı bir denge oluşturmuştu.³

Abdülhamit saltanatı döneminde, ülke eğitim kurumları bakımından fevkalade büyük bir ilerleme göstermişti. Mali kaynakları iyice zayıflamış olan medreseler ile ilgilenmeyerek, Avrupa tarzında modern ve kaliteli memur yetiştirmek içinde yüksek

¹Vahit Çabuk, a.g.e., s.291

²HR SYS. : 39-14

³İlber Ortaylı, "Son Universal İmparatorluk ve II. Abdülhamid", *Genel Türk Tarihi*, 7.Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara,2002, s.324

okullar açılmıştı. Abdülhamit döneminde, Mekteb-i Mülkiye, Mekteb-i Maliye, Mekteb-i Hukuk, Sanay-i Nefise Mektebi, Hendese-i Mülkiye, Darümuallimin'i Aliye, Mekteb-i Ticaret, Halkalı Mekteb-i Ziraat gibi yüksek mektepler yanı sıra, Deniz Ticareti, Orman ve Maden, Lisan, Dilsiz ve mektepleri, Kız öğretmen ve Meslek okulları açılmıştı.¹

Ayrıca fen ve edebiyat fakültelerinden teşekkül edilen Darülfünun'da yine Abdülhamit dönemi yüksek mektepleri arasında yer almaktaydı. Batı tarzındaki ilk ve orta mekteplerin faaliyete geçmesi, devlet sathına yayılması onun zamanında gerçekleşmişti. Bu arada müze ve kütüphanelerin açılmasında büyük önem vermişti. Yayın çalışmalarını bizzat destekleyip pek çok dergi ve gazetenin yayım hayatına katılması için büyük maddi destekler sağlamıştı.²

2.3. Abdülhamit'in Bürokratları

II. Abdülhamit tahta çıktığı zaman devlet içerden ve dışarıdan aldığı tehditlerin baskısı altında, sıkışmış bir durumdaydı. Çok kısa sürede Osmanlı tahtında meydana gelen değişiklikler Osmanlı devletinde düzen ve istikrarı ortadan kaldırmıştı. Devletin merkezi gücü ve otoritesi oldukça zayıf bir hale gelmişti. Güç dengeleri sarsılmış Babî'li'de güvensizlik ve karamsarlık uyandırmıştı. Balkanlar'da meydana gelen olaylar bütün Avrupa'da Osmanlı aleyhtarlığına sebebiyet vermişti. Bu durum öteden beri Osmanlı topraklarında gözü olan ve sıcak denizlere kadar inmek hayaliyle yanıp tutuşan Rusya'nın işine geliyordu. Nitekim Rusya tehditlerin dozunu arttırmaya başlamıştı. Bu otorite boşluğu nedeniyle Balkanlar'da aylarca süren karışıklıklar ortaya çıkmıştı. Böylece Rusya, netice Osmanlılar'ın galibiyetiyle sonuçlansa dahi mevcut durumun değişmesine müsaade etmeyeceğini açıkça ilan etmişti. Bunun aksi durumunda ise Balkanlar'ın tamamen elden çıkması hatta Doğu Anadolu'nun dahi işgale uğrayabilmesi söz konusu olabilirdi.

Bu gerçekler ışığında II. Abdülhamit'in tahta çıkışının ikinci ayında Osmanlı orduları Sırp ordularına karşı kesin bir galibiyet elde ettiler. Artık askeri açıdan ayaklanmaların bastırılacağı ve durumun kontrol altına alınacağı belli olmuştu. Rusya beklendiği gibi bu duruma müdahale ederek, Babî'li'nin Sırbistan ve Karadağ ile kayıtsız şartsız

¹Vahit Çabuk, a.g.e., s.290

²Vahit Çabuk, a.g.e., s.290-291

mütareke yapmasını istemişti. Avrupa desteğinden mahrum Babîâli çaresiz bu tehditleri dinlemek zorunda kalmıştı. Mütareke sonrası Balkanlar'daki Rus planları ve ıslahat talepleri Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakacakken, İngiltere son anda Rus yayılcılığının kendi çıkarlarını da tehdit edeceği endişesiyle Balkan meselesini milletler arası bir konferansta görüşülüp halledilmesini istemişti (5 Kasım 1876). Taraflar bunu kabul etmekle birlikte artık Rusya çoktan savaş hazırlıklarına başlamıştı.

II. Abdülhamit'i bekleyen bu son derece hassas ve girift konuların yanı sıra bir de derhal halledilmesi gereken, Tanzimat'ın iyice içinden çıkılmaz bir hale getirdiği köklü meseleler vardı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin isteği doğrultusunda Osmanlı'nın sorunlarına çözüm olması umuduyla Ekim 1876 tarihinde Kanun-i Esasi'nin hazırlıklarına başlanmıştı. Bu gaye ile Server Paşa başkanlığında aralarında asker, bürokrat, cemaatler ve ilmiyeden üyeler bulunan otuz kişiyi aşkın bir komisyon kurulmuştu. Çok kısa zamanda komisyon bir metin hazırlamıştı. Ve bu metin, 6 Aralıkta hükümet tarafından ilk resmi anayasa olarak kabul edilmişti. Batı'daki benzerlerinden ilham alınarak hazırlanan bu metinde geleneksel hak ve hürriyetler teminat altına alınmış olmakla birlikte padişaha da geniş yetkiler tanımıştı. Devletin resmi dini İslam ve resmi dili Türkçe'ydi. Halife olarak Padişah İslam dinin koruyucusu ve bütün Osmanlılar'ın hükümdarıydı.¹

Yeni Osmanlılar Cemiyeti mensupları Meşrutiyet yönetime geçilmesi halinde Osmanlı Devleti içerisindeki bütün etnik ve dini unsurların eşit bir şekilde kendilerini mecliste temsil etmeleri suretiyle ülkedeki bütün sorunların ortadan kalkacağını düşünüyordu. Aynı zamanda Tanzimat'tan beri geliştirdikleri "Osmanlılık" düşüncesi çerçevesinde tasarladıkları ıslahat ve modernleşme çabalarının Osmanlı Devleti'ni Batı devletlerinin baskısından kurtaracağı inancı hâkimdi. Cemiyet mensupları anayasal bir devlet sistemiyle ancak Osmanlı Devleti'nin parçalanmaktan kurtulacağını düşünüyorlardı.

II. Abdülhamit tahta çıktığında I.Meşrutiyeti ilan edeceğine dair Yeni Osmanlılar'a söz vermişti. Böylece Abdülhamit sözünü yerine getirerek 1876 senesinde Kanun-i Esasi'yi ilan etmişti. Bu daha çok Mithat Paşa'nı desteği ve talebi neticesinde meydana gelmişti. Tabii Yeni Osmanlılar'ın bu talebini yerine getirmekle Abdülhamit tahta çıkma imkânını elde etmiş oluyordu. Böylece Osmanlı Devleti içinde sürecek olan çok uzun bir saltanat

¹Azmi Özcan, "Sultan Abdülhamid", *Türkler*, 12.Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 911-912

dönemi de başlamış oluyordu. II. Abdülhamit için Bu otuz üç senelik saltanatı çetin şartlar altında zorlu geçecek bir mücadele demektir. Abdülhamit Osmanlı Devleti'ni ayakta tutabilmek için dâhili siyasette ve harici siyasette her türlü çabayı sergilemişti.¹

İngiltere'nin girişimleriyle İstanbul'da yapılması planlanan Tersane Konferansı toplanmıştı. Kanun-i Esasi'nin bu toplantıya katılan ülkeler üzerinde müspet tesirleri uyandıracak beklentileriyle 23 Aralık'ta konferans toplantı halinde iken top sesleri ile Meşrutiyet ilan edilmişti. Osmanlı temsilcisi Hariciye Nazırı Saffet Paşa top sesleri ile dikkat kesilen delegelere seslenerek artık Meşrutiyet ilan edildiğine göre talep edilen ıslahatlar kanun garantisi altındadır. Dolayısıyla görüşmeleri uzatmakta fayda yoktur, dediyse de konferans buna itibar etmemiş ve toplantı devam etmiştir. Osmanlı heyeti de çaresiz konferanstan çekilme kararı almıştı. Konferansta büyük oranda Rusya'nın teklifleri rağbet görmüş ve karar Babıâli'ye bildirilmişti. Buna göre genel olarak Bulgaristan Doğu ve Batı olarak iki vilayete ayrılacaktı. Ve bunların valileri Hıristiyanlar'dan seçilecek, Sırbistan'da savaş öncesi durum korunacaktı. Diğer vali tayinlerinde büyük devletlerin görüşü alınacak, Bosna-Hersek ve Bulgaristan'da kurulacak yeni İstinsaf Mahkemeleri'nde mahalli dillerde kullanılacak, vergilerde yeni düzenlemeler yapılarak merkezi idarenin oranı düşürülecek, yalnızca Müslümanlar askerlik yapacak, şehirler ve kalelerin korunmasında ise Hıristiyan askerlerde nüfus oranına göre görev yapacaklar, Balkanlar'daki Çerkez mülteciler Anadolu'ya gidecek ve yerlerine de Hıristiyanlar yerleştirilecekti.²

Mithat Paşa önderliğinde anayasacı ve milliyetçi gurupların kontrolü altında bulunan Osmanlı hükümeti, ortaya konan bütün taleplere şiddetli bir direniş gösterdi. Abdülhamit'in bütün uyarıların karşın Mithat Paşa ve arkadaşları Avrupalılar'ın istediği tavizlerden bazılarını reddettiler, böylece konferansın herhangi kalıcı bir çözüme erişmesi sağlanamadan 20 Ocak 1877'de başarısızlıkla sona erdi.³

Her ne kadar büyük devletlerin delegeleri Kanun-i Esasi ile ilgilenmemişler ve kararlarını hükümete bildirmemişlerse de İstanbul'da özellikle Gayr-i Müslim cemaat üyeleri arasında bir coşku ve bayram havası esiyordu.

¹ Cevdet Ergül, a.g.e., ,s.30

² Azmi Özcan, "Sultan Abdülhamid", *Türkler*, 12.Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 912

³ Kemal H.Karpat, "I.Meşrutiyet Dönemi ve II. Abdülhamid'in Saltanatı", *Genel Türk Tarihi*, 7.Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara,2002,s.293

Sadrazam Mithat Paşa kendisini adeta icraatın başı olarak telakki ederek süratle kendi düşüncelerine uygun faaliyetlere başladı. Fakat bu arada bürokrasiden ve saraydan Mithat paşa'ya karşı bir muhalefet oluşmaya başladı. Sarayın ve bürokrasinin muhalefeti belli ölçüde paşa'nın düşüncelerinden ve keyfi uygulamalarından kaynaklanırken, onu II. Abdülhamit'e çabuk teslim olmakla, Padişah'a sürgün etme yetkisini veren ünlü 113. maddeyi kabul etmekle ve memleketteki hürriyetçi gelişmeleri tek başına sahiplenmekle suçluyorlardı.¹

II. Abdülhamit, yeni anayasa ve meclis çerçevesinde, ortaya çıkan iç mücadelelerden etkilenirken, diğer taraftan devlet Rusya ile büyük bir askeri çatışma içine girmişti. Abdülhamit temelde savaşa karşıydı. Fakat tahta yeni çıkmıştı. Bu yüzden bu aşamada savaşın çıkmasını engelleyebilecek derecede güçlü değildi; tabi olarak kesin bir tavır takınılabilecek şekilde kararlı bir görünüm ortaya koyamıyordu.

Meclis'e Rusya'nın savaş uyarısı hakkındaki görüşleri sorulunca Müslüman ve Müslüman olamayan üyeler ortak bir heyecanla hükümetin savaşı kabule etmesinden yana karar verdiler. Bundan sonra da meclis ilk dönemini normal sürecin içinde tamamlayarak dağıldı.²

Mithat Paşa ile modernlik yanlısı diğer milliyetçiler ise Rusya ile Osmanlı Devleti arasında kazanabileceklerini düşündükleri böyle bir savaşın çıkmasına karşı değillerdi. Böylece 1877'de temel gücü elinde bulunduran bürokrasi, devletin temellerini sarsacak olan yıkıcı bir savaşa devleti sokmuştu.³

Bütün bu gelişmeler karşısında ipleri eline alma vaktinin geldiğini II. Abdülhamit artık çok iyi anlamıştı. Zira Mithat Paşa devleti büyük bir savaş felaketinin içine sürüklemişti. Bununla da kalmayarak azınlıklara verdiği haklar Osmanlı devleti için gelecekteki büyük sorunlara zemin hazırlamıştı.

Meclis, ikinci dönem için yeniden toplandığında şartlar çok değişmişti. Meclis, hükümetten yenilginin hesabını soruyordu. Kimi mebuslar, memleket temsilcilerine ancak iş işten geçtikten sonra danışılmaya kalkışıldığını, bu durumu da meclis'in

¹Azmi Özcan, "Sultan Abdülhamid", *Türkler*, 12.Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.912-913

²Engin Akarlı, "II. Abdülhamid: Hayatı ve İktidarı", *Osmanlı*, 2.Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 256

³Kemal H.Karpat, "I.Meşrutiyet Dönemi ve II. Abdülhamid'in Saltanatı", *Genel Türk Tarihi*, 7.Cilt Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.296

yenilgiden ötürü sorumluluk taşımayacağını söyleyerek padişahı dahi eleştiriyorlardı. Üstelik Müslüman ve Hıristiyan mebuslar arasındaki tartışmalar, yenilgi gerginliği içinde, zaman zaman sürtüşmeye dönüşüyordu. Abdülhamit, tecrübesiz ve gelenekleri henüz oturmamış ve aldığı kararlar devleti bir felakete sürüklemiş böyle bir meclisin varlığının faydasından ziyade zararı olduğuna hükmederek, Meclisi 13 Şubat 1878'de süresiz tatil etmişti. Böylece ilk Meşrutiyet deneyimi bu şekilde sona eriyordu.¹

Abdülhamit toplumun böyle bir deney için henüz yeterince olgunlaşmamış olduğuna inanıyordu. Meclis'i kapatma kararına gerekçe olarak ileri sürdüğü bir başka inancı ise Müslüman ve Müslüman olmayan mebuslardan oluşan karışık bir meclisin ülkenin bütünlüğüne değil parçalanmasına hizmet edeceğiydi.²

Durumu yerinde ve zamanında kavrayan II. Abdülhamit Osmanlı devletini ayakta tutacak siyasi idare yönetiminin Meşrutiyet olmadığını anlamıştı. Bu çerçevede Merkezîyetçilik anlayışını benimseyen ve çıkış yolu olarak böyle bir idarenin mümkün olacağına kanaat eden Abdülhamit beş yıl gibi kısa bir zaman içinde güçlü bir idare kurmayı başarmıştı. Abdülhamit'in, bu otoriteyi kurarken gösterdiği ustalık, siyasi kabiliyetin en güzel örneklerinden biridir. İlk olarak Abdülhamit bazı imtiyazlar dağıtarak merkezi idaresini kurma işine başlar; 1876 Meşrutiyeti'nde olduğu gibi, kendi adamlarını Başyaverlik gibi kilit noktalara yerleştirmişti. Anayasayı liberallere karşı bir silah olarak kullanmıştı. Böylece liberal çatışmaları önleyerek Mithat Paşa'yı sürgüne göndermiş; Süleyman Paşa gibi engel teşkil eden generalleri saf dışı bırakarak ya da Plevne Kahramanı Gazi Osman Paşa gibi elenemeyecek kadar meşhur kahramanların bu şöhretinden yararlanarak ve Rusya'ya karşı girişilen savaş sayesinde, orduya hâkim olmayı başarmıştı. Savaş, hükümdara, meclisin dağıtılması ve anayasanın askıya alınması için fırsat vermiştir. Buna paralel olarak Abdülhamit kendisini iktidara taşıyan herkesi saf dışı bırakmıştı. Böylece herkesin bulunduğu konumu Padişah'a borçlu

¹Kemal H.Karpat, "I.Meşrutiyet Dönemi ve II. Abdülhamid'in Saltanatı", *Genel Türk Tarihi*, 7.Cilt, Yeni Türkiye Yayınları Ankara,2002,s

²Engin Akarlı, "II. Abdülhamid: Hayatı ve İktidarı", *Osmanlı*, 2.Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara,1999, s. 256

olduğu bir düzen teşekkül etmişti. Abdülhamit sık sık sadrazamlarını da değiştirerek Osmanlı hükümetinin siyasi ağırlığını da böylece ortadan kaldırmıştı.¹

Abdülhamit'in merkezîyetçilik anlayışına karşı İttihat ve Terakki Cemiyeti Meşrutiyet yönetimini savunarak muhalefete ve ağır tenkitlerine devam etmişti. Cemiyet mensupları anayasanın yeniden yürürlüğe girmesini ve meclisin toplanmasını istiyorlardı. Ancak bunca hedefi olanların bir siyasi program ortaya koyamadıkları görülmekteydi.²

Bu anlamda İbrahim Temo hatıralarında içinde buldukları siyaset bilmezliği ve siyasi mevzulardaki zafiyetleri açık bir dile ifade etmişti. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurcularından ve önde gelen şahsiyetlerinden biri olan İbrahim Temo, 1865'de Struga'da dünyaya gelmişti. Struga'da rüştiyeden mezun olduktan sonra İstanbul'a giderek Ahırkapı'daki Tıp İdadisi'nde iki yıl tahsil görmüş ve akabinde de Kuleli Askeri Tıbbiye İdadisi'ne geçmişti. Burada bulunduğu sırada fikir ortamından etkilenerek kendi ifadesiyle "idare-i hamidiye'ye karşı dehşetli bir hareket-i fikriyeye girişti" bu faaliyetler sebebiyle birçok defa tutuklandıysa Abdülhamit'in merhameti sayesinde pek önemli ceza almadan her defasında kurtulmuştu.³

1892'de Asker-i Tıbbiye'den diploma aldıktan sonra 1893'te Haydar Paşa Hastanesi'nde göz ihtisasına başlamıştı. Aynı zamanda büyük bir gayretle gizlice cemiyete adam kazanmak ve cemiyetin faaliyetleri için para toplamak işlerini yürütmüştü. 1895'te yazdığı II. Abdülhamit idaresini şiddetle eleştiren iki beyitinin ele geçmesi ve tutuklanmasına karar verilmesi üzerine Romanya'ya firar etmişti. Tıp ihtisasını Romanya'da tamamlayarak bu ülkede doktorluk yapma izni almıştı. İbrahim Temo Romanya'da da siyasi faaliyetlerini sürdürmüştü, cemiyetin Köstence, Mecidiye şubelerini kurmuştu. Daha sonra Temo, Bulgaristan'da Rusçuk, Dobruca, Filibe, Şumnu, Vidin ve Kızanlık şubelerinin açılmasını sağlamıştı. Bundan başka da Temo, Hareket adıyla bir broşür kaleme alarak 500 adet bastırmış ve İstanbul'da dağıttırmıştı.⁴

¹Ahmet Saib, a.g.e., s. 16

²Mustafa Gencer, a.g.e., s.47

³Çelik Yüksel,"İbrahim Temo", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, I. Cilt, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul,2008, s.642

⁴Çelik Yüksel,"İbrahim Temo", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, I. Cilt, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul,2008,s.642-643

Yine bu çerçevede 15 Aralık 1898'de Ebülmukbil Kemal, Şefik ve Kadri Beyler ile beraber bir anonim şirket teşkil etmiş, Sada-yı Millet ismiyle bir gazete çıkarmaya başlamıştı ve Temo, bu gazetede II. Abdülhamit idaresini şiddetle tenkid eden yazılar yayımlamıştı. 1902'de Paris'te toplanan ikinci Jöntürk kongresine katılmıştı, 1904'te Abdullah Cevdet'in Cenevre'de yayımlamaya başladığı İçtihat gazetesinde makaleler yazmıştı. Daha sonra II. Meşrutiyet'in ilanında yani 1908'de İstanbul'a gelen Temo İttihatçılarla anlaşamayınca hükümet çevrelerinden uzak kaldı. Böylece siyasi olarak saf dışı bırakılan Temo, Dâhiliye Nazırı Talat Bey'in teklifi üzerine Darülaceze Müdürlüğü ve Beyoğlu Sağlık Müfettişliği görevlerinde bulundu. Asıl mesleği hekimlik olan Temo bu alanda dikkate değer bir başarı elde edememiştir. Osmanlı mekteplerinde Tıbbiye eğitimi alan Temo bu alanda hizmet etmek yerine siyasetle meşgul olmuş, ömrünün çoğunu bu yolda harcamıştır.¹

İbrahim Temo, bütün enerjisini II. Abdülhamit'i tahtan indirip Meşrutiyeti getirmek üzerine kullandıklarını; fakat kendilerinin II. Abdülhamit yönetimine alternatif bir programlarının olmadığını itiraf eder. Bir yandan II. Abdülhamit'i hal etmeyi düşünürken bir yandan da İstanbul'da yönetime geldiklerinde tecrübesizlik ve programsızlıktan ne yapacaklarının derdine düşmüştür. Bu konuda İbrahim Temo hatıralarında şöyle demiştir: Paris'te babanzadelerden Hikmet Bey ile Ahmet Rıza Bey'in Odasına gittik. Onu en ziyade ziyaret eden vatandaşlardan Doktor Nazım, Kazanlı Yusuf Akçura ve Ferit Bey'i orada buldum. Bu toplantıda dedim ki: yahu biz toplanıp hasbıhal ediyoruz ve dertleşiyoruz. Osmanlı idaresini başımızda bulunan bu istibdat belasını tenkid edip duruyoruz ya bir gün Abdülhamit insafa gelir tutuğu yollun çıkmaz bir sokak olduğunu anlar ve etrafındaki muzır mikropları temizleyerek, buyurun efendiler, bu idare arabasının dizginlerini elinize vereyim, geliniz ıslahata başlayınız, vatani kurtarınız derse, Biz yalnız kuru bir tenkid ile vakit geçirdiğimiz için bir hazırlığımız, ciddi bir programımız yoktur. Vatana dönüşümüzde iş başına geçerse ne yapabiliriz?²

Nitekim İbrahim Temo'nun ifade ettiği bu siyasi tecrübesizliğin ve niteliksizliğin en güzel delillerinden biri I. Dünya savaşına Almanya safında girmenin büyük bir hata

¹Çelik Yüksel, "İbrahim Temo", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, I. Cilt, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 642-643

²Âdem Çevik, *Jön Türker'den Cumhuriyet'e II. Abdülhamid'de Yanılanlar*, Ufuk Kitap Yayınları, İstanbul, 2006, s. 136-137

olduğunu belirten Abdülhamit savaşın sonlarında kendisinin tecrübelerinden faydalanmak isteyen Enver ve Talat paşalara artık çok geç olduğunu ve bu savaşın daha başlangıçta kaybedildiğini ifade etmiştir. Aradan geçen sıkıntı dolu on yılın neticesinde halkın ve aydınların II. Abdülhamit ve dönemine bakışları değişmişti.¹

İbrahim Temo'nun Abdülhamit'in etrafındaki muzır mikroplar diye ifade ettiği devlet adamları kendi alanlarında son derece liyakatli insanlardı. Bu devlet adamlarının zafiyetlerini ve kabiliyetlerini çok iyi bilen Abdülhamit onlardan gerektiği gibi istifade etmesini bilmişti. Hiçbir zaman merkezi otoriteyi devlet adamlarına bilhassa Babıâli ve sadrazamların tekeline düşürmemiş sürekli değişikliklerle onları kontrol altında tutmayı başarmıştı.

2.3.1. Küçük Said Paşa

II. Abdülhamid'in devlet adamlarından birisi olan Küçük Said Paşa ki asıl adı Mehmet Said Paşa'dır. Mabeyin müşiri Said Paşa'dan ayırt etmek için küçük lakabıyla anılmıştı. Hariciye memurlarından Ali Namık Efendi'nin oğluydu. Erzurum da başladığı medrese eğitimine İstanbul'da devam etmişti ve bu arada Fransızca da öğrenmişti.

İlk memuriyeti 1853'te Erzurum vilayet tahrirat kalemünde olmuştu. 1857'de Anadolu ordusu tahrirat kalemine geçmişti. Daha sonra İstanbul'a gelerek Adalar Bölgesi Belediye Dairesi Reisliği, Rumeli Teftiş Heyeti Kâtipliği, Matbaa-i Amire Müdürlüğü, Takvim-i Vükayi Müdürlüğü, Şurayı Devlet Daire Muavinliği, Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Muhakemet Başkâtipliği, Ticaret Nezareti Mektupçuluğu gibi vazifelerde bulunduktan sonra II. Abdülhamid'in tahta geçmesiyle 1876'da çok genç yaşta çok yüksek bir makam olan Mabeyin Başkâtipliğine getirilmişti. Bundan sonra sık sık değişen sorumlulukları ile çok hareketli bir hayat geçirmiş, ehliyeti ve vukufundan dolayı Abdülhamit kendisinden vazgeçememiştir.²

Said Paşa kısa boylu, uzun sakallı olup dağınık bir görünüm arz ederdi. Küçük Said Paşa hakkında hemen herkesin müşterek düşüncesi, iyi yetişmiş, Doğu ve Batı kültürüne vakıf, son derece zeki ve kurnaz, devlet işleyişini, bürokrasi ve siyaseti iyi

¹Azmi Özcan, "Sultan Abdülhamid", *Türkler*, 12.Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. s.927-928

²Azmi Özcan,"Said Paşa (Küçük)",*Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, II. Cilt, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul,2008, s.491

bilen, hafızası, ifadesi, kalemi güçlü, muhteris, bir devlet adamıydı. 9 defa sadaret görevine getirilmesiyle bu alanda rekor kırmıştır.¹

II. Abdülhamit, kendisine yedi kez sadrazamlık yapmış olan Said Paşa'dan şöyle bahsetmiştir: “garip şeydir Said Paşa bana daima görevde bulunmadığı zamanlarda çok iyi hizmetlerde bulunmuştur. Birçok konuda kendisine mabeyincileri göndererek fikrini sorar, o zaman en doğru, sadık olana yakışır cevapları alırdım. Fakat Sadrazam olunca iş değişirdi. O mevkiye gelince kendisinde istifade edilemezdi. Görevden azletmeye mecbur olurdu. Said Paşa ayaklı kütüphanedir. Son derece bilgili, akıllı, tecrübelidir. Vezirlerimin arasında onun kadar bilgilisi yoktur. Fakat kurnazlığı ve korkaklığı yüzünden hizmet edemiyordu.”²

2.3.2. Büyük Said Paşa

Sultan Abdülhamit döneminin önemli simalarından biride pek çok siyasi hadisede etkin rol oynamış olan İngiliz ya da Büyük Said Paşa'ydı. Abdülhamid'in önemli bürokratlarından biri olan bu zat 1830 senesinde İstanbul'da doğmuştu. Ailesi'nin Kökeni itibariyle Eğinlili idi. İngiltere'de Eğitim gördüğü için kendisine İngiliz, aynı dönemde görev yapan Sadrazam Said Paşa'dan ayırt edilmek için de Büyük diye anılmıştı. Mühendishaneyi yüzbaşı rütbesiyle bitirmişti. Yüksek öğrenim için gönderildiği İngiltere'de yedi yıl kalmıştı. Dönüşünde Bahriyeye nakledilmişti.(1860). İdare-i Bahriye Meclis Azalığı, Mekteb-i Bahriye Nazırlığı, Tophane Tecrübe Dairesi Reisliği, Rasathane Müdürlüğü görevlerinde bulunmuştu, Sultan Abdülaziz döneminde ferik olmuştu.³

II. Abdülhamit ile şehzadeliği döneminde kurduğu iyi ilişkiler önünü açtı. II. Abdülhamit Padişah olunca Mabeyin Müşirliği⁴ne ve Bahriye Nazırlığı'na getirildi; devletin politikaların da belirleyici bir rol oynadı. Meşrutiyet ve Mithat Paşa taraftarlarına cephe almıştı. Mithat Paşa'nın azli ve sürülmesinde meclisin tatile

¹Azmi Özcan, "Said Paşa (Küçük)", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, II. Cilt, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008 s.491-92

²Adnan Nur Baykal, *Günü Kurtarma Sanatı, II. Abdülhamid'in Yöneticilik Sırları*, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 1999, s. 272

³Abdullah Kılıç, "Said Paşa (Büyük)", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, II. Cilt, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008 s.490

⁴Mabeyin Müşiri Sarayda Padişah maiyetindeki askeri mümessil hakkında kullanılır bir tabiridir. (M. Zeki Pekalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü 2*, Üçüncü Baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1993, s.377)

girmesinde etkin rol almıştı. Osmanlı Devleti'ni "mabeyinden yönetiyor" eleştirilerine hedef olan Paşa, 93 Harbi'nin bitirilmesinde ve Kıbrıs'ın İngiltere'ye kiralanmasında etkili oldu. Said Paşa'nın müdahaleci tavrına güz yummayan II. Abdülhamit onu 1878'de Ankara'ya vali atayarak saraydan uzaklaştırmıştı.¹

Sultan Abdülhamit hiçbir zaman devletin kontrolünü tamamen yanındaki devlet adamlarına bırakmayarak merkezîyetçi yönetimini güçlü tutmuştur. Bu, onun idarecilik yöntemlerinden biriydi. Bu durum aynı zamanda onun ne kadar usta bir siyasetçi olduğunu da göstermesi açısından önemlidir.

2.3.3. Ahmet Cevdet Paşa

Sultan Abdülhamit'in yanındaki devlet adamları içerisinde şöhreti asrını aşmış bir şahsiyet varsa hiç şüphesiz Ahmet Cevdet Paşa'dır. 19. Yüzyılın en büyük ulemasından birisi olarak kabul edilmiş Cevdet Paşa, tarihçi, hukukçu, Sosyolog, ahlakçı İktisatçı olarak çok cepheli bir ilim adamıydı.²

Pek çok kişinin hayranlıkla takdir ettiği Ahmet Cevdet Paşa 1823'te Bulgaristan Loça'da dünyaya geldi. Babası Lofça'nın ileri gelenlerinden Yularkıran ailesinden Hacı İsmail Ağa, annesi Lofçalı Topuzoğullarından Ayşe Sünbül Hanım'dı. Asıl adı Ahmet'tir Cevdet mahlası İstanbul'da öğrenim gördüğü sırada Süleyman Fehim Efendi tarafından verildi. Büyük Babası Hacı Ali Efendi'nin teşvikiyle küçük yaşta Lofça Müftüsü Hafız Ömer Efendi'den Arapça dersleri aldı. 15-16 yaşlarında tahsilini ilerletmesi için İstanbul'a gönderildi (1839). Burada Çarşamba'da Papazoğlu Medresesine yerleşti ve Fatih Cami'nde devrin tanınmış müderrislerinden ders almaya başladı. Medrese dersleri dışında tarih, coğrafya, astronomi, matematik, felsefe okudu ve Fransızca öğrendi. Öğrenimini sürdürürken bir yandan da ders vermek üzere Murat Molla Tekesi Şeyhi Mehmet Murat Efendi gibi bazı hocalardan icazet aldı. Bu arada devrin tanınmış edip, âlim ve devlet adamlarıyla tanışma fırsatı buldu; böylece oldukça genç yaşta adını duyurmaya başladı.³

¹Abdullah Kılıç,"Said Paşa (Büyük)",*Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, II. Cilt, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul,2008 s.490

²*Ahmet Cevdet Paşa Semineri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Araştırma Merkezi,27-28 Mayıs,1985 Bildiriler, Edebiyat Fakültesi, Basımevi, İstanbul, 1986,s.7

³Abdullah Uçman,"Ahmet Cevdet Paşa",*Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, I. Cilt, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul,2008s. 114.

Bitmez tükenmez bir öğrenme isteğiyle hemen her konuda kendini yetiştirdi. Okuyup yazacak kadar Arapça ve Farsça, okuduğunu anlayabilecek kadar da Fransızca ve Bulgarca öğrendi. 1844'te Premedi Kazası Kadısı olarak devlet hizmetine girdi. Bir yıl kadar da İstanbul'da müderris oldu. 1848'de, Sadrazam M. Reşid Paşa tarafından Babıâli'nin talimatını götürmek üzere Bükreş'e Fuat Paşa'nın yanına gönderildi. 1849'da Meclis-i Maarif-i Umumiye Azalığı ile Darülmualimin¹ Müdürlüğü'ne tayin edildi. Bu arada İstanbul'a dönen Fuat Paşa ile birlikte Bursa'ya giderek orada kaldığı süre içinde Kavaid-i Osmaniye'yi yazmaya başladı. Aynı zamanda Şirket-i Hayriye'nin kuruluş nizamnamesini hazırladı.²

Ahmet Cevdet Paşa Maarif Nazırlığı sırasında Osmanlı akademisi hüviyetindeki Encümen-i Daniş'in teşkilinde büyük rol oynamıştı. Tanzimat devri Osmanlı cemiyetinin sürüklenmeğe başladığı körü körüne Frenk taklitçiliğine ve maddeci felsefeye şiddetle karşı çıkan Cevdet Paşa, Avrupa kanunlarının ve müesseslerinin, olduğu gibi alınmasını karşı çıkmış, Osmanlı medreselerinden yetişmiş mümtaz ve ileri görüşlü bir devlet adamıdır. O, Batı'nın Fen dallarında, teknik ve yönetim alanlarındaki üstünlüğünü kabul ederek, bu sahalarda alakalı Osmanlı müesseselerinin Batı tarzında ıslahını savunmuştur. Bu çerçevede bazı devlet adamlarının Fransız kanunlarının tercüme ve iktibas edilmesi yönündeki teşebbüslerini haysiyet kırıcı bularak set çekmeye muvaffak olmuş, İslam fihhına göre Mecelle³ adlı kanunun hazırlanmasında en mühim rolü oynamıştır.⁴

Cevdet Paşa, döneminin hukuki ıslahatını gerçekleştirmiş olan bir hukuk adamıdır. Zamanında hazırlanan kanunların ve kurulan müesseselerin önemli bir kısmı Onun elinden çıkmıştır. 1868'de günümüzdeki Yargıtay'ın ilk şekli olan Divan-ı Ahkâmı Adliye'nin kurulmasında büyük katkısı oldu. Ve ilk reisliğe de kendisi getirilmiştir. Cevdet Paşa'nın bir hukuk adamı olarak İslam ve Osmanlı hukukuna kazandırdığı en

¹Rüştiye mekteplerine muallim yetiştirmek üzere Sultan Mecit devrinde Fatih civarında açılan mektebe verilen addır. Buna Mecelle-i Ahkâmı-ı Adliye de denirdi. Mecellenin lügat manası kitap, hükmü havi sayfa demektir.(M. Zeki Pekalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü 2*, Üçüncü Baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul,1993,s.400)

²Abdullah Uçman,"Ahmet Cevdet Paşa",*Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, I. Cilt, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul,2008 s. 114.

³Osmanlılar zamanında ilk medeni kanunun adıdır. (M. Zeki Pekalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü 2*, Üçüncü Baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul,1993,s.425)

⁴Ahmet Şimşirgil, Ekrem Buğra Ekinci, *Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle*, KTB Yayınları, İstanbul,2008,s.32-33

mühim eseri Mecelle-i Ahkâm-ı adliye'dir. Mecelle, bütün Müslüman devletlerinde İslami hukuku sahasında hazırlanan ilk kanun olma hususiyetine sahiptir. Cevdet Paşa'nın bu kanunun orta çıkmasındaki rolü Mecelle-i hazırlayan heyetin başkanı sıfatıyla sadece kanunun hazırlanmasından ibaret değildi. Cevdet paşa'nın dirayetle meseleye sahip çıkması sonunda Mecelle'nin hazırlanması sağlanmıştır.¹

Bir devlet adamı olarak Ahmet Cevdet Paşa ileri görüşlüydü. Nitekim 1877 Şubatı'nda İbrahim Ethem Paşa, Sadrazam olunca, Adliye Nazırlığı'ndan Dâhili'ye Nazırlığı'na nakledilen Cevdet Paşa 24 Nisanda patlak verecek olan Osmanlı-Rus savaşının önlenmesi için var gücüyle mücadele etmişti.

O zaman ki gazeteler yazıyordu ki: efendim biz harbe girsek, Orta Asya'daki müslümanlar Ruslara karşı ayaklanacaklar. Oysa Cevdet Paşa'ya göre ise Ruslar'ı savaşta yenemedik bu yüzden Ruslar ile anlaşmalıydık. Ancak malum anlaşma yapılmamış ve savaş meydana gelmiş neticesinde Balkanlar gittiği gibi Doğu Anadolu'da da büyük kayıplar almıştık.²

II. Abdülhamid'in 1876 Ağustosunda tahta çıktıktan sonra uyguladığı siyaseti Ahmet Cevdet Paşa hayatı boyunca benimsedi ve destekledi. Bir sosyolog olan Niyazi Berkes Cevdet Paşa için diyor ki: "Cevdet Paşa Tanzimat Dönemi'nin belki de en büyük devlet adamı olduğu kadar, o rejimin ikiliğinin de gerçek sembolüdür. İslam ilimleri ve bu arada fıkhi, bir teknisyen olarak değil, onu kavramış, özünü ve kapsamını bilen, Çağdaşlaşma Tarihi'nin yürüyüşünü de anlamış bu açık düşünüşlü adam, bizim bugünkü açımıza göre, şeriatçılara kıyasla ilerci, sınırsız Batılılaşma yanlılarına kıyasla gelenekçi olarak gözüktür. Tarihinin birçok yerinde göstermeye çalıştığı gibi, Cevdet Paşa bu iki tutumun ikisinde de aşırılık ve mutaassıplık olduğuna inanmış bir adamdı. Bundan ötürü, ne şeriat alanının ulema ve kadılar elinde başıboş gidişine ne de Fransız Elçisi'nin baskıları altında alafrangacıların, Fransız medeni kanunun, olduğu gibi çevrilerek kabul edilmesine razı oluyordu".³

¹Ahmet Şimşirgil, a.g.e., s.34-40

²*Ahmet Cevdet Paşa Vefatının 100. Yılına Armağan (1823-1895)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1997, s. 4

³*Ahmet Cevdet Paşa Vefatının 100. Yılına Armağan (1823-1895)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1997, s. 5,7

2.3.4. Ahmet Vefik Paşa

Abdülhamid'in önemli bürokratlarından bir de Ahmet Vefik Paşa'ydı. Bu zat Tanzimat Devri'nin tanınmış devlet adamı, yazar, lügatçi ve tiyatrocusuydu. Babası Tersane ve Bab-ı Seraskeri¹ tercümanlıklarında bulunmuş, Hariciye memurlarından Mehmed Ruhuddin Efendi'dir. 1813 tarihinde İstanbul'da doğmuştu.

İlk tahsiline, aile içinde tutulan özel hocalardan aldığı derslerle başladı. Bir müddet 1831'de Mühendishane-i Berri Hümayun'un ilk kısmında okumuştur. Babası Paris elçisi olarak atandıktan sonra eğitimine orda devam etmişti. 1837 senesinde Saint-Louis Lisesini bitirdi. Burada Fransızca yanında İtalyanca ve Grekçe'de öğrenmişti. İstanbul'a dönünce Tercüme Odası'na girdi. Bir süre sonra Elçilik Kâtibi olarak Londra'ya gönderildi (1840). İki yıl sonra özel bir görevle Sırbistan'da (1842), daha sonra İzmir'de (1843) ve Memleketeyn'de (Eflak- Boğdan) bulundu. 1845'te rütbe-i sani ile Tercüme Odası'nda Mütercim-i Evvel oldu. 1847'de, devlet tarafından düzenli olarak çıkarılan Salname²'nin hazırlanması işi ona havale edildi. 1849'da Macaristan mültecileri meselesini halletmekle görevlendirildi; daha sonara Memleketeyn fevkalade komiserliğine tayin edildi (1850). 1851'de Encümeni Daniş³'e üye ve aynı yıl Tahran Büyükelçisi oldu.⁴

1855'te Mustafa Reşid Paşa'nın dördüncü defa Sadrazamlık mevkisine getirilmesi üzerine Tanzimat'ın önemli meclislerinden Meclis-i Vala-ı Ahkâm-ı Adliye üyeliğine getirildi. M. Reşid Paşa'nın himaye ettiği kimselerden olması sebebiyle bu tarihten sonraki görevleri M.Reşid Paşa ile Ali Paşa'nın sadrazamlığa gelişlerine göre değişti. Bu süreç içerisinde de devlet içerisinde pek çok önemli vazifelerde bulunduğu gibi Avrupa'da elçilik görevlerinde bulundu. Yanı sıra Anadolu ve Rumeli'de yolsuzlukları yerinde tespit etmek üzere ve geniş çapta bir teftiş yapmak amacıyla kurulan heyette Anadolu sağ kol müfettişliğine getirildi. Bu münasebetle Anadolu'da pek çok kenti

¹Eskiden Harbiye Nezareti dairesi hakkında kullanılan bir tabirdir. (M. Zeki Pekalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü 1*, Üçüncü Baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul,1993,s.142)

²Bir senelik hadisleri göstermek üzere tertip olunan eserler hakkında kullanılan bir tabirdir. (M. Zeki Pekalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü 3* Üçüncü Baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul,1993,s.105)

³Hicri 13üncü (miladi 19.) asrın ortalarında resmen kurulmuş olan ilk Türk akademisine verilen addır. (M. Zeki Pekalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü 1*, Üçüncü Baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul,1993,s.529)

⁴Abdullah Uçman,"Ahmet Vefik Paşa",*Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, I. Cilt, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul,2008 s.165

gezdi. Bu esnada Bursa'da büyük çapta bir imar faaliyetine girişti. Başta Yeşil Cami ve Yeşil Türbe olmak üzere daha önceki zelzelelerde büyük ölçüde hasar gören veya harabeye dönen mimari eserleri tamir ettirmekle meşgul oldu. Ancak bu imar faaliyetleri dolayısıyla çıkarları bozulan bir kısım memur ve eşrafın, halktan bir kısım insanları kışkırtması sonucu yapılan şikâyetler üzerine emeklilik adı altında görevden azledildi. Ali Paşa'nın 1871'de ölümüne kadar açığta kaldı. Fakat o bu dönemde kendini yoğun bir şekilde fikri ve edebi çalışmalara verdi. II. Abdülhamit'in tahta çıkmasıyla biri 1878, diğeri, 1882 olmak üzere iki defa "Başvekil" unvanıyla sadrazamlığa getirildi. Hayatı boyunca verilen birçok önemli görevi başarıyla yerine getirmiş değerli bir devlet adamı ve ilim adamıydı.¹

Ahmet Vefik Paşa mücessemi hamiyet ve sadakat idi; milliyetperverdi. Nevi şahsına münhasır denilecek vasıflara haizdi; nefsinde iktidarı, cüreti, garabeti cem eylemişti; sebatı inat derecesinde vardı. Hiç bir müşkül karşısında aciz göstermeği şanına layık görmezdi.²

Ahmet Vefik Paşa'nın kişiliği kendine özgüdür; o çevresindekilere ve çağdaşlarına benzemezdi. Davranışları, yargıları hep bu düşünceyi doğrular. Uzun süre en yüksek memurluklarda bulunmasına karşın yoksulluk içinde ölmesi Ahmet Vefik Paşa'nın gerçekten çok dürüst bir şahsiyet olduğuna delildir.³

Kendilerinden özetle bahsedilen bu zatlar II. Abdülhamid'in yanında yer alan bürokrat ve devlet adamlarının önde gelenleriydi. Bu şahsiyetlerinin siyasi, içtimai ve ilmi yetenek ve nitelikleri görüldüğü gibi gayet üst bir seviyede olan insanlardı. Abdülhamit her birinin kabiliyet ve yeteneğine göre, onlara gerektiği yerde ve zamanda görev vererek onlardan faydalanmasını bilmişti. Nitekim Abdülhamit'in otuz üç sene Osmanlı Devleti'ni başarıyla idare etmesinde onun siyaset yeteneği ve yöntemleri olduğu kadar vazifelendirdiği bu beyin takımının da niteliksel boyuttaki yeri fevkalade önemlidir.

¹Abdullah Uçman,"Ahmet Vefik Paşa",*Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, I. Cilt, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul,2008 s.165-66

²Süleyman Kani İrtəm, *Bilinmeyen Abdülhamit Hususi ve Siyasi Hayatı*,(Yayına Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yayınları, İstanbul, 2003,s.254-55

³Sevim Güray, *Ahmet Vefik Paşa*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara,1966,s. 19-22

BÖLÜM 3: II. ABDÜLHAMİT YÖNETİMİNE MUHALEFET: İTTİHAT ve TERAKKİ CEMİYETİ

3.1. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kuruluşu

1876'da Kanun-i Esasi ve parlamenter sistem Batılı fikirleri benimsemiş olan Yeni Osmanlılar'ın zoru ve baskısıyla gerçekleşmişti. Ancak Rusya ile meydana gelen 93 Harbi'nin feci neticesinde II. Abdülhamit 31 Ocak 1876 tarihinde Rusya ile ateşkes imzalamıştı. Kısa bir süre sonra da Sultan tarafından Meclisi-ı Mebusan feshedilmişti. Çünkü savaşa Yeni Osmanlılar'ın muhalefet ve baskısı sebep olduğu gibi, yine onların isteği doğrultusunda teşekkül eden, devlet yönetimi konusunda tecrübesiz ve gelenekleri oturmamış bir meclisle çalışamayan Abdülhamit böyle bir karar almak durumunda kalmıştı. Bundan sonra II. Abdülhamit idareyi tek başına ele almak suretiyle merkezi otoritesini güçlendirerek ülkesini ayakta tutmak için büyük çaba sarf etmişti. Böylece Osmanlı tarihinde 1908 senesindeki İttihatçılar'ın ihtilalına kadar sürecek bir devir başlamıştı.¹

Yeni Osmanlılar ve İttihatçılar, bu iki hareket siyasi örgütlenme biçimleri bakımından birbirine çok benzedikleri gibi bir zincirin halkaları gibi birbirine bağlı ve biri diğerinin neticesi olarak ortaya çıkmış siyasi cereyanlardır.

Osmanlı devlet adamları devletin içine düştüğü gerilmenin sebeplerini idrak etikten sonra Avrupa ülkelerine kendi elleriyle genç beyinleri göndermişlerdi. İttihat ve Terakki Cemiyeti bu gençlerin bir araya gelmesi sonucu meydana gelmişti. Genç Türkler olarak isimlendirilen bu neslin fikirsel temellerinin oluşması şu şekilde izah edilebilir:

İttihat ve Terakki Cemiyeti Osmanlı modernleşme Hareketi'nin bir parçasıdır. Osmanlı yöneticilerinin Batı'ya ilk yönelimleri; kuşkusuz bir zorunluluk sonucu ortaya çıkmıştı. Çünkü Osmanlı devlet adamlarında, Avrupa devletlerinin yeni usulü bilmesinden dolayı savaşlarda galip olduğu kanaatinin yaygınlaşması üzerine Avrupa'ya karşı ilgi ortaya çıkmıştı. Batı'ya yönelmenin gerekliliği ve Avrupa'nın bazı yönlerinin Osmanlı Devleti'nde uygulanması gerektiği Osmanlı idarecileri tarafından kabul edilmişti.

¹ Mustafa Gencer, a.g.e., s.41

Nitekim askeri alanda görülen Batılılaşma çabaları zaman içerisinde diğer alanlarda sıçramıştı. Fakat bunu sonucu zaman içerisinde olumsuz bir hal almıştı. Öyle ki Batılılaşma fikri genç aydınlar arasında, Batı Medeniyeti'ni kendi medeniyetinden üstün tutarak, git gide Batı'ya hayran olma biçimini almıştı.

Aslında Osmanlılar böyle olumsuz bir tesirin olmaması için tedbir dahi almışlardı. Bu bağlamda Paris'e göndereceği talebeleri şehir dışındaki bir konakta ikamet ettirerek, aralarında yalnızca Arapça ve Türkçe konuşturarak, en müktedir hocalardan ders aldırarak ve bütün bunların sonucunda; onları Batı'nın zararlı olarak algılanan kültür ve değerleriyle hiçbir ilişkiye geçmeden, birer bilim ithalatçısı olarak ülkeye döndürmek için gerekli çaba sarf etmeye çalışmışlardır. Fakat buna rağmen Osmanlı yöneticilerini şaşırtan gelişme, Osmanlı talebelerinin büyük bölümünde karşı karşıya bulunulan bu yeni yapı hakkında gizlenilmeyecek kadar büyük bir şaşkınlık ve hayranlığın ortaya çıkmasıdır.¹

Sultan Abdülhamit'in hatıralarındaki şu ifadeleri mezkûr durumu aşikâr etmeye delildir: Avrupa'ya giden bazı gençler, orada laboratuarda ne olup bittiğine başlarını bile çevirmeden kadınların, erkeklerle dans ettiklerini görüyorlar, içki içtiklerine hayran kalıyorlar ve memlekete gelince Avrupa Medeniyeti'nin üstünlüğü diye bunu öğütlemeye çalışıyorlardı; “Yanlıştı” diyordum,”o zaman beni “örümcek kafalı” olmakla suçluyorlardı. Yine Avrupa'ya gönderdiğim gençlerin bazıları,” Fransız İhtilal ini okuyup öğreniyorlar”. Bu ihtilal'in neden koptuğunu araştırmadan memlekete geldikleri zaman “halkı ayaklanmaya çağırmayı Vatanseverlik” sayıyorlardı. İzin vermiyordum O zaman tıpkı ülkemin düşmanları gibi bana “Kızıl Sultan “ diyorlardı.²

Abdülhamit'in, bahsettiği kişiler İttihat ve Terakki Hareketi'ne mensup olan geçlerdir. Bu genç hareketin başlangıcı Tanzimat Dönemi'nde ortaya çıkan Yeni Osmanlılar Cemiyeti ile başlamıştır.

İttihat ve Terakki Hareketi'nin dayandığı temel ya da çekirdek Yeni Osmanlılar'dır. Bu hareketin ortaya çıkmasındaki ana sebep Yeni Osmanlılar olarak bilinen başta Namık Kemal, Şinasi Ziya Paşa ve diğer düşünürlerin basın yoluyla Batı'dan edindikleri fikir

¹M. Şükrü Hanioğlu, *Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türkler*, İletişim Yayınları, İstanbul,1985,s. 10-13 (M.Şükrü Hanioğlu'nun birden fazla çalışması referans olarak kullanıldığından bu kitabı kısaca “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türkler” olarak gösterilecektir.)

² Levon Panos Dabağyan, a.g.e., s.214

ve düşünceleri topluma yaymalarıdır. Bu yazılar bilhassa yüksek mekteplerde ki gençler arasında elden ele dolaşmaktaydı.

Özellikle Mektebi Tıbbiye-i Askeriye içerisinde hızla yayılan bu hareketin etkisi kısa zamanda İstanbul'da bulunan Harbiye Mektebi, Baytariye Mektebi, devlet idaresinde görev alacak memurları yetiştiren Mülkiye Mektebi, Bahriye Mektebi, Topçu ve Mühendishane gibi önemli mekteplere de sıçramıştı. Bu çerçevede bu hareket belirli bir zümrenin çocukları arasında yayılma imkânı elde etmişti. Çünkü Osmanlı Devleti'nde iyi aile çocuklarının meslek tercihi konusunda önlerinde çok fazla seçenek yoktu. Bu gençler ya orduya katılıyor Ya da devlet memuru oluyorlardı. İşte bu okullarda okuyan gençler yeni Osmanlılar'ın etkisiyle ihtilal fikirlerini benimsiyorlardı. Mesela İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucularından biri olan İshak Sukuti N. Kemal'in fikirlerini büyük bir şevkle yaymıştı ve bu sayede de tanınmıştı.¹

Mezkûr hareketin bir örgüte dönüşmesi Mülkiye Askeri Tıbbiye ve Harbiye gibi yüksek mekteplerin talebeleri tarafından müşterek hareket neticesinde gerçekleşmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyet'nin kuruluşu meselesinde bu mekteplerin her biri önemli rol oynamıştır.²

II. Abdülhamit nezdinde ve nazarında böyle bir muhalefet hareketinin ortaya çıkması, kendi okullarında eğitim görmüş olan bu yeni neslin ona karşı sadakatsizliği idi. Üstelik yeni ortaya çıkan İttihat ve Terakki olarak isimlendirilen bu teşkilatın menşei 1789, 1830 ve 1848'lerdeki Fransız İhtilal'ının öğretilerine kadar uzanmaktaydı.

Yukarıda zikredilen ihtilal fikirlerinin yayılmasında etkili olan diğer biri neden de, Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Dönemi'nde Avrupa'ya öğrenci gönderirken aynı zamanda ülkeye Avrupa'dan eğitimciler getirmiş olmasıydı. Böylece Osmanlı memleketinde Batılı anlamda okullar ve enstitüler kurulmuştu. Alınan bu tedbirler Avrupa akımlarından ve düşüncelerinden etkilenme tehlikesini de beraberinde

¹Ernest E. Ramsaur. *Jöntürkler 1908 İhtilalının Doğuşu*, (Çeviren: Muhsin Önal Menguşoğlu), Pınar Yayınları, İstanbul,2004,s. 37-38

²Ali Birinci, ,”Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Kuruluşu ve İlk Nizamnamesi”, *Osmanlı*, 2.Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s.405

getirmişti. Liberal ve meşruti fikirlerden etkilenen genç nesil hedeflerine ulaşmak için gizlice İttihat ve Terakki Örgütü'nü kurmakla işe başlamıştı.¹

Bahsi geçen İttihat ve Terakki Cemiyet'nin nasıl kurulduyuyla ilgili ilk kaynak Mehmet Reşid'in cevri müsteratıyla yazdığı İnkılâp Niçin ve Nasıl Oldu? İsimli risalesindeki şu satırlarda ifade edilmiştir. Buna göre: “Konyalı Hikmet Emin, Diyarbakırlı İshak Sükuti, Ohrili İbrahim Edhem Temo, Arapgirli Abdullah Cevdet Kafkasyalı Mehmet Reşid ismini taşıyan bu beş arkadaş İttihat ve Terakki ismini alan İttihad-ı Osmanî Cemiyeti'nin temellerini atmışlardı.” Mehmet Reşit bundan sonra devam eden öğrenci toplantılarından bahseder. Anlaşıldığı kadarıyla bunlar herhangi bir örgüt toplantısı değil, sadece arkadaş sohbetleri biçimindeki meydana gelen toplantılardı bundan dolayı ortada gayrihukuki bir siyasi cemiyet bulunmamaktadır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluşuyla ilgili bir diğer kaynak İbrahim Temo'nun hatırları ise M. Reşid'in yazdıklarını teyid değil, aksine tekdiz etmekte ve gerçekten de bir talebe sohbetinden başka bir durum olmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Dolayısıyla her ikisinin yazdıklarına bakarak 2 Haziran 1889 tarihi cemiyetin kuruluş tarihi olarak ifade etmek, tarihi bir hata olur. Çünkü İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilgili yurt dışına çıkarılan nizamnameyle ilgili ilk bilgiler İngiliz arşivlerine, belirtildiğine göre, İstanbul'daki İngiliz Sefareti üçüncü Kâtipi Max Müller'in 14 Kasım 1895 tarihli raporuyla girmiştir. Böylece cemiyetin resmi kuruluş Tarihi için 1895 senesinin en geç temmuz ayında, kurulmuş olduğu söylenebilir. Çünkü bundan önceki, altı sene zarfında İttihat ve Terakki Cemiyeti Hakkında bir bilgi ne Osmanlı Arşivi, ne de İngiliz veya bir başka devlet arşivine bu konuda giren bir belge olmaması bu bilginin doğruluğunu ispatlar niteliktedir.²

Öyleyse buradan anlaşıldığı üzere Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti kuruluş tarihinin pek çok kaynakta 1889 olarak verilmesi yukarıda zikredilen hatıra kitaplarında bahsi geçen talebeler arasında yapılan sohbetlerden ibarettir. Yani herhangi resmi bir faaliyet o dönemde henüz söz konusu değildir.

¹Mustafa Gencer a.g.e. s. 44-45

²Ali Birinci, "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Kuruluşu ve İlk Nizamnamesi" *Osmanlı*, 2.Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s.401-405

İbrahim Temo'nun öncülüğünde faaliyetlerine başlayan bu örgüt yüzyılın başında İtalya'da ortaya çıkan Carbonari¹ hareketinden esinlenilerek oluşturulmuştur. Buna misal teşkil eden hadise ise, örgütün kuruluşundan önce Temo, deniz yoluyla Arnavutluk'a giderken Birindisi'de kaldığı süre içerisinde, Temo bir arkadaşı ile birlikte Mason Locaları'nı ziyaret etmişti. Daha sonraları Osmanlı toprakları üzerinde benzer bir gizli örgütün kurulmasına karar vermesinde etkili olan Carbonari Hareketi'nin İtalyan tarihi üzerindeki rolü üzerinde yeterince bilgi edinmesi olmuştu. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluşunda Carbonari örgütü emsal alınarak teşekkül edilmiş olduğu varsayılırsa bu çerçevede İttihat ve Terakki Örgütü içerisindeki üyelerin birbirlerini sayısal tanımlamalarla çağırdıkları tahmin edilmektedir. Örgütün bölüntüleri her bir yeni üniteyi numaralandırarak oluşturulmuş ve daha sonra oluşturulan bu grup içerisindeki her üye de numaralandırılmıştır. Ünite veya şube sayısı bölüntünün paydasını, üye sayısı ise payını sembolize etmiştir.²

İttihat ve Terakki'nin 1913'teki Kongresi sonucunda bir siyasi parti olduğu ilan edildiğinde ise örgütsel yapısı şu şekilde oluşmuştur.

- a) Genel başkanın yönetiminde Meclis-i Umumi (Genel Meclis),
- b) Yasama işleri dışında örgüt ile meşgul ve Katib-i Umumi (Genel Sekreter),
- c) Yasama Meclisi işleriyle uğraşan ve bir Vekil-i Umumi yönetiminde toplanan Kalem-i Umumi,
- d) Merkez ve bağlı kısımlar ait sancak teşkilatı (bir Katib-i Mes'ul yönetiminde bir Hey'et-i Merkeziye)
- e) Kongreler
- f) Kulüpler
- ğ) Özelliği nedeniyle İstanbul Teşkilatı³

¹Carbonari (İtalyanca "kömürçüler" demektir) örgütü İtalya'da Fransız Devrimi fikirlerinin etkisi altında 1820'de doğan ve amacı ulusal, cumhuriyetçi bir İtalyan siyasi birliği gerçekleştirmek olan örgütlerin en ünlüsüdür. (Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (Yayına Hazırlayan Ahmet Kuyaş), YKY' de 1. Baskı İstanbul, 2002, s. 276)

²Ernest E. Ramsaur, a.g.e., s.34-35

³Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, Cilt 1, Hürriyet Vakfı Yayınları, 2. Baskı, 1984-1988 s.64

II. Abdülhamit, ülkesi üzerinde cereyan eden faydalı ve zararlı her türlü faaliyetlerden haberdar olabilmek için, dünyanın o zamanki şartları içerisinde en önde gelen istihbarat teşkilatlarından birine kurarak ülkesini Avrupa devletleri'nin şerrinden kurtarmaya çalışmıştı. Bu çerçevede II. Abdülhamit'in hatıralarında: bir gün tarih kendilerine “Genç Türkler”- Jön Türkler” dedirten kimselerin neden Mason olduklarını elbette araştırarak ve ortaya koyacaktır. Benim tahkik ederek öğrenebildiklerimin hemen hepsi Masondur ve yine hemen hepsi, “İngiliz Locasına” bağlıydı! Bu localardan maddi yardım görüyorlardı. Bu yardımların “İnsani” mi,” Siyasi” mi olduklarını tarihçiler elbette öğrenecektir!¹

Osmanlı Devleti içerisinde Abdülhamit idaresine karşı muhalefetin odak noktası olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, başlangıçta yalnızca, anayasa, Osmanlılık ve hürriyet programı çerçevesinde Osmanlı Devleti'nin yenileşmesini, II. Abdülhamit'in yerine de, ya Sultan V.Murat'ın yeniden tahta çıkmasını, Ya da bu gerçekleşmediği takdirde Mehmed Reşat'ın tahta geçirilmesini istemekte idiler.

Giderek Meşrutiyet idaresinin kurulması yönünde çalışmalarını sürdüren bu cemiyet, önce Osmanlı memleketinde bazı şubeler açmış ve üye kayıtlarıyla kadrosunu güçlendirmeye çalışmıştı. Bir süre sonra bazı öğrencilerin ve hafiyelerin ihbarı ile II. Abdülhamit bu cemiyetin varlığından muhtemelen 1892'de haberdar olmuştu. Cemiyet Padişah tarafından kapatılmış ve mensuplarından ileri gelenler tutuklanmıştı. Fakat II. Abdülhamit'in insafı sayesinde, üç ay geçmeden tutuklananlar Padişah tarafından affedilmişti. Cemiyet mensuplarının okullarına dönmelerine izin verilmişti. Bu sebeple çalışmalarına bir süre ara veren örgüt tekrar çalışmalarına devam etmişti.²

Bundan sonraki dönemde artık daha aktif bir şekilde faaliyetlerini sürdüren örgüt ilk resmi propaganda faaliyetlerin de başlamıştı. Böylece İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin nizamnamesi 1895 baharında mülkiye 2. sınıf talebelerinden A.Münif tarafından sınıf arkadaşı Leskovikli M. Rauf'un yardımıyla yazılmış ve bu esnada tıbbiyelilerin görüşleri de alınmıştı. Bunu takriben cemiyet imzasını taşıyan ilk beyanname ise aynı senenin 30 Eylülü'nde Ermeni Vakıası üzerine Ekim'in ilk haftası içinde İbrahim Temo ve arkadaşları İshak Sükuti, Dr. İsmail İbrahim ve Eczacı Mehmet tarafından 1.000 tane

¹Levon Panos Dabağyan, a.g.e., s.238

²Vahid Çabuk, a.g.e., s. 223-224

nüsha kadar basılmış ve dağıtılmıştı. Böylece Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ilk defa sesini duyurmuş ve varlığını hissettirmişti.¹

1895'teki Ermeni kalkışmasında, Ermeni bağımsızlık ve özgürlük hareketine bağlı bir örgütün Osmanlı Bankası'nı basması, İstanbul'da bir kargaşa meydana getirmişti. İşte bu olaylar esnasında örgüt ilk bildirisini yayınladı. Bildiride şunlar yer almaktaydı: Müslüman ve yurtsever Türkler, Ermeniler öylesine yüz buldular ki tüm yabancıların saygıdeğer olarak kabul ettiği devletimizin en yüksek katı olan Babiâli'yi basıyorlar. Başkentimizde asayiş bozuyorlar. Bu küstahça hareketler yurtsever ordumuzun üzüntü nedeni olmaktadır. Ancak bu meydan okurcasına, acı ve üzüntü veren hareketler despotların, yöneticilerin baskı yapmalarına neden olmaktadır. Biz Türkler, bütün Osmanlılılar gibi bu despotik yönetimden kurtulmak istiyoruz. Örgütümüz bu amaçlar uğruna eylem veriyor. Gelin bu gün Babiâli'ye yürüelim ve Ermeniler'i kınayalım. Kıyıcılığın merkezi olan Şeyhülislam'ın konağına ve Yıldız sarayına saldıralım. Despotları ortadan kaldıralım, yok edelim. Birleşip el ele verelim gücümüzü çoğaltalım. Bizim de özgürlük ateşiyle yandığımızı ona layık olmak için tuttuğumuzu tüm uygar dünyaya kanıtlayalım. Bu bildirin altında o güne kadar görülmeyen bir imza yer almaktaydı: Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti.²

Görüldüğü gibi İttihat ve Terakki Cemiyeti ilk bildirisinde Ermeniler'i bahane ederek güya istibdatçı olarak nitelendirdiği II. Abdülhamit'i tahtan uzaklaştırmak suretiyle örgütün hedeflerini yerine getirecek zayıf ve dirayetsiz birinin tahta çıkarılması için adeta halkı Padişaha karşı isyana davet etmişlerdi.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurulmasından sonraki süreçte, bilhassa Abdülhamit'in kullandığı istihbarat teşkilatı İstanbul'daki muhalefeti iyice takibat altına almıştı. Bundan sonra da pek çok cemiyet üyesi ülkeyi terk etmiş, kalanlarsa bu gizli İstanbul örgütünü vilayetlerde de yaymaya çalışmışlardı. Örgütün kurucu mensupları Avrupa'da ve Kahire'de şubeler teşekkül etmişlerdi. Bu cemiyetin yaydığı fikirlere meyilli olan talebeler, İstanbul'daki askeri ve mesleki okullardan mezun olup vilayetlere tayin oldukça, devrimci fikirler, yayılmaya başlıyordu. Bu arada hükümet, kuşkulandığı öğrencileri, subayları ve memurları özellikle Hicaz, Bağdat, Trablusgarp gibi uzak

¹Ali Birinci, "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Kuruluşu ve İlk Nizamnamesi" *Osmanlılar*, 2.Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. s.401-405

²Tevfik Çavdar, a.g.e., s.16-17

vilayetlere sürgün etmiş, gidenler, buralarda da benzer propagandayı sürdürmüşlerdi. Destekçi subaylar sayesinde, bu vilayetlerin başkentlerindeki başlıca askeri birliklerde cemiyetin faaliyetleri hızla gelişmişti.¹

Bir müddet sonra devlet tarafından sürgün edilen veya kendiliklerinden yurt dışına kaçan cemiyet mensupları buldukları yerlerde, yine gizlice bu cemiyetin şubelerine açmaya başlamışlardı.1889 yılında Avrupa'daki İttihatçılar'a tanıdık bir isim olan Ahmet Rıza Paris'te dâhil olmuştu. Hakkındaki söylentiler sebebiyle Ahmet Rıza Hüdavendigâr vilayetindeki (Bursa) eğitim-öğretim müdürlüğü görevinden ayrılmış ve Abdülhamit saltanatına karşı Osmanlı Devleti'nin dışında bir muhalefet kampanyası başlatmıştı.²

Ahmet Rıza Paris'e ulaştıktan kısa bir süre sonra cemiyet ile temasa geçmişti. İttihatçılar ona komitelerinin resmi yayın organı olacak gazetelerden birsinin idareciliğini teklif etmişti. Böylelikle Ahmet Rıza'da komiteye iltihak etmişti. Ve 1895 senesinin son aylarında Halim Ganem ve bir gurup sürgün ile birlikte ayda iki kez yayımlanacak olan meşveret adlı gazeteyi çıkarmaya başladı. Türkçe ismiyle meşveret olan bu gazete Osmanlı Devleti'ndeki insanları hedef aldığı için Türkçe olarak basılmıştı. Bununla birlikte Fransızca bir ek çıkartama işini de Ahmet Rıza üstlenmişti. Nitekim Meşveret gazetesi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin resmi yayın organı olmasına rağmen başlangıçta büyük oranda Ahmet Rıza'nın şahsına mahsus bir yayın politikası takip etmişti. Rıza'nın, cemiyet içersisindeki genel ahbaplık havasının devamı uğruna kişisel fikirlerden taviz vermemesi, bir süre sonra komite içersinde ortaya çıkacak çatlakların en belirgin sebeplerinden birisiydi.³

Ahmet Rıza Meşveret gazetesini yayımlamaya başlayarak Avrupa'da bulunan sürgünleri etrafına toplamaya başlamıştı. Böylece Fransa'da etkinliklerini ve muhalefetlerini arttıran Türker'e Avrupalılar Fransızca Jeunes Turcs (jöntürkler), yani genç Türkler adını takmışlardı.⁴

¹Hasan Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar, Osmanlılık Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık(1908-1918)*,2.Baskı, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul,2003,s.53-54

²Ernest E. Ramsaur, a.g.e., s.41

³Ernest E. Ramsaur, a.g.e., s.41-42

⁴Vahid Çabuk, a.g.e., s. 224

Ülke dışında, II. Abdülhamit'e ve idaresine yönelik bu muhalefet hareketi mensupları, çıkardıkları gazetelerle kendi fikirlerini ülke içinde ve dışında yayma çabası içindeydiler. Cemiyetin Kahire şubesi Kanun-i Esasi ve Hak, Cenevre Şubesi Mizan ve Osmanlı gazeteleri yayımlanıyordu. Yurtdışındaki bir diğer önemli yayın organı ise Londra'da çıkarılan Hürriyet gazetesi idi. Bunun dışında daha pek çok Türkçe, Arapça, Kürtçe, Arnavutça gazete ve dergiler çıkartılmaktaydı. Hatta içlerinde Yahudice bile çıkanlar vardı. Böylece çeşitli ülkelerden 95 Türkçe, 8 Arapça, 12 Fransızca ve bir de Yahudice olmak üzere, 116 gazetenin çıkarıldığı ve bunların çeşitli yollardan ülke içine sokulduğu görülmekteydi.¹

Bütün bu gelişmeler yaşanırken İttihat ve Terakki Hareketi İstanbul'da da hızlı bir şekilde yayılmaya devam ediyordu. Zaman zaman şüphelenen hükümet, çeşitli şahısları tevkif etmişti. Lakin isyancılara büyük bir darbe henüz vurulmamıştı. 1895 senesinin sonlarında aralarında Abdullah Cevdet, İshak Sükuti, Şerafettin Magmumi ve Kerim Sebati'nin de bulunduğu cemiyetin birkaç üyesi tutuklanmış ve sürgüne gönderilmişti. Sükuti ve Harbiye'de öğretmen olan Çürüksulu Ahmet Bey, Rodos'a sürgün edilmelerinden sonra bir kaçış planı tertip etmişler ve Paris'e kaçmayı başarmışlardı. Abdullah Cevdet, Afrika'da bulunan Trablusgarb'a gönderilmiş, fakat çok geçmeden oradan da Tunus'a geçmişti. Nihayet 1897 senesi yazında o da Fransa'ya ulaşmaya başarmıştı. İbrahim Temo ise tevkif edilmeden önce Osmanlı topraklarından ayrılmış ve Romanya'ya gitmişti. Burada cemiyetin örgütlenmesine yardım etmiş ve mevcut hareketin fikirlerini yayan bir gazete çıkarmaya başlamıştı.²

Tutuklamaları bu denli hızlandıran üç temel sebep bulunmaktaydı. Her şeyden önce Meşveret gazetesi, Osmanlı Devleti'nin kanunları dışında bir takım imtiyazlara sahip yabancı posta servisleri vasıtasıyla, varlığını Osmanlı Devleti sınırları içerisinde hissettirmeye başlamıştı. Bu posta servisleri gerek bu dönemde gerekse sonraki dönemlerde büyük oranda İttihatçılar tarafından kullanılacaktı. Bu gazetenin Osmanlı devleti sınırları içerisinde dolaşımı sayesinde, Osmanlı idaresi ihtilalcı cemiyetin varlığından haberdar olmuştu. Tutuklamaların ikinci sebebi ise şuydu; komiteye katılım o kadar çoğalmıştı ki üyelerin kimler olduğu yahut da nerede bulduklarını kimse

¹Vahid Çabuk, a.g.e., s. 224-225

²Hasan Kayalı, a.g.e. s.51

bilmese de tüm İstanbul, cemiyetin varlığından haberdar olmuştu. Öyle ki kadınlar dahi teşkilatın amaçlarına yönelik sayısız abartılı hikâyeler nakletmişler ve nihayet bu gelişmeler üzerine saray da bu söylentilere kulak asmaya başlamıştı.¹

Diğer taraftan II. Abdülhamit'e karşı muhalefetin bir başka merkezi de Mısır'dı. Hem coğrafi konumu hem de liberal siyasi ortamı nedeniyle İttihatçıların sığınağı haline gelmişti. Cemiyet üyeleri asrın sonunda Kahire'de bir Şube teşekkül etiklerinde en çok ortak noktayı paylaştıkları insanlar, İngiliz ve Fransız hayranı ve işbirlikçisi, Osmanlı aleyhtarı Müslüman Suriyeli göçmenler olmuştu.²

Mısır'daki İttihat ve Terakki muhalefesinde başı çeken isim Mizancı Murat'tı. Hareketinin önde gelen şahsiyetlerinden birisi olarak kabul edilen Mizancı Murat Bey Osmanlı Devlet için uygulanmasını gerekli gördüğü ıslahatların listesini çıkarmış ve talep edilmediği halde saraya sunmuştu. Bunun üzerine o da daha fazla devlet merkezinde barınamayacağı kanısına varınca cemiyetin ziyadesiyle faaliyet içinde bulunduğu Mısır'a kaçmıştı.

Murat Bey burada, İstanbul'da aynı isimle çıkarttığı Mizan adlı bir gazetenin temelini atmıştı. Böylece İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin fikirlerini benimsemiş yeni bir lider ortaya çıkmıştı. Saray bu yeni hareketi kendi itibarına yönelik bir saldırı olarak değerlendirmiş ve Murat Bey'in bilinen tüm refiklerini tutuklatmıştı.³

Görüldüğü gibi II. Abdülhamit yönetimine karşı muhalefet eden İttihatçıların ileri gelenlerinden pek çoğu bir şekilde bir yolunu bulmak suretiyle ya Osmanlı Devleti'nin merkezi olan İstanbul'dan uzaklaşarak memleketin uzak köşelerine firar etmiş ya da tamamen Osmanlı Devleti'nin hudutlarını terk ederek Avrupa'nın çeşitli ülkelerine kaçarak orada faaliyetlerini sürdürme yoluna gitmişlerdi.

İttihat ve Terakki basınında genelde ele alınan konular, Osmanlı Devleti'nin iç ve dış siyasi durumu ve II. Abdülhamit idaresinin devlet sorunlarını çözme konusunda başarısız olduğuydu. İttihatçıların kanaatine bakılırsa onlara göre Osmanlı Devleti için

¹Hasan Kayalı, a.g.e., s.51-52

²Hasan Kayalı, a.g.e., s.52

³Ernest E. Ramsaur, a.g.e., s.44-46

en büyük tehlikeyi oluşturan konular arasında en mühim yer tutanı, milliyet sorunuydu.¹ İttihatçılar, Bu konunun önemi ve Osmanlı hükümetinin sorumluluğundan söz etmişlerdi, fakat çok geçmeden İttihatçılar da milliyetçilik akımından etkilenerek Türkçülük fikrini ortaya atmaları bir tezat oluşturması açısından düşündürücüdür.

Abdülhamit Avrupa'da mantar gibi çoğalan bu gurupları göz ardı ediyor değildi. O Avrupa hükümetlerinden vatan haini olan bu cemiyetler üzerinde baskı uygulamasını istemişti. Fakat istekleri Avrupa devletleri nezdinde yankı bulmamıştı. Aksine Avrupalılar onlar Osmanlı idaresine karşı geldikleri için onlara yardım etmişlerdir.²

Avrupa ülkelerine firar eden İttihatçılar Londra, Paris ve Napoli gibi kentlerde kolay bir yaşam sürdürmüşlerdi. Çünkü onların Abdülhamit'e karşı tutumunu kendi ulusal ve yayılımcı çıkarları için kullanmak isteyen dost hükümetler, şahıslar ve kilise gurupları tarafından desteklenmişlerdi.

Avrupa'daki hareket içindeki farklılıklar, ilk başta kişilik çatışmaları gibi görünmüşse de, aslında giderek ideolojik konularda netleşti. İlk büyük sürgün dalgasının Paris ve Cenevre'de örgütlenmeye başladığı yıllarda, başlıca anlaşmazlık konusu Abdülhamit yönetimine karşı mücadelede izlenecek yol konusunda olmuştu. Avrupa'da bulunan İttihat ve Terakki Cemiyeti kurucuları ve Mizancı Murat şiddet kullanılmasından yana olduklarını belirtmişlerdi. Ancak Ahmet Rıza ise, daha tedrici ve şiddet içermeyen bir yaklaşım benimsiyordu.

Bu çerçevede fırka çok geniş ve birbiriyle farklı amaçları olan gurupları bir çatı altında tuttuğundan türdeş (homogen) bir yapıya sahip olamamış ve Hizb-i Cedit adı altında sağ, Hizb-i Terakki adıyla sol kanatlara sahip olmuştur. Fakat bunlardan belirgin olanın sağ kanat olduğunu belirtmek gerekir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin en önemli yapısal sorunu fırka – cemiyet ayrılığı ve bunun ortaya çıkardığı sorunlar olmuştur. Bu dönemde Cemiyet'in rolünün ne olduğu en çok tartışılan sorun olmuştur.³

Bu anlamda İttihat ve Terakki Cemiyet'i mensupları, kendi aralarında Abdülhamit'i devirmekten başka bir fikir birliği oluşturamadıkları söylenebilirdi. Bunun için de

¹Mehmet Hacısalihoglu, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul,2008,s.69

²Kemal H.Karpat, "I.Meşrutiyet Dönemi ve II. Abdülhamid'in Saltanatı", *Genel Türk Tarihi*, 7.Cilt Yeni Türkiye Yayınları, Ankara,2002,s. 313

³ Tarık Zafer Tunay, a.g.e., s.63

İttihatçılar mali ve sosyal zorlukları ve asayişsizlik gibi halkı bizar eden meseleleri kullanarak kamuoyu oluşturmaya çalışmışlardı. 1902'de Paris'te ilk kongresini yapan cemiyet, propaganda ve yayın yoluyla devrim ya da, menfaati menfaatimize uygun, ülkelerle işbirliği yaparak müdahale yoluyla devrim konularını tartışılmıştı. Ancak fikri ayrıntılıklar yukarıda zikredildiği gibi Abdülhamit İdaresine karşı nasıl bir yöntem takip edilmesi konusunda iyice ortaya çıkmaya başlamıştı¹

Bununla birlikte İttihatçılar arasındaki diğer bir ihtilafli mesele de Osmanlı Devleti'nin idari yapısı üzerinde meydana gelmişti. Böylece kalıcı bir ayrılık ortaya çıkmıştı. Ahmet Rıza, daha fazla siyasi ve ekonomik merkezleşmeyi savunurken, durumdan rahatsız olup 1899'da Paris'e iltica etmiş ve II. Abdülhamit'e karşı muhalefet yapmaya başlamış olan Mahmud Celaleddin Paşa'nın oğlu Prens Sebahattin etrafına toplanan Âdem-i Merkeziyetçi gurup buna karşı çıkmıştı.²

1906 sensinde faaliyetlerine hız veren İttihat ve Terakki artık gayelerine ulaşmak için mutlaka ordunun desteğine ihtiyacı olduğu fikriyle askerleri arasında yoğun bir faaliyete başlamıştı. Ve özellikle Makedonya'da, Bulgar ve Sırp çetecilerine karşı mücadele veren genç subayları kendi saflarına çekmişti.³

İttihat ve Terakki Cemiyet'ne katılan bir diğer isimde Prens Sabahattin Bey olmuştu. 1906'da Teşebbüs-ü Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti Prens Sabahattin ve arkadaşları tarafından kurulmuştu. Bu bağlamda 1907 Aralık ayında Âdem-i Merkeziyetçilerin katılımıyla 27 Aralık 1907'de ikinci Jöntürk kongresi gerçekleştirilmişti. II. Abdülhamit'i tahtan İndirmeye zorlamak, parlamenter düzeni yeniden kurmak hedef alınmıştı. Onlara göre yabancı müdahalesi II. Abdülhamit'in müstebit ve ilkel yönteminin neticesinden dolayı ortaya çıkmıştı. İngiltere ve Rusya İmparatorlukları'nın Reval mülakatında Osmanlı Devleti'nin taksimini kararlaştırdıkları inancı ile bu paylaşmadan önce yeniden anayasalı bir sisteme geçebilmek için harekete geçilmişti.

İttihad ve Terakki, Makedonya'da merkezi otoriteyi ortadan kaldırıp ayrı bir idare teşkil etmeye çalıştı. Ve 23 Temmuz 1908'de Manastır'da II. Meşrutiyeti ilan etmişti. Resneli

¹ "II. Abdülhamit ",Osmanlılar Ansiklopedisi, İz Yayıncılık,7.Cilt, İstanbul,1996,s.81

² Hasan Kayalı, a.g.e., s. 49

³Azmi Özcan, "Sultan Abdülhamid", *Türkler*, 12.Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 926

Niyazi bir gurup askerle dağa çıkmıştı cemiyete mensup subaylar II. Abdülhamit'in bölgeye gönderdiği temsilcilerini çalıştırmamışlardı. Cemiyet, Meşrutiyet ilan edilmese Rumeli'de veliahda Padişah olarak biat edileceğini, hutbenin onun adına okunacağını ve 100.000 kişiyle İstanbul'a yürüneceğine dair tehdidini II. Abdülhamit'e bildirmişti. Uzun bir dönem devletin her meselesine azami dikkat gösteren, yorgun ve bitkin Padişah işi oluruna bırakmayı tercih etmişti. Böylece II. Abdülhamit Kanun-i Esasi'yi 24 Temmuz 1908'de yeniden ilan etmek durumunda kalmıştı.

Bu esnada işler karışmaktaydı. İttihat ve Terakki Cemiyeti hükümete girmemekte ama her şeye müdahale etmekteydi. Tam da bu dönemde cemiyetin en ziyade muhalif Serbesti gazetesi başyazarı Hasan Fehmi'nin, Galata Köprüsü'nde öldürülmesi ve katilin bulunamaması, cinayeti cemiyetin yaptığı kuşkusunu güçlendiriyordu.¹

Bu çerçevede vuku bulan başka hadisler de yeni hükümetin çalışmasını engelliyordu. Buna ilaveten İttihat ve Terakki yanlısı bir kişinin sadrazam olarak atanması, muhafazakârların harekete geçmesine neden oldu. Değişik guruplar, özellikle de dini okulların öğrencileri anayasanın iptal edilmesi çağrısında bulunmaya başladılar. Hafız Derviş Vahdet isminde İttihatçılar'a muhalefet eden ve Volkan isimli gazeteyi yayımlayan bir kişi, anayasanın yerine şeriatın geçirilmesini amaçlayan ve Osmanlı Devleti'ni modernleştirmenin ve kurtarmanın tek yolunun İslam olduğuna inanan İttihad-ı Muhammed-i adını taşıyan bir cemiyet kurmuştu.²

Derviş Vahdet'in kurduğu "İttihad-ı Muhammediye Cemiyeti" etrafında oluşan muhalefet İttihatçılar'ın Mason olduklarını, dinden uzaklaştıkları, memleketin bir felakete doğru sürüklendiği ve bu kötü gidişatı önlemek için bir şeyler yapmak gerektiği yolunda yoğun propaganda yapıyorlardı.³

İttihat ve Terakki aleyhine meydana gelen bu hadiseler, İttihatçıları rahatsız etmeye başlamıştı. İttihatçılar'ın etrafında bulunan yabancı devletlerin ajanları onları istedikleri gibi yönlendirmek istemişlerdi. Avrupa devletleri Jöntürk dedikleri ve bir müddet alkışladıkları bu partiyi, daha ileri hareketlere itmek, teşvik etmek istemişlerdi. Sultan

¹ "II. Abdülhamit", Osmanlı Ansiklopedisi, İz Yayıncılık, 7. Cilt, İstanbul, 1996, s. 82

² Kemal H. Karpat, "I. Meşrutiyet Dönemi ve II. Abdülhamid'in Saltanatı", *Genel Türk Tarihi*, 7. Cilt Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 313

³ Azmi Özcan, "Sultan Abdülhamid", *Türkler*, 12. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 927

Abdülhamit'in artık hükümet ve icra ile ilgisi kalmamıştı. Fakat gölgesi dahi İttihatçılar'ı ve yabancı devletleri ürkütmeye yetmişti. O tahtta kaldıkça birçok karanlık maksadın tahakkuk imkânı olamazdı. Nihayet bütün muhalifleri, hükümdarı devirmek hususunda birleştiler. Tek engel, birinci orduydü. Merkezi İstanbul'da olan bu ordu Osmanlı Devleti'nin o dönemdeki en büyük vurucu gücüydü. Bilhassa 1. ve 2. tümenleri o zamana göre mükemmel şekilde teslih, techiz ve talim edilmişti. Birinci ordu da Padişah'a bağlıydı. Daha mühimi üçüncü orduya karşıydı.¹

13 Nisan günü Avcı Taburu askerleri, subaylarını etkisiz bırakıp Sultanahmet'te toplanmışlar ve meclise gidip şeriat istemişlerdi. Bu arada Adliye Nazırı Nazım Paşa da öldürülmüştü. Bunun üzerine Padişah, Mabeyin Başkâtibi Cevdet Bey'i gönderip asileri sakinleştirmişti. Ancak ertesi gün olaylar yine alevlenince Selanik'teki Hareket Ordusu,23-24 Nisan 1908'de İstanbul'a gelmiş 25 Nisan'da şehri ele geçirmişti. Padişah "Halife-i İslamım, müslümanı müslümana kırdırman" diyerek kendisine bağlı olan yukarda gücü ve teçhizatı hakkında bilgi verilen birinci ordunun Hareket Ordusu'na karşı koymasına engel olmuştu.²

Hareket Ordusu olarak adlandırılan bu orduda üçüncü ordu'dan çok az muntazam asker vardı. Gerisi çeteci ve sözde gönüllüler olup çoğunluğu çok Türk kanı dökmüş Bulgar, Sırp, Yunan, Makedon, Arnavut çetecileriydi. Böyle olunca hareket ordusu İstanbul'a hâkim olunca İttihatçılar tarafından pek çok insan öldürülmüş ve asılmıştı. Diğer taraftan da Balkan çetecileri Yıldız Sarayı'nın emsalsiz zenginliklerini yağmalamaya başlamışlardı.³

İttihatçılar büyük bir korku ve sindirme faaliyetine giriştiler. Olaylarla ilgisi bulunduğu iddia edilen pek çok kişi idam edilmişti. Bu hadiselerle doğrudan bir sorumluluğu olmadığı artık kesin olarak bilinen Sultan II. Abdülhamit de İttihatçılar'ın hıncından kendisini kurtaramamıştı; sıra onun hal'ine gelmişti. Aslında İttihatçılar buna daha önceden niyetlenmişlerdi. Fakat şartlar henüz müsait olmadığı için bu kararı saklı tutmuşlardı. Nihayet 27 Nisan 1909'da toplam 274 üyenin katıldığı bir oturum oy birliği ile padişahın "Otuz Bir Mart olaylarına sebebiyet vermek, dini kitapları yasaklamak, yırtmak ve yakmak, devlet hazinesini israf etmek, halka zulüm etmek" gibi suçlarla

¹Yılmaz Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi*, 5. Cilt, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1994,s.402

²"II. Abdülhamit ",Osmanlı Ansiklopedisi, İz Yayıncılık,7.Cilt, İstanbul,1996,s. 82-83

³Yılmaz Öztuna, a.g.e., s. 403-405

hal'ini caiz gören fetva tasdik edildi. Fetvayı tasdik eden Hacı Emin Efendi, İttihatçılar'ın ileri sürdüğü hal sebeplerinin hiçbirinin sahih sayılmayacağını söyleyip kendisine uzatılan fetvayı imzalamak istemedi. Fakat Hacı Emin Efendi, sonunda İttihatçılar tarafından zorla ikna edildi.¹

Diğer taraftan Aysetafanos'taki meclis binasında toplanan 240 Milletvekili ile 34 senatör içinde tereddüt edenler çoktu. Tal'at Bey, tehdit ederek hal kararını aldı. Bazı aklıselim kimseler II. Abdülhamit'e tahttan feragat etmesi teklifinin yapılmasını istedilerse de, İttihatçılar buna yanaşmadılar. İttihatçılar'ın önde gelenlerinden Talat Bey son derece ateşli bir İttihatçı'ydı. Öyle ki İttihat ve Terakki'yi tutmayanları vatan haini olarak görecektik kadardı. Neticede bu durum onun II. Abdülhamit hakkında tarihe kara bir leke olarak geçen tahttan indirme meselesinde etkin bir rol oynamasına sebebiyet veriyordu.²

Sultan Abdülhamit'in hal'inin kendisine tebliğ tarzı, Türkiye tarihinin asla silinmeyecek lekelerden biri olarak kalacaktır. İttihatçılar dahi bu hatalarını daha sonra anlamışlar ve bunu bir hatay-ı azim'e olarak vasıflanmışlardı. Çünkü hal'i tebliğe, milletvekili ve senatörlerden şu heyet memur edilmişti; Selanik milletvekili Yahudi Emanuel Karaso, Senatör Ermeni Aram, Draç milletvekili Arnavut Es'ad Toptani Paşa ve Senatör Bahriye Feriki (koramiral) Gürcü Arif Hikmet Paşa yeryüzündeki Müslümanlar'ın Halifesi'ne hal'ini tebliğ edecek dört kişilik heyette iki gayri Müslim bulunmuştu. Ayrıca bu kişiler Osmanlı Devleti'ne ve Müslümanlar'a karşı zararlı faaliyetlerde bulunmuş şahıslardı. Nitekim bunlardan Karaso, İtalya'dan para alan bir casusu olup Libya'nın İtalya tarafından işgal edilmesinde önemli rol oynamış, daha sonrada İtalya'ya kaçmış bir vatan hainidir. Jandarma Paşa'sı olan Es'ad Toptani, birkaç sene sonra devlete isyan ederek Arnavut istikbali için silah çekmiş ve sayısız Türk'ün kanına girmiş bir adamdır. Aram Efendi'nin Ermeni ihtilal komiteleri ile yakın ilgisi olup II. Abdülhamit'ten Ermeniler'in intikamını almak için heyete sokuşturulmuştu. Arif Hikmet Paşa, sonraki senelerde karanlık siyasi hayatı olan bir denizcidir.³

Dolayısıyla bu durum İttihatçılar'ın II. Abdülhamit'ten kurtulmak için tertip ettikleri çok çirkin ve devlete çok büyük zarar vermiş bir olaydır. Fakat aslında İttihat ve

¹Azmi Özcan, "Sultan Abdülhamid", *Türkler*, 12.Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 927

²Yılmaz Öztuna, a.g.e., s.400,405

³Yılmaz Öztuna, a.g.e., s.405-406

Terakki İngiltere'nin maşası olmuştur. Bunu da ancak zamanla anlayabilmişlerdir. II. Abdülhamit'in düşürülmesi, Osmanlı Devleti'nin parçalanmasının ilk gerçek adımı olmuştur. Abdülhamit, Osmanlı düşmanlarını ürkütecek, mazlum Müslüman milletlere ümit verecek bir semboldü. Onun düşmesiyle yalnız Avrupa ve Balkan devletleri değil, Ermeniler, Yahudiler gibi devlet sahibi olmayan topluluklar da hedeflerine çok yaklaştıklarını hissetmişlerdi.¹

II. Abdülhamit' hal'den sonra Selanik'te Alatinî Köşkü'nde gözetim altında tutuldu. Balkan savaşı çıkıp Selanik'in düşeceği anlaşılınca İstanbul'a getirildi. Ve Abdülhamit 10 Şubat 1918'de vefat etti.²

Abdülhamit'in Osmanlı Devleti'nin ayakta kalması için, devletin ve milletin istiklali ve istikbali için ne kadar mühim bir yere sahip olduğu ancak vefatından sonraki dönemde anlaşılmıştır. Nitekim Osmanlı Medeniyeti hayranı olan Yunanlı araştırmacı yazar Michel de Grace II. Abdülhamit' ve Osmanlı Devleti hakkındaki görüşlerini Poit de Vue Dergisi'nde şöyle ifade etmektedir: “Abdülhamit Han tahta çıktığı zaman, oyunun kaybedileceğini ve koca Osmanlı Devleti'nin yıkılacağını anlar, fakat müthiş bir mücadele örneği verir. O kadar ki, Avrupalı güçler o tahtta kaldığı sürece Osmanlı'yı yok edemeyeceklerini düşünürler. Bu sebeptendir ki, onu devirmeyi çabalamışlardı. Onun tahtan indirilmesiyle Pandora'nın Kutusu açılmışçasına felaketler yağmaya başlar”.³

Netice itibariyle Osmanlı aydınları Batılılar'ın etkisiyle geliştirdikleri ve giriştikleri eylem ve fikirleriyle siyasi tutum ve davranışlarıyla Osmanlı Devleti'nin ve İslam Dünyası'nın ihtiyacına cevap verememişler ve bir yarar sağlayamadıkları gibi devletin inkırazına da mani olamamışlardır. Bunlar milli bir ihtiyacın eseri olmaktan ziyade saray çevresinde görülen Batı Modası'ndan esinlenmiş kişilerdi. Bunların siyasi fikirleri, toplumun ve devletin muhtaç olduğu fikir ve faaliyetler olmaktan uzaktı.

İttihatçılar Osmanlı Devleti'nin özel durumunu; coğrafi, askeri, milli, siyasi şartlarını nazarı dikkate almadan Osmanlı Devleti uyruğunda bulunanlara hiçbir hakları yokmuş gibi hürriyet, eşitlik ve hak istiyorlardı. Ve devlet yönetimine herkesin eşit şartlarla

¹Yılmaz Öztuna, a.g.e., s.403

²“II. Abdülhamit”, Osmanlı Ansiklopedisi, İz Yayıncılık,7.Cilt, İstanbul,1996,s.86-87

³M.Kemal Pekdemir, a.g.e., s. 144

katılması gerektiğini savunmuşlardı. Oysaki o devrin şartlarında vatandaşları devlet yönetimine iştirak ettirmek: eşitlik, adalet, hürriyet ve müsavet fikirlerini siyasi hak olarak tanımak Osmanlı Devleti'nin sonu demekti. Çünkü birbirinden farklı etnik, dini ve kültürel tebaaya sahip olan Osmanlı devletini açısından bu fikirler devletin parçalanmasına ve yıkılmasına neden olabilirdi. Dolayısıyla bu düşünceler devletin çökmesini önlemek değil aksine hızlandırmaktan başka bir manaya gelmezdi.¹

3.2. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Dâhili Siyaset Anlayışı

İttihatçılar, Abdülhamit idaresine karşı pek çok yönden muhalefet etmişlerdi. Bu anlamda iç siyasette II. Abdülhamit'e muhalefet eden cemiyetin önemli isimlerinden biri olan Ahmet Rıza 1858 senesinde İstanbul'da dünyaya geldi. Babası İngiliz lakabıyla tanınmış Şura-yı Devlet ve Ayan Meclisi üyelerinden Ali Bey, annesi ihtida etmiş Avusturyalı bir ailenin kızı Naile Hanım'dır. Beylerbeyi Rüştüyesini bitirdikten sonra Mahrec-i Aklam'a, daha sonra da Mekteb-i Sultani'ye devam etti. Annesinin etkisiyle küçük yaştan itibaren Batı kültürüyle yetişti. Çocukluğunda astım hastalığından dolayı uzunca bir süre Vaniköy sırtlarındaki çiftliklerinde avcılık ve bahçe işleriyle meşgul oldu. Daha sonra da Anadolu köylüsünün sefaletinin tarım geriliğinden kaynaklandığı düşüncesiyle Fransa'ya gidip ziraat tahsili yaptı. Paris Grignon Ziraat Mektebi'ni bitirdikten sonra yurda döndü ve Ziraat Nezareti'nde memurluğa başladı(1884). Modern tarım metotlarının kullanıldığı bir işletme kurmak istedi. Fakat başarısız oldu. Fransız İhtilali'nin yüzüncü yılı münasebetiyle düzenlenen sergiyi ziyaret maksadıyla Paris'e gitti ve orada kalmaya karar verdi(1889).²

Ahmet Rıza uzun süre ziraatla meşgul olduğu halde ve bu konuda yurtdışında eğitim aldığı halde Osmanlı Devleti'nin ihtiyacı olan bir meselenin çözümüne pek faydası dokunmamıştı. Sorunlara çözüm üretmeden bir yolunu bulup Paris'e gitmişti. Burada artık ziraat yerine farklı alanlara ilgi göstermeye başlamıştı. Nitekim Paris'te bir yandan Sorbonne Üniversitesi'nde Doğu Tarihi derslerine, diğer yandan da Pierre Laffitte'nin verdiği Pozitivizm derslerini devam ediyordu. Bu arada pozitivistlerin cemiyetine üye

¹Yusuf Ziya İnan, *Jöntürkler'den İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne*, Bayramaşık Yayınevi, İstanbul,1978, s 32,147

²Ömer Faruk Şerifoğlu, "Ahmet Rıza",*Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, I. Cilt, I. Cilt, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul,2008 s.158

oldu. Bu sırada Ali Şefkati'nin Londra'da çıkartmakta olduğu İstikbal gazetesinde de yazılar yazmaktaydı.¹

Ahmet Rıza Fransız dilini kusursuz bir şekilde yazıyor ve konuşuyordu. Görünüş olarak, Avrupalılar'ın genel Türk telakkisinden uzak bir yapısı vardı. Uzun boyu, zayıflığı, düzgünce kesilmiş sakalı ve karakterinin sertliğini ele veren çehresindeki haşinlik dikkat çekiciydi.²

Ahmet Rıza'nın Paris'te kalmasının asıl sebebi karşı olduğu II. Abdülhamit yönetimine muhalefet edebilmek içindi. Çeşitli gazete ve dergilerde Osmanlı yönetimini eleştiren yazılar yayımladı. 1895 senesinde İttihad ve Terakki Cemiyeti adını alan örgütün Paris şubesi başkanlığını üstlendi. Cemiyetin ilk resmi yayın organı olan Meşveret gazetesini ve Fransızca ekini çıkardı.³

II. Abdülhamit'e karşı muhalefeti başlatanlardan ve önderlerinden olan Ahmet Rıza insanları kendi fikirlerine inandırmağa çalışmış öte taraftan da Padişah'a eleştirmişti. Avrupa'da Avrupalılar'ın desteğiyle çıkardığı Meşveret'te hükümdarını şu ağır sözlerle tenkit etmişti: kendinden başka hiçbir şey için kaygılanmayan, kendi esenlik ve mutluluğu uğruna her şeyi, devletin değer ve onurunu, uluslarımızın hak ve yetkilerini kurban eden bu monark'a insan demeye utanıyorum.” 1902 Mayısında “Şura-i Ümmet”de yayımlanan bir makalesinde de halkı, zalim saydığı bu hükümdara karşı uyarıyordu:”gücünü ve iktidarını, halkı bölmek ve bir birine düşürmekten alan hükümdarın boyunduruğundan vatani kurtarmak” gerektiğini iddia ediyordu.⁴

Buna mukabil düşüncelerini bir lahiya halinde II. Abdülhamit'e gönderdi (1839). Padişah'ın teşviki ve fikirlerini bildirmeye devam etmesini istemesi üzerine lahiyalar göndermeyi sürdürdü; bunları daha sonra Londra'da risaleler halinde neşretti. Yayınları 1894'te Paris'te oluşmakta olan muhalif Türk gurubu arasında büyük yankı uyandırdı.

¹Ömer Faruk Şerifoğlu, “Ahmet Rıza”,*Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, I. Cilt, I. Cilt, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul,2008 s.158

²Ernest E. Ramsaur, a.g.e., s. 41

³Âdem Çevik, a.g.e., s.173

⁴Âdem Çevik, a.g.e., s.173

Ahmet Rıza'nın katılmasıyla İttihatçılar'ın Avrupa kamuoyundaki faaliyetleri hız kazandı.¹

Ahmet Rıza Bey dünya görüşü olarak Pozitivist olmayı seçmişti, bu konuda Comte'nin felsefesini benimsemişti. Ahmet Rıza kendi zihninde biçimlendirdiği ve Osmanlı Devleti üzerinde tasarladığı bu felsefi görüşünde İslam dinini bir engel olarak görüyordu. Fakat daha sona başına gelenlere bakıldığında bu hesapta yanıldığını görülmektedir.

Ahmet Rıza'ya göre” bütün Avrupalılar, tüccarı ve misyonerleriyle İslam memleketlerini sömürebilmek ve kendilerini burada hâkim kılabilmek için bahaneler arıyorlardı.” Ahmet Rıza, Osmanlı devletinin parçalanmasının mühim amillerinden birisi olarak, Osmanlı Devleti'nin Gayr-i Müslimler'e karşı hoşgörülü olması olduğunu ileri sürmüştü.²

Fakat bu söylediklerine karşılık gerçekçi bir çözüm önerisi de yoktu. O bütün bunları bilmesine rağmen Avrupalı dostlarından destek almış ve Abdülhamit'i eleştirmekten geri durmamıştı. Ahmet Rıza'nın Türkçe Meşveret'te ve Fransızca ilavesinde birbirinden farklı iki tutum görülmektedir. Bazı İttihatçılar tarafından kozmopolit ve evrensel olarak anlaşılan fikirleri Fransızca ilavede bulunurken Türkçe meşveret'te daha çok Osmanlılar'ın vatanlarını kurtarmaları gerektiği, Padişah'ın hunharlığı şeklindeki mevzular yer almaktaydı.³

Ahmet Rıza Meşveret gazetesinde Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gayelerini de şu şekilde izah etmekteydi : “ Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti din ve millet ayırmayarak bütün Osmanlılar'ı ittihat ve ittifaka davet ediyordu. Birleşmek ve menfa-i umumiyenin muhafazasına elbirliğiyle çalışmak için evvela ahalide vatanın nefil ve ziyarı ve selamet-ü tehlikesi hakkında bir fikr-i umumisi olmalıydı.”

“Cemiyetin maksadı Meşveret vasıtasıyla ahaliye hükümet-i haziranın seyyiatı yüzünden giriftar olduğu halin vahametini ve memleketin ihtiyacını ve inkılâbın “ lüzumuna tefhim ederek ittihadın eshabını hazırlamak ve ahval-i idare-i devletin ıslahı

¹Ömer Faruk Şerifoğlu, “Ahmet Rıza”,*Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, I. Cilt, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul,2008 s.158

²Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, 1895-1908*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara,1964,s.128,132

³Şerif Mardin, a.g.e., s.135

yolunu müzakere etmektir.” Ayrıca Meşveret gazetesindeki bazı makalelerde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin isteğiyle anayasanın tekrar yürürlüğe konması gerektiği üzerinde duruyordu. Bu da ancak Abdülhamit'in tahtan uzaklaşmasıyla mümkün olabilirdi.¹

Ahmet Rıza'nın Fransa'da yayımlanan Meşveret gazetesinde eleştirilerin hedefinde olan kişi II. Abdülhamit ve onun merkezîyetçi yönetim anlayışıydı. Ahmet Rıza devletin kurtuluşu için gerekli olan ıslahatların ancak İttihad ve Terakki Cemiyet'in yönetime gelmesiyle muvaffak olunacağına dair fikirlerini belirtiyordu. Bununla alakalı olarak da Sultan Abdülhamit'i suçlu göstererek ülkeyi iyi yönetemediğini ve Osmanlı Devleti'nin kurtuluşu için gereken ıslahat icraatlarını yerine getirmediğini ifade ediyordu.

Fakata Ahmet Rıza'nın ve İttihatçılar'ın Avrupa'da basın yoluyla Abdülhamit'i acımasızca eleştirmek yoluyla Padişah'a karşı kin ve nefreti artırarak ona muhalif bir kamuoyu oluşturma çabalarına kaşın Avrupa basınında Abdülhamit ve onun icraatlarını öven pek çok gazete makalesi mevcuttur. Viyana'da Fransızca yayımlanan Extrablatt gazetesinde (25 teşrin-i evvel sene 95) Osmanlı Devleti'nin 34. Padişahı olan Abdülhamit'in tahta çıktığı günden beri pek ziyade devlet işleriyle meşgul olduğunu belirtmiştir. II. Abdülhamit'in adil ve ıslahatperver olduğundan bahsedilmiş, bununla birlikte onun Asakir-i Şahaneyi tanzim ettiğini ve terakkisi için ıslahatta bulunduğunu beyan edilmiştir. Gazetede Abdülhamit'in evvela devletin en ücra köşesine kadar adaleti sağlamak için çaba sarf ettiği vurgulanmıştır.²

Pester Lloyd gazetesinde Abdülhamit'in ıslahat ve icraatlarından bahseden bir makale yayımlanmıştır. Mezkûr makalede II. Abdülhamit'in memleketin muhtaç olduğu ıslahata emsal edecek pek çok icraat eylemeye muvaffak olduğunu, bu mevzuda yoğun bir mesai sarf ettiğini, ıslahat arzusunun Osmanlı tebaası içindeki Müslüman ve Müslüman olmayan herkes için tatbik edilmeye gayret edildiğini ifade edilmiştir. Bundan gayrı Abdülhamit'in zaten ticaret ve ziraatın tertibatı emrindeki icraat-ı seniyelerinin meydanda olduğu belirtilmiştir.³

Ayrıca Abdülhamit'in Avrupa hükümetleri nazarında adaletli bir Sultan olmaya dahi muvaffak olduğunu beyan etmiştir. Makalenin devamında İttihatçılar da Abdülhamit'e

¹Şerif Mardin, a.g.e., s.135-136

²HR SYS. :190-22

³HR SYS. :190- 22

karşı olan muhalif tutumları da ağır bir şekilde eleştirilmiştir. Öyle ki adeta İttihatçılar'ın muhalefetine Abdülhamit karşısındaki niteliğinin ne olduğuna emsal teşkil edecek şöyle bir değerlendirmeye yer verilmiştir: Sultan Abdülhamit'in bunca icraat, göz önünde dururken, İttihatçılar'ın muhalefet-i cahilaneleri onların yanlış yolda bulduklarının emaresidir. Abdülhamit ve yanındakiler Avrupavari tarzda mükemmel surete inşa edilmiş saraylarının birinde ikamet ediyorlar. Burada saadet ve refah içinde bir hayat sürdürdükleri gibi evrak-ı resmiye ile de maliktir ki bu mekânda memleketin icrası için yoğun bir çaba harcamaktadırlar.¹

II. Meşrutiyet'i ilan ettirinceye kadar II. Abdülhamit'e olmadık ihanet ve zalimliği yakıştıran İttihat ve Terakki mensupları, özellikle İstanbul'a döndükten ve hükümdarı yakından tanıdıktan sonra ne kadar yanıldıklarını anlarlar. Bunların başında da tabii Ahmet Rıza geliyordu. Ahmet Rıza, hürriyetin geri gelmesi üzerine daha İstanbul'a dönmeden günah çıkartmaya başlamıştı. Ve yerden yere vurduğu hükümdarı hakkında övücü ifadelerde bulunmuştu.

“ Ülkemin çıkarı beni hükümdarın iyi niyetinden şüphe etmemeğe zorluyor. Vaadine inandığım kadar, İttihat ve Terakki komitemizin vatanseverlik gücüne de aynı zamanda inanıyorum. Bu unutulmayacak olayın Abdülhamit'in saltanatında gerçekleşmiş olması ülke için büyük bir mutluluktur. Çünkü hiçbir devlet adamı Avrupa diplomasinin perde gerisini onun kadar bilmez, hiçbir hükümdarın onun kadar tecrübesi yoktur ve dünyada Hiçbir memur onun kadar çalışmaz. Halkını, geniş politik bilgilerinden, eylemlerinden, çalışkanlığından yararlandırarak ve gücünü iki meclisin moral ve fiziki gücüne katarak, sadece muhteşem imparatorluğuna büyük bir hizmet etmekle kalmayacak, insanlığa da hizmet edecektir.”²

Ahmet Rıza'dan sonra İttihat ve Terakki muhalefetine bir diğer önemli ismi de Mizancı Murat'tır. II. Abdülhamit'e basın yoluyla muhalefet eden Mizancı Murat, 1854 senesinde Dağıstan Huraki'de doğdu. Dağıstan'ın bağımsızlığı için Ruslarla mücadele eden ve Hacı Murat'ın maiyetinde bulunan Hacı Mustafa Efendi'nin oğludur. Küçük yaşta Arapça ve dini dersler aldı. Timurhan Şura Rüştüyesi (1864) ile İstavropol İdadisi'ni bitirdi (1866). Rus baskıları karşısında sürekli İstanbul'a gelip Halifeye hizmet

¹HR SYS. :195-48

²Âdem Çevik, a.g.e., s.174

etme arzusu içendeydi. Bu maksatla 1873'te İstanbul'a gitti ve Hariciye Matbuat Kalemi'nde çalışmaya başladı. Bu sırada Maliye Nazırı Şirvanizade Rüşdü Paşa'nın himayesini gördü, onun konağına yerleşti ve mühürdarı oldu; yine onun çeşitli görevleri sırasında beraberinde bulundu.¹

1876-77 senelerinde Vakit ve İttihat gazetelerinde dış politika ile ilgili yazı yazdı. Yine bu sırada Mekteb-i Mülkiye'de tarih ve coğrafya dersleri verdi. Darülmuallime'de tarih hocalığı ve müdürlük yaptı. Daha sonra Maarif Nezareti Teftiş ve Muayene Heyeti üyesi oldu. Bir ara Dağıstan'a gitti dönüşünde adıyla anılacak olan Mizan gazetesini yayımlamaya başladı (ağustos 1886) önceleri saray tarafından takdir edilen gazete bir süre sonra zaman zaman tatil edildi.²

1891'de, dört yıl kadar görev yapacağı Duyun-i Umumiye Komiserliği'ne getirildi. Memleketin kalkınması amacıyla hazırlanmış olduğu ıslahat teklifi Padişah tarafından ilgi görmeyince, yönetimle arası açıldı. Duyun-i Umumiye'deki yabancıların da tesiriyle Avrupa'ya kaçma planları kurdu. Kasım 1805'te Sivastopol üzerinden önce Dağıstan'a oradan Kiev- Viyana yoluyla Paris'e gitti.(Aralık 1895) Burada İttihat ve Terakki Cemiyeti önderi Ahmet Rıza ile görüştü Ahmet Rıza'dan beklediği ilgiyi göremeyince Mısır'a geçti ve Mizan'ı Kahire'de yayımlamaya başladı (1896).

Bu dönemde yazdığı yazılarında saraya ve II. Abdülhamit'e karşı açıkça cephe aldı ve ağır eleştirilerde bulundu. Temmuz 1896'da tekrar Paris' gitti. Burada Ahmet Rıza'nın karşısında bulunan İttihatçılar'ın desteğiyle Kasım 1896'da İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin başına geçti. Kısa bir süre sonra cemiyet merkezini Cenevre'ye nakletti. Mizan gazetesi de cemiyetin yayın organı olarak ortaya çıkmaya başladı. Ancak cemiyet mensupları arasındaki anlaşmazlıkları giderme çabalarında başarılı olamadı.³

Serhafiye Ahmet Celaleddin Paşa'nın Padişah adına birtakım vaatleri üzerine Mizan'ın yayımını durdurup İstanbul'a döndü. Ancak, vaatlerin hiçbiri gerçekleşmediği gibi, İstanbul'a döner dönmez göz hapsine alındı. 1899'da Şura'yı Devlet Maliyesi Dairesi

¹Abdullah Uçman,"Murad (Mizancı)",*Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, II. Cilt, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul,2008 s.250

²Abdullah Uçman,"Murad (Mizancı)",*Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, II. Cilt, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul,2008 s.250

³Abdullah Uçman,"Murad (Mizancı)",*Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, II. Cilt, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul,2008 s.251

üyeliğine getirildi. 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte Mizan'ı yeniden çıkarmaya başladı (30 Temmuz 1908).¹

Bu defa da iktidarda bulunan İttihat ve Terakki mensuplarına muhalefet etti. Bunu üzerine bir müddet sonra gazetesi kapatıldı, kendisi göz hapsine alındı. Daha evvel kendileriyle dava arkadaşlığı yapan iktidardaki İttihatçılar tarafından 31 Mart Vakıası'na dâhil olduğu öne sürülerek müebbet cezasına çarptırıldı. Ve Rodos'a sürüldü. Bir süre Rodos'ta, bir süre Midili'de kaldı. Dört yıl kadar sonra çıkan af üzerine İstanbul'a döndü; bir süre sonra Anadoluhisarı'ndaki yalısında öldü.²

Mizancı Murat mesleği olan tarih ve coğrafya ilimlerindeki çalışmalarından ya da bu sahalarda verdiği hizmet ve eserlerden ziyade siyasi muhalefeti ile üstlendiği gazeteciliği ile öne çıkmıştır. Siyasal manada II. Abdülhamit'e karşı muhalefet kanadının öncüleri arasında yer alan Mizancı Murat hatıratında İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katılmasıyla ilgili olarak; hakikatte gençleri fevri bir hareketten alıkoymak için aralarına girmeyi kararlaştırdığını anlatıyor. Niyeti, cemaati galeyana getirmeye çalışanlara mani olup ihtilalcilerin maksatlarını padişaha endişe ettirmeyecek olan bir lisanla anlatmaktır. Böylesine gerçekçilikten uzak bir tasavvur, Murat Bey'in aktif siyasetçi olarak ne kadar zayıf olduğunu gösteren önemli bir örnektir.³

1897 Temmuz'unda Murat Bey, devrin İttihatçı düşünce yapısı hakkında malumatlar veren bir broşür yayımlamıştır. Bu broşürde Mizancı Murat Osmanlı Devleti'ndeki tüm kötülüklerin iki ana kaynaktan esinlendiğini ileri sürmüştür. Ona göre Abdülhamit "sultan değildir, sadece saltanatın şeytanıdır." ikincisi ise büyük devletlerdir.⁴ Mizancı Murat Osmanlı Devleti'nin İstikbalini tehlikede görmüştür. Ona göre Abdülhamit'in uyguladığı politikalar ve devleti idaresi gelecek için hiç de umut verici değildir.⁵

İttihatçılar Osmanlı Devleti'nin maruz kaldığı esaslı sorunları genel anlamda bir bütünlük içinde tanımlayamamışlardır. Modern dünyada iş başında bulunan güçlerle ilgili yeterli değerlendirmede bulunamamışlardır. Devletin içine yayılmış olan bela ve

¹Abdullah Uçman,"Murad (Mizancı)",*Yaşamları ve Yapılarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, II. Cilt, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul,2008 s.250

²Abdullah Uçman,"Murad (Mizancı)",*Yaşamları ve Yapılarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, II. Cilt, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul,2008 s.250

³Şerif Mardin, a.g.e., s.54

⁴Ernest E. Ramsaur, a.g.e., s. 59

⁵ Mizancı Murat, "Sultan Abdülhamit'in Bize Hazırlamakta Olduğu İstikbal", Mizan,24 Mayıs 1897,s.1

kederlerin nihai sorumlusu Abdülhamit'i göstermişlerdir. Broşürde bütün bu meselelerin çözüm yolu çok basit bir şekilde ifade edilmiştir. O da sultanı ortadan kaldırmak fakat saltanata asla dokunmamaktı. Ve Mithat Paşa'nın kısa vadeli yasa taslağını yeniden yürürlüğe koymaktı.

Mizancı Murat 13 Ramazan 1314 tarihli Mizan'da çıkan "Hilafet Makamına" başlıklı II. Abdülhamit'e yazdığı bir mektupta onun efradına ve şahına yönelik itham ve hakaretlerle dolu açık bir mektup göndermişti. Bu mektuptaki en çarpıcı ifadelerden bazıları şunlardır:

" Bu gün hatanızın eserlerini artık görüyorsunuz. Bu kadar acı neticelerle sabit olan acı tecrübelerinize ve bahusus kurtuluş ümidinizi kestiğimize göre tekrar maruzat ref'ine müsaraat olunur. Yıldız'ın bu bapta herhangi bir ümit beslenecek mahal olmadığını bilmekle beraber, ahvalin vehametini ve neticelerinin azim mesuliyeti hasebiyle vicdanın sevkine tebiyet olunur. Eğer devletin bekasını, kendi selametinizi ve hanedanınızın şan ve şerefini korumak, bunca zıdları birleştiren, vücudu şahanenizde mevcut ise, Avrupa'nın tekliflerini tereddütsüz ve samimiyetle kabul ettikten sonra onu icra mevkiine koymakla beraber Mebusan Meclisi'ni toplantıya davet buyurunuz. Maiyet-i şahanedeki rezillerden en çok lekeli olanlardan bir kaçını sürgüne gönderdikten sonra toplanacak Millet Meclisini, diyanet ve himayet kanını harekette getirecek bir güzel nutukla küşat buyurunuz. Bununla da yirmi senelik umumi ve bahsusi tahribat tamir olunur istikbal temin edilmiş olur."¹

Görüldüğü gibi Abdülhamit yönetimini ve devlet adamlarını başarısızlıkla ve devlete zarar vermekle suçlayan Mizancı çözümü ise sadece bazı bürokratların sürgünü sonrasında Meşrutî idarenin kurulması ve Meclisi Mebusan'ın tekrar açılmasında görmektedir. Bununla birlikte istediği çözümün gerçekleşebilmesi için de Mizancı Murat II. Abdülhamit'i tahtan indirmek için bir darbe planı dahi hazırlamıştır.²

İşte bu mevzu bahsin maksadı mucibince Mizancı İstanbul'da bulunan büyük bir zat-ı muhteremi Avrupa'ya kaçırıp Abdülhamit'in karşısına dikmeye teşebbüs edecekti. Bu bahsi geçen zatı muhteremin ise Mizancı kim olduğuna dair kesin bir bilgi vermemekle beraber ihtimaller iki kişi üzerinde yoğunlaşmıştır. Bunlar, Abdülhamit'in büyük

¹Ahmet Cemaleddin Saraçoğlu, -I-, *Mizancı Murad*, Şema Yayınları, İstanbul,2005, s.123

²Ahmet Cemaleddin Saraçoğlu, a.g.e., s.132

biraderi olan ve zihin hastalığı yüzünden tahtan indirilen kendinden evvelki Padişah Sultan Murat'tır. Sultan Murat değilse diğer ihtimal Veliâht Reşat Efendi'nin olabileceği yönündedir.

Bu tehlikeli teşebbüsü Mizancı kendisi şöyle ifade etmişti: “ bizim bütün sersemeleri bile harekete getirebilecek tesirli bir tedbir düşündüm ve icrasına teşebbüs ettim. Yani “ büyük bir zatı muhterem”in öteden beri teveccüh ve itimadına mahzar olduğumu bilirdim. Hatta Mısır'da iken bile dairesine sanatını icara için gidip gelen bir ecnebi usta vasıtasıyla münasebete devam etmişim. En büyük fedakârlılara bile hazır olduğunu beyan ve iddia ettiği gibi etmese bile öyle olduğu bence malumdu. İşte o zatı Mısır'a kaçırmak istedim.”¹

Buna göre Mizancı'nın planı şu şekilde olacaktı:

Mizancı Murat kâtiplik ricasıyla kendisine iltica etmiş bir İngiliz Lordzadesi vasıtasıyla bir vapur tutmuştu. Bu vapur, Karadeniz'e gelerek alelade emsali gibi, Kızkulesi açıklığına gelip demir atacak ve yirmi dört saat sonra Karadeniz'e hareket edecekti. Ancak vapur Malta'ya vasıl olup orada emir beklemekte olduğunu bildiren telgraf Mizancı Murat'a ulaştıktan iki saat sonra o büyük zatı muhterem Mizancı Murat'ın kendisine gönderdiği mektubu Mizancı'nın adamı Zeki Bey vasıtasıyla iade etmişti. Muhterem zat Mizancı'ya cevaben böylesine bir harekete cesaret edemediğini bildirmişti. Böylece Mizancı Murat'ın darbe planı başlamadan bitmişti.²

Bu durumun ortaya çıkması İttihatçılar'ın sürekli bir darbe anlayışı içinde olduklarına ve 31 Mart Olayı'nda da aynı zihniyet planı çerçevesinde bir tertibatın meydana getirildiğine bir delili teşkil etmesi bakımından önemlidir.

Mizan gazetesi Mizancı Murat'ın Abdülhamit'e karşı en büyük muhalefet aracı ya da silahıydı. Nitekim sadece Mizan'da Abdülhamit'e karşı hangi perdeden hücum edildiğini göstermeye kâfi gelecek bir bilgi evvela şudur ki bu devirde Mizan'da Abdülhamit'e verilen sıfatları şunlardı: Uğursuz, Pinti Hamid, Şeyn-i beşeriyet, Kırmızı Sultan, Kızıl Sultan, Uğursuz Herif, Yezid-i Cedid, Katil-i Ekber, Cani-i azam...³

¹Ahmet Cemaleddin Saraçoğlu, a.g.e., s.133

²Ahmet Cemaleddin Saraçoğlu, a.g.e., s.121-134

³Birol Emil, *Mizancı Murad Bey Hayatı ve Eserleri*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1979,s. 387

Mizan gazetesinde Abdülhamit'e karşı düşmanlık derecesinde makaleler yayımlayan Mizancı Murat her geçen gün gittikçe ağırlaşan hücumlarıyla Abdülhamit'e karşı düşmanlığını teşhir etmiştir. Mizan gazetesinde yayımlanan bir makalede açıkça Abdülhamit'in ortadan kaldırılması gerektiğini ifade etmiştir.

“İşte baş müttehem, bunca cinayet ve kabayihin yegâne mesulünü göstermeğe müsara'at ediyoruz. İşte Yıldız Sarayı'nda calis-i cebanet olan Sultan Abdülhamit'tir. Şark ve garp'ı nöbetlere gark eden mühlük illetin menba-i mesulü yalnız o'dur. O makamı âliden onun vücudunun kaldırılmasıyla rahat u suhuleti umumiyenin avdet edeceğine şüphe etmek artık âmâlara ve basiretsizlere kalmıştır.”¹

Her biri Abdülhamit'in bir cephesini hedef alan bu hücumların gittikçe yükselen tonu son makalelerin birinde en yüksek perdeyi bulmuştu.

“Lakin Mehmetçiklerim, yalnız bir kişi sizin bu şan ve şöhretinizden dolayı telaştadır. Sizleri mertlik meydanına sevk etmek hatasında bulunmasından dolayı pişmandır. Havf ve hışmından titreyerek etrafını haşlayıp duruyor. Yanlış zehaba düşmeyiniz bu hain-i din-i ü devlet deli değildir. Kral Corci de değil, Moskof Çarı de değil. Uzakta aramayınız. Yakındadır. Hem de pek yakındadır. Allahu Zülcelâl Habib'i hürmetine uzak etsin ki, yeniden yeni belalara düşmeyelim. Hala kim olduğunu anlayamadınız mı? Haniya sabah akşam sizi çok yaşa! Dusasına sevk etmezler mi ?”²

“ İşte odur. Yani sizin de Allah'ın da, Peygamber'in de, milletin de en büyük düşmanı bugün Abdülhamit'tir. Devlete ve millete olan bu düşmanlığı kendisi Müslüman ve Osmanlı olmayıp İblis-i lâinin sevk ettiği bir düşman-ı dün ü millet bulunmasıdır. Osmanlılığı ve Müslümanlığı mahvetmeye kurulmuş bir canavardır. Maksadı istediği kadar fesadı ilerletince bir tekme vurup devleti ve hilafeti, yani şu altı yüz yıllık kahramanlar yadigârıyla bin üç yüz senelik peygamber emanetini uçuruma doğru paldır küldür yuvarlamak idi. Buna muvaffak olunca arkasından bir onun perişan haline, bir de kendisini memur eden iblisin yüzüne gülerek bakmakta lezzet arayacak idi. Mehmetçikler! Siz Yezidi bu zevkten mahrum ettiniz...”³

¹Birol Emil, a.g.e., s. 388

²Birol Emil, a.g.e., s. 389

³Birol Emil, a.g.e., s. 389

Abdülhamit'e karşı muhalefette üslubu seviyesini aşan Mizancı Murat bu düşmanlığı yalnızca içinde bırakmamıştı. Mizan muharriri bu duygusunu siyasi bir akide haline getirerek bir yandan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni ona karşı en sağlam mücadele kuvveti olarak görür ve propagandasını yaparken, öte yandan da üst üste hitaplarla orduya, ulemaya, vazifedarlar'a hatta bütün Osmanlılara, hatta kadınlara beyannameler neşretmiş ve onları harekete geçmeğe çağırmıştı. Mizancı İstanbul'u ve bütün memleketi “makam-ı muallâ-yı hilafetin gasıbı olan bir şahsı meçhulü'n neseb'ten”, “Yezid-i Cedid” olan Abdülhamit'ten kurtulmaya davet eder.¹

Abdülhamit'in kendisine karşı bunca itham hakaret ve acımasız eleştirilerde bulunan Mizancı Murat hakkındaki duygu ve intibahlarını “Sultan Abdülhamit'i Sani'nin Hatıratı” adlı eserde şu satırlarla ifade ediliyor: “Ben Murat Bey'i hiçbir vakit sevemedim. Şimdi berhayat mıdır, değil midir? Bilmem. Başkalarının ispat ettikleri hakikatlerden ziyade kendi hayaline inanır ve tapar bir adamdı. Murat Bey hüsn-i niyet sahibiydi. Yalnız nefesine çokça itimat, hissine de ifrat derecesinde mağlubiyeti vardı. Bu kusurları kendisini hiçbir işte muvaffak etmemişti.”²

II. Abdülhamit'e karşı İttihat ve Terakki muhalefetine önemli simalarından birde Abdullah Cevdet'tir. Arapkir'de 9 Eylül 1869'da dünya'ya geldi. İlmiye sınıfına mensubu tapu kâtibi el hac Ömer Vasfi Efendi'nin oğludur. İlk eğitimini ve dini bilgileri babasından ve mahalle imamı olan amcasından öğrendi. Arapkir iptidai mektebinden sonra Elazığ Askeri Rüştîyesi'ni bitirdi (1885). İstanbul'da kaydolduğu Askeri Tıbbiye İdadisi'ni 1887'de bitirdi. Ve o sırada birtakım siyasi faaliyetlerin merkezi durumundaki Askeri Tıbbiye'ye girdi.³

Burada siyasi faaliyetlere karıştı. Ve bazı Batılı fikirleri benimsedi. Daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne dönüşecek olan İttihad-ı Osmaniye Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer aldı. Siyasi faaliyetleri nedeniyle okul idaresi tarafından birçok kez tutuklandı.⁴

¹Biol Emil, a.g.e., s. 390

²Ahmet Cemaleddin Saraçoğlu, a.g.e., s.208-209

³Abdullah Uçman, “Abdullah Cevdet”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, I. Cilt, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008, s.11

⁴Abdullah Uçman, “Abdullah Cevdet”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, I. Cilt, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008, s.11

1894'te tabip yüzbaşı olarak Tıbbiye'den mezun oldu. Göz hastalıkları ihtisası yaparken siyasi çalışmalarına da devam etti. Bir kısım siyasi olaylara karıştığı için tutuklandı. Trablusgarp'a sürgüne gönderildi (1896). Orada da İttihat ve Terakki şubesinin faal bir üyesi olarak çalıştı. Bir yandan Fransa'da bulunan Ahmet Rıza Bey'le, bir yandan da İstanbul'da bulunan Mizancı Murat Bey'le temaslarını sürdürdü. Buradaki gizli faaliyetleri saraya bildirilince, sürgün yerinin Fizan'a çevrilmesi üzerine Tunus yoluyla Paris'e kaçtı. Ve oradaki Jöntürk hareketine katıldı. Cenevre'de İttihatçılar'ın çıkardığı Osmanlı gazetesinde Padişah ve devlet yönetimi aleyhine yazılar yazdı.¹

II. Abdülhamit'in 1897 Osmanlı- Yunan Savaşı'ndan sonra çıkardığı siyasi af üzerine, devlet aleyhine bir daha yazı yazmayacağına dair söz verdi. Ve kendi isteğiyle Viyana s Sefareti Tabipliği'ne tayin edildi. Gizli siyasi faaliyetleri dolayısıyla bir süre sonra Avusturya dışın çıkarılınca Cenevre'ye geçti. Burada yine siyasi muhalefete devam etti.²

II. Abdülhamit hakkında ağır eleştiriler ihtiva eden "Bir Rüya" isimli risalesi dolayısıyla gıyabında kalebentlik cezasına çarptırıldı. Cenevre'de 1 Eylül 1904'ten başlayarak yarısı Türkçe, yarısı Fransızca olmak üzere İctihat adlı kültür ve düşünce dergisini yayımlamaya başladı. İsviçre'den sınır dışı edilince, Mısır'a gitti ve dergiyi Kahire'de yayımlamaya devam etti (1905). II. Meşrutiyet'in ilanından iki yıl kadar sonra İstanbul'a döndü ve dergiyi yine aynı adla çıkardı. Hayatının sonuna kadar bir taraftan hekimlik yaparken, bir taraftan da dergi ve kitap yayımlamaya devam etti olaylı geçen cenaze namazından sonra Merkezefendi Kabristanı'na defnedildi.³

Abdullah Cevdet dünya görüşü olarak diğer İttihatçılar'dan daha farklıydı. Onun bu farklı görüşlerinin sebebi biyolojik materyalist fikirlerin etkisinde kalmış olmasından kaynaklanıyordu. Hâlbuki kendisi dini duyguları güçlü olan bir aileden geliyordu. Üstelik dini bir eğitim almış olmasına karşın Abdullah Cevdet materyalist fikirlere

¹Abdullah Uçman,"Abdullah Cevdet",*Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, I. Cilt, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul,2008, s.11

²Abdullah Uçman,"Abdullah Cevdet",*Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, I. Cilt, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul,2008, s.11

³Abdullah Uçman,"Abdullah Cevdet",*Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, I. Cilt, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul,2008, s.11

kapılmıştı. Dinin insan üzerindeki ehemmiyetini inkâr eden ve her şeyi madde ile açıklamaya çalışan materyalist görüşlere yer veren bazı eserler yazdı.¹

İngiliz Muhipleri Cemiyet'ini kuracak kadar geleneklerine, bir bakıma II. Abdülhamit dönemine olabildiğince düşman olan Abdullah Cevdet Abdülhamit hakkında en çirkin ifadeleri kullanmaktan geri kalmamıştır.²

Abdullah Cevdet (1869-1932), bizzat kendisinin çıkardığı İctihat mecmuasında yayımladığı yazıları, yazdığı eserler ve tercümeleri vasıtasıyla fizyolojik-biyolojisi anlamdaki materyalist fikir ve görüşleri yaymaya çalıştı. Bunun yanı sıra Abdullah Cevdet'te evrimci anlayışı da bulmak mümkündür.³

Dindar bir aileden gelen ve ilk şiirlerinde dini duyguları dile getiren Abdullah Cevdet daha sonraları bu duyguları kaybetmişti. Kendisine dini konularda yapılan tenkitlere, İslami yoldan cevaplar vermişse de Dozy'nin Tarih-i İslamiyet'ini (1908'de Kahire'de) çevirerek yayımlaması, bu kitaptaki fikirleri uygun gördüğünü belirtmesi, gerek inanç ve gerek uygulama yönüyle onun İslam'a karşı olduğunu göstermektedir. Ve bütün bunların neticesinde II. Meşrutiyet sonrası Türkiye'sinde materyalist fikirleri savunan bir taraftarlar gurubunun oluşmasına vesile olmuştur.⁴

Dünya görüşü ve inanç olarak nasıl bir şahsiyet olduğu yukarıdaki cümlelerden açıkça anlaşılabilir. Abdullah Cevdet, İslam dinini siyasi bir araç olarak kullanmaktan da geri kalmamıştır. Bu maksatla sadece topluma, Batı kurum ve teknolojisinin getirilmesini amaçlamamıştır aynı zamanda İslam ulemasıyla biyolojik materyalist düşünürlerin görüşlerini karşılaştırmak ve eş göstermek yoluyla sonunda Müslümanlar'a İslam'ın bizzat biyolojik materyalizm olduğunu ispatlamaya çalışmıştır.⁵

Bu ispatlamayı gerçekleştirmeğe çalışırken Abdullah Cevdet Kuran'daki hükümleri dahi materyalistlerin düşünceleriyle karşılaştırması ve bunun yanında, doğa yasalarını

¹Âdem Çevik, a.g.e, s.161

²Âdem Çevik, a.g.e, s.161-162

³Mehmet Akgün, , “ 1839-1920 Yılları arasında Türk Fikir Dünyası'nda Temsil Edilen İki Felsefi Akım”, *Osmanlı*, 7. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara,1999,s.407

⁴Mehmet Akgün “ 1839-1920 Yılları Arasında Türk Fikir Dünyası'nda Temsil Edilen İki Felsefi Akım”, *Osmanlı*, 7. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara,1999,s.408

⁵M.Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasi Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi*, Üçdal Neşriyat, İstanbul, s.135 (M.Şükrü Hanioğlu'nun birden fazla çalışması referans olarak kullanıldığından bu kitabı kısaca,"*Bir Siyasi Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi*" olarak gösterilecektir.)

İslam'dan daha ileri bir mevkiye geçirmesi dikkat çekicidir. Abdullah Cevdet biyolojik materyalist olduğu halde II. Abdülhamit'e karşı muhalefet aracı olarak bizzat İslam dinini kullanmıştır. Bunu kullanmaktaki amacı iktidar değişikliği ve meşruti idarenin Osmanlı Devleti'nde yeniden kurulması içindi. Abdülhamit'e karşı dinsiz suçlamasının İttihat ve Terakki Cemiyet'inin marşında bile yer alması bu düşüncenin İttihatçılar arasında ne kadar yaygın olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Bunun yanı sıra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gazetelerini okuyan, onlarla birlikte eylemlere katılan kimselerin önemli bir kısmı da taleb-i ulum ve çeşitli seviyelerde dini eğitim görmüş kimselerdi.¹

Bu durum ise İttihatçıları başlıca iki yolda faaliyete zorluyordu. Bunlardan birincisi Abdülhamit'in hareketlerinin İslam dinine aykırı olduğunu yine İslam'ın geniş ve yorumlanabilir muhtevasından yararlanarak halka ve ulemaya ispat etmekte ki, bu tüm İttihatçı yayın organlarının büyük kısmını kaplayan bir temaydı ve Abdullah Cevdet de İslam dininden bu yolda en fazla yararlananlardan biri olarak belirmiştir. Abdullah Cevdet Abdülhamit'i, Meclis-i Meşveret-i dağıttığı için dinsizlikle itham etmiştir. Zira onun bu davranışının İslam-ı ahkâmı Mübeccelsinden olan üveşavirhüm fi'l-emr ferman-ı ilahiyesiyle müeyyed bulunan hükm-ü bülend-i furkan-ı istihfaf ettiğini ileri sürmüştür.²

Abdullah Cevdet Buna ilaveten Sultan Hamid Kâfirdir. Demiş zira fetevay-yı şerife ile müeyyed olduğu üzere asrımız padişahlarına adil demek küfr iken Abdülhamit kendisine adil sıfatını verdiriyor. Buhara-yı şerifi ve şerh-i muvafıkı ihkak ve kütüb-ü diniyeyi tahrif ettiriyor. Abdullah Cevdet'e göre bu nedenlerden dolayı ulema-yı din hazreti tarafından verilen feteva-yı şerife mucibince Abdülhamit'in idamı lazım geliyordu. Bu fetevanın icray-ı hükmü umum âlem-i İslam üzerine farzdır. Bunu yanı sıra materyalist İttihatçılar Abdülhamit'i Kuran'dan bazı ayetleri sildirmekle suçlamışlardı.³

Abdullah Cevdet'in İçtihat dergisindeki siyasi muhalefet fikri aslında sadece monarşiye karşı değil bilakis Abdülhamit'in şahsında bütün Osmanlı hanedanına ve saltanatına yöneliktir. Diğer taraftan da Abdülhamid'in halifeliğine de hücumda bulunuyordu. Buna

¹M. Şükrü Hanioğlu, "Bir Siyasi Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi", s.142

²M. Şükrü Hanioğlu, "Bir Siyasi Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi", s.142

³M.Şükrü Hanioğlu, "Bir Siyasi Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi", s.143

göre: Abdülhamit Dar ül Hilafetin de, hissiyat ve itibarını berbat etti. Ve bütün Müslümanlar'ın gördüğü zulmün mesulu hakikisi, kısm-ı azamı itibariyle Abdülhamit ve Abdülhamit gibi müstebit ve hain saltanat-ı Osmaniye'dir.¹

Abdülhamit'in muhalifleri olan İttihatçılar Müslüman Osmanlı milletine ve ordusuna nüfuz edebilmek için İslam dinini yegâne bir araç olarak kullanmaktan geri durmamışlardı. Bununla birlikte Batı Felsefesi'ne göre İslam dinini yorumlamaya kalkmışlardı. Bu yaklaşımın asırlardan beri varlığını devam ettirmiş ve belli bir kültür ve medeniyet vücuda getirmiş olan İslam toplumuna faydasından ziyade zarar getireceği açıktı. Bu yorumlayış beraberinde Toplumsal ve kültürel yozlaşmayı getirmişti.

Bununla birlikte İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarının dine karşı bakış açıları görüldüğünden çok daha farklıydı. Dine karşı samimi bir yaklaşım ortaya koydukları söylenemezdi. Dahası sadece siyasi ve sosyal dönüşümleri gerçekleştirmek için kullanılması gereken bir vasıta olarak görmüşlerdi. İşte İttihatçılar'ın siyasi açıdan İslam'a bakışları kısaca böyleydi.

Bu çerçevede ortaya koydukları fikirlerin toplumun değerleriyle çelişmesi yana sıra Meşrutî sistemi destekleyecek zengin bir halk kitlesinin olmamasının İttihatçılar'ın dâhili siyasette başarısız olmalarına neden olduğu söylenebilir. Dolayısıyla onlar da fikirlerini mal-mülk sahibi tabakaya ve orduya dayatmışlardı. Bu arada güya menfaatlerini savundukları Müslüman guruplara karşı kültürel olarak yabancılaşmışlardı. Pozitivist öğretinin ve sosyal- Darwinist fikirlerin taraftarı olarak İttihatçılar halkın dindarlığının devletin modernleşmesine ve laikleşmesine engel olacağını düşünmüşlerdi. Dolayısıyla cemiyet mensupları Batı Kültürü'nü benimseyerek kendilerini halktan uzaklaştırmışlardı.²

Abdülhamit'e muhalefet eden İttihatçılar'dan biri de Prens Sabahattin Bey'di.1878'de İstanbul'da doğmuştu. Sultan Abdülmecit'in kızı ve İkinci Abdülhamit'in, kız kardeşi Seniha Sultan ile Damat Mamut Celalettin Paşa'nın oğludur.³

¹Şerif Mardin, a.g.e., s.172

²Mustafa Gencer, a.g.e., s.51

³Abdullah Uçman," Sabahaddin", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, II. Cilt, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul,2008,s473

Devrin tanınmış hocalarından özel olarak piyano, resim ve Fransızca dersleri alarak yetişmişti. Arapça ve Farsça ile birlikte Fen bilgisi de öğrendi. Küçük yaştan itibaren, babası ile sohbet etmek ve fikir alışverişinde bulunmak üzere sıklıkla evlerine gelip giden devrin tanınmış edebiyatçı ve fikir adamları ile tanışmıştı, onların bilgi, kültür ve tecrübelerinden yararlanmıştı.¹

Gençlik yıllarında Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu sıkıntı ve sorunlara, ancak yurtdışından yapılabilecek mücadele ile çare bulunabileceği düşüncesini benimsemişti. Aileye ait kişisel bir mesele dolayısıyla babasının Padişah ile arsının açılması üzerine babası ve kardeşi Lütfullah ile birlikte gizlice (1899 Ekim) Paris'e gitti. Orada II. Abdülhamit yönetimine karşı mücadele eden İttihatçılara katıldı. Anacak, Paris'teki gurubun lideri Ahmet Rıza ile birçok konuda tartışmaya girdi. Daha sonra liberal “Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkeziyetçi “fikirleriyle müdahaleci Batı'nın İslahat konusundaki müdahalelerini olumlu karşılayan Ahmet Rıza ve Mizancı Murat gurupları yanında üçüncü bir İttihatçı gurubu kurdu. 1902'de Avrupa'daki İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organı olarak Ahmet Agayef, Reşat Mehdiyef ve Emir Hüseyinof'la birlikte Terakki gazetesini çıkarmaya başladı.²

Avrupa'ya firar eden ve burada örgütlenen İttihatçılar daha evvelde belirtildiği gibi Abdülhamit'i tahtan indirmek ve Meclis-i Mebusan'ın tekrar açılmasını sağlayacak Meşrutiyet idaresine geçmek dışında neredeyse hiçbir konuda ittifak etmiyorlardı. İşte bu fikir zıtlaşmalarına son vermek cemiyet mensuplarını tek çatı altında birleştirmek istiyorlardı. Bu maksatla Prens Sabahattin hükümet idaresinin ıslah edilmesi için serbest firkalara ve Osmanlı halkına çağrıda bulunmuştu. Ve bu konuyla ilgili bir kongre yapılmasını istemişti.³

İttihatçılar'ın çabası neticesinde, 1902 senesinde Avrupa'daki Abdülhamit muhalefeti birinci kongresi için bir araya geldiğinde, siyasi tasavvurları bir hayli karışık ve belirsizdi. Bu kongre ile birlikte İttihatçılar arasında fikir ayrılıklarının derinliği daha da belirgin bir hale gelmişti. Ahmet Rıza'nın önderliğinde muhafazakâr taraf ile Prens

¹Abdullah Uçman,” Sabahaddin”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, II. Cilt, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul,2008,s473

²Abdullah Uçman,” Sabahaddin”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, II. Cilt, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul,2008,s473-74

³HR. SYS. :41-6

Sabahattin'in önderliğindeki liberal taraf arasında ideolojik fikir ayrılıkları 1902 senesinde liberallerin ayrılmasıyla sonuçlanmıştı.¹

Bu konuda Prens Sabahattin önderliğindeki liberaller meşruti monarşinin yeniden getirilmesini, azınlıklarla barışılarak onlarla işbirliği yapılmasını ve devletin merkezîyetçilikten çıkarılarak federalleştirilmesi fikrini savunuyordu. Bunun için dışarıdan yardım almayı kabul etmeye hazırdılar fakat buna mukabil Ahmet Rıza önderliğindeki milliyetçi kanat, liberallerin, Prens Sabahattin'in Federal Osmanlılığı'na karşı, Türk Milliyetçiliği'ni destekliyor ve yabancı devletlerin her türlü müdahalesini reddediyordu. .²

Diğer taraftan bu gelişmelerden sonra, İttihat ve Terakki muhalefetinin Avrupa da hangi nazarla değerlendirildiğine ve kendilerine bu konuda ne teşhis konulduğuna dair 1896 tarihinde Local Anzeiger gazetesinde Berlin'de bulunan Grumbkow Paşa ile yapılan mülakat yayımlanmıştı. Bu yazıda bahsi geçen İttihatçı muhalefet için şu ifadeler kullanılmıştı: Genç Türkler meselesine gelince bunlar alel ekser ihtilaf hane hafif meşrep kimselerden mürekkep oldukları da bahusus intizamdan mahrum manasız akıllardan ibaret oldukları cihetle kendi fikirlerine göre bir ıslahat vücuda getirmeleri ve makam-ı saltanata karşı teşebbüsat-ı mutahharede bulunabilmeleri asla mümkün değildir. Bu konuda Padişah gerekli tedbirleri almıştır.³

Buna mukabil aynı tarihlerde Post gazetesinde yayımlanan bir makalede ise II. Abdülhamit'in yaptığı ıslahatlardan övgüyle söz edilmiş, öyle ki hükümet-i seniye bundan duyduğu memnuniyeti Post gazetesine iletmiştir. Dış basında meydana gelen bu iki neşriyat dahi Abdülhamit ve İttihat ve Terakki Cemiyeti arasındaki nitelik farkının değerlendirilmesi noktasında önemli bir örnek sunmuştur.⁴

Diğer taraftan İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin ilk kongre sonucu bölünmesinin ardından 1902'de İsmail Kemal Bey ve Prens Sabahattin liderliğinde kurulan Osmanlı Hürriyetperveran Cemiyeti, 1903 senesinde Sultana karşı bir darbe planlamıştı. İsmail

¹Mustafa Gencer, a.g.e., s. 48

²Mustafa Gencer, a.g.e., s. 48

³HR. SYS. : 38-1

⁴HR. SYS. : 38-1

Kemal Bey, Trabulsgarp'daki Osmanlı ordusunun komutanı olan Recep Paşa'yı askeri bir eyleme ikna etmişti. ¹

Darbe planına göre Trabulsgarb birlikleri, Yunanistan'dan alınan gemiler ile yabancı bayrak altında Osmanlı başkentine taşınacaktı. Bu birliklerin İstanbul'da bulunan bazı subaylarla birleşmesinden sonra darbe gerçekleştirilecekti. Bu Planın uygulanmasından İsmail Kemal Bey şüphe duyuyordu. Bu yüzden Mısır Hidivi'nin ve Yunan Kralı'nın da desteğini kazanmaya çalışmıştı. Ancak onların doğrudan desteğini sağlayamadı. Ayrıca böyle bir eylemin finanse edilmesindeki zorluklar da buna ilave olmuştu. Bu nedenle bu darbe gerçekleştirilemedi. ²

Prens Sabahattin kendi siyasi sistemini oluşturmak maksadıyla Avrupa'da araştırmalarda bulunmuştu. Nihayetinde Abdülhamit'in mutlakiyetçi anlayışına karşı alternatif olarak Teşebbüs-ü Şahsi ve Âdemi Merkeziyetçilik düzenini benimsemişti. Ona göre: merkeziyet demek hürriyeti tekele almak, çoğunluğu azınlığa çiğnetmek, teşebbüs fikrini yok etmektir. "Âdem-i Merkeziyet" ise, sadece Mebuslar Meclisi vasıtasıyla İstanbul'da değil, aynı zamanda vilayet genel meclisleri ile vilayetlerin her tarafında milli denetimini kökleştirecektir. Ayrıca Osmanlıları Osmanlı Devleti'ne kalpten bağlayacak, milli ticaretimize sürekli genişlik vererek dışa karşı birlikte hareket etmeyi gerektirecek ve bu sayede kavmiyet rekabetlerini söndürmeğe kuvvetli bir vasıta teşkil edecekti. O halde " İdari Âdem-i Merkeziyet ", "Siyasi Merkeziyet"i temine vasıta olarak Osmanlı vahdetinin gerçekleşmesini sağlayacaktı. ³ Bu anlamda Terakki gazetesindeki bir yazısında Prens düşündüğü bu vahdetiyeti gerçekleştirmek gayesiyle Rumeli'deki vatandaşlara bir davette bulunmuştu. Rumeli'yle birlikte tüm Osmanlı tebasını Âdem-i Merkeziyetçilik düşüncesi etrafında birleştirmek istiyordu. ⁴

Prens Sabahattin bu görüşlerin etkin propagandası için 1906'da Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti adlı bir yeni komite kurdu. Örgütün dokuz maddeden oluşan programında, Osmanlı Devleti'nde Âdem-i Merkeziyetçi idare sisteminin nasıl teşekkül edileceği konusunda alınacak tedbirler belirlenmişti. Farklı halk gurupları ve

¹Mehmet Hacısalihoglu, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul,2008,s.129

²Mehmet Hacısalihoglu, a.g.e., s.129

³ Prens Sabahaddin, *Görüşlerim*, (Yayına Hazırlayan: Ahmet Zeki İzgöer), Buruc Yayınları, İstanbul,1999,s.78

⁴ Prens Sabahattin,"Rumeli'deki Vatandaşlarımıza bir davet", Terakki,1906,s.5-7

milletlerle ilgili olarak, bu milletlerin parçalanmasına neden olan çatışmalara ve anlaşmazlıklara bir çözüm bulunması gerektiği belirtilmişti. Buna ilaveten her halk gurubunun Meclis-i Mebusan'da ve vilayet meclislerinde, oranları doğrultusunda temsil edilmeleri doğrultusunda önlemler alınmalıydı. Buna göre her kişi din veya millet ayrımı olmadan eşit haklara ve sorumluluklara sahip olmalıydı. Tüm vatandaşlar buldukları memuriyet görevlerinde ve eğitim konularında eşit olmalıydılar. ¹

Osmanlı yönetimini âdemi merkezileştirme düşüncesi, Ahmet Rıza bey'in ve fırkasının şiddetle eleştirilerine neden olmuştu. Çünkü Ahmet Rıza ve fırkası, âdemi merkezileştirilişin Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü açısından büyük bir tehlike oluşturduğunu düşünmüşlerdi. Böylece Abdülhamit'ten evvel İttihatçılar kendi kendilerine muhalefete giriştiler ve Prens Sabahattin, bu düşünce vasıtasıyla değişik etnik zümrelerin ayrılık hareketlerini desteklemekle suçlanmıştı. Prens, bu suçlamayı reddetmiş ve tam tersine, halk guruplarına Osmanlı kimliği altında birleşmenin gerekli olduğunu açıklamaya çalışmıştı. Kendisini eleştirenlere verdiği cevapta Osmanlı melesinin II. Abdülhamit'in istibdadından ziyade çok daha derin ve karmaşık bir sorun olduğunu anlayamayan merkezileştirici İttihatçıları eleştirmişti. Osmanlı toplumundaki mutlakileştiricilik ona göre daha çok toplumsal hayat tarzı ile Osmanlı halkının geçim kaynağını sağlama biçiminden kaynaklanmaktaydı. ²

Prens Sabahattin'e göre farklı ve geniş coğrafi bölgeleri kapsayan Osmanlı Devleti'nin tek bir merkez üzerinden yönetilmesinin çok zor olduğuydu. Âdemi Merkezileştirici bir yönetim bire bir, bölgelerin sorunlarını daha çabuk çözebilirdi. Ve böylece Osmanlı Devleti, iktisadi ve içtimai yönlerden daha kolay terakki edebilirdi. Eyaletlerdeki halk daha fazla siyasi sorumluluk alır ve bu şekilde daha fazla özel girişim imkânı meydana gelmiş olurdu. ³

İttihat ve Terakki Hareketi içersinde siyasal faaliyetlerini sürdüren Abdullah Cevdet Prens Sabahattin ve taraftarlarına yakınlıkduyar olmuştu. Mısır'daki faaliyetleri sırasında ise Abdullah Cevdet, bu gurubun Âdem-i Merkezileştiricilik ve Teşebbüs-ü Şahsi Cemiyeti'nin faal bir üyesi durumuna gelmişti. İttihatçılar arasında, Abdülhamit'in tahttan indirilmesinde başka bazı yapısal değişikliklerin olabileceğini öne süren bir

¹Mehmet Hacısalihoğlu, a.g.e., s.130

²Mehmet Hacısalihoğlu, a.g.e., s. 131

³Mehmet Hacısalihoğlu, a.g.e., s.131

diğer şahıs da Abdullah Cevdet'ti. Ona göre Osmanlı Devleti'nin Batılılaşması gerekiyordu. Bunun için de Âdem-i Merkeziyetçi bir idarenin kurulması şarttı. Bunu göre Osmanlı Devleti'nde insanlar, her şeyi devletin bekliyorlardı bu nedenle ticaret gelişmiyor ve toplum zenginleşmiyordu. Bunun yegâne sorumlusu da II. Abdülhamit ve onun merkeziyetçi idaresiydi.¹

Bununla birlikte Abdullah Cevdet ve İttihatçılar Osmanlı hanedanına karşı “Osmanlıcılık” fikrini de savunmuşlardı. Bu fikir doğrultusunda onlar bağımsızlık isteğiyle mücadele eden azınlık örgütlerine karşı çıkıyorlardı. Kuruluşundan beri İttihat ve Terakki Cemiyet'in yayın organlarında işlenen başlıca mevzularda biriside bu olmuştu.²

Abdullah Cevdet ve arkadaşları Osmanlı halkının “Osmanlı” olmanın bilincine varmasını ve herkesin eşit düzeyde vatandaş kabul edilmesi gerektiğine dair fikirler ileri sürmüşlerdi. Bu çabalardan umulan sonuç ise sadık olarak kabul edilen azınlıklardan başlayarak ülkenin Türkler dışındaki kavimler arasında yayılacak bir “Osmanlı” Milliyetçiliği uyandırmasıydı. İttihatçılar, çağın en tekili düşüncesi olan Milliyetçilik düşüncesinden yararlanarak yapay bir Osmanlı Milliyetçiliği oluşturmak istiyorlardı.³

Osmanlıcılık fikrinin gerçekleşmesi için de Osmanlı Devleti'nde ki herkesin temsil edilebileceği bir Meclis-i Mebusan ve bunun kanunla düzenlendiği bir anayasaya ihtiyaç vardı. Bu Meşrutî düzenin var olması için, İttihatçılar'a göre Abdülhamit'in istibdatçı idaresinin ortadan kaldırılması ve hürriyetçi düşüncenin hâkim olmasıyla mümkün olabilirdi. İttihatçılar sürekli Abdülhamit yönetimini İstibdatçı olmakla suçlamışlardı. Bunu gerekçesi ise Abdülhamit'in Meclisi fesh etmesi ve anayasa'yı askıya almış olmasıydı.⁴

İttihatçılar'ın fikirlerinin esas menşei, dış tahriklerle doğan Gayr-i Müslim halkın isyanları ve ecnebi devletlerin ıslahat hususundaki telkinleri olmuştu. Onlar hürriyet denilen boş, fakat sihirli kelimeyle, işin kolayca halledileceğini, her kavmin seçeceği mebuslardan kurulacak meclisin kaynaştırıcı bir müessese olacağını umuşlardı. Diğer taraftan Padişah'ın ancak nazariyede mutlak olan salâhiyetlerini azaltmak istemişlerdi.

¹M.Şükrü Hanioğlu, “Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türkler”, s.195-196

²M. Şükrü Hanioğlu, “Bir Siyasi Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi”, s. 209

³M.Şükrü Hanioğlu, “Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türkler” ,s.213-214

⁴Ahmet Saib, a.g.e., s.23

Hâlbuki Padişah'ı, fiilen müstebit yahut mutlak bir hükümdar olarak görmek feci bir hata olurdu. Onun salâhiyetlerini kısmak ise koskoca devletteki nüfuzunu zayıflatmaktan başka bir netice vermezdi.¹

Hâlbuki hala Afrika, Asya ve Avrupa'da geniş toprakları mevcut olan, çok çeşitli Hıristiyan ve Müslüman tebaaya sahip bulunan devletin, en büyük kaynaştırıcı ve birleştirici müessesesi, çok köklü, şerefli, adil icraatlarla yerine getirmiş ve Hanedan-ı Al-i Osman'da tecelli etmiş olan devlet reisliği idi. Bununla beraber, şu harekete devam etmenin neticesi, maalesef devlet reisliği otoritesinin gittikçe tahdidi ve zayıflatılması tarzında gelişmiş ve nihayetinde her bakımdan istikrar ve muvazene unsuru olan devletin parçalanmasına kadar uzanmıştı.²

İttihatçılar'ın II. Abdülhamit'e muhalefet ettikleri önemli dâhili meselelerden biride Ermeni meselesiydi Bazı İttihatçılar bu olayların çıkmasının suçlusu olarak Abdülhamit idaresini göstermişlerdi. Onlara göre meşruti rejime geçilmesiyle azınlıklar kendilerini Meclisi Mebusan'a gönderecekleri mebuslar sayesinde temsil hakkına sahip olurlarsa bu tür ayrılıkçı hareketlerin sona ereceğini, böylece Avrupalı devletlerin de Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahalede bulunamayacağını savunmuşlardı. Ermeni olaylarının çıkması hususunda, Mizancı Murat da tepkisini ortaya koymuştu. Ona göre: "Ermeni meselesini halledecek ve ona bağlı olarak umumi ıslahatı gerçekleştirecek kuvvet Avrupa değil, yine Osmanlı Devleti ve özellikle Padişah'tı. Dâhilde yapılacak ilk ve tek şey Padişah'ı buna ikna etmektir. Eğer muvaffak olunmazsa o zaman son çare Avrupa'yı aydınlatmak ve uyarmaktır. Daha doğrusu harekete geçirmektir."³

Ermeni hadisesi üzerine, bazı milliyetçi İttihatçılar "Osmanlılık" fikri çerçevesinde bütün azınlıkların, Türk unsurunun etrafında toplanmasının gerekliliği üzerinde durmuştu. Bu görüş özellikle 1902 kongresindeki bazı İttihatçılar tarafından bilhassa yabancı müdahalesine karşı çıkanlar tarafından ileri sürülmüştü. Bu düşüncede olanlar, Osmanlı Devleti dâhilinde meydana gelen Ermeni olaylarına tepki göstermişlerdi. Onlara göre: "istiklal diye kıyameti koparan Ermeni ihtilalcileri binlerce vatandaşın telefata ve vatanın harabiyetine sebep verdiler. Osmanlı akvamı arasına serpiştirdikleri

¹Ziya Nur Aksun, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 4, Ötüken Neşriyat, İstanbul,1994, s. 11

²Ziya Nur Aksun, a.g.e., s.12

³Birol Emil, a.g.e., s.410-411

fesad tohumlarının ve tefrikaların mahsulünü topluyorlar...”¹ İttihat ve Terakki'nin yayın organlarından biri olan meşveret gazetesinde Ermeni meselesi konusunda yayımlanan bir yazıda Osmanlı Devleti'nin Doğusu'ndaki Ermeni olaylarına karşı artık sabırlarının kalmadığını ortaya koymuşlardı.²

Görüldüğü gibi bazı İttihatçılar Ermeni isyanını Osmanlı Devleti'nin bütünlüğüne zarar veren bir hadise olarak değerlendirmişlerdi. Çünkü bu hareket onların savundukları Osmanlılık fikrine ters bir hareketti. Öyle ki bu azınlık hareketi devletin parçalanması anlamına geliyordu. Diğer taraftan İttihatçılar ısrarla savundukları Osmanlılık düşüncesi zıt bir eylem gerçekleştirmişlerdir. Nitekim bu noktada sadece Abdülhamit'i tahtan düşürmek ve Meclis-i Mebusan-ı açabilmek için 1907'de ikinci Jöntürk kongresine Abdülhamit'e muhalif Ermeni milliyetçisi olan Taşnak Cemiyeti'ni de davet etmişlerdi. Böylelikle hiçbir vakit bir araya gelmeleri mümkün olmayacakmış gibi gözükken bu iki kesim Abdülhamit'e karşı kuvvet birliği yapmışlardı. Böyle bir hadisenin meydana gelmesi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin muhalefetindeki gelişmelerden biri olarak tarihe geçmiştir.³

Ermeni meselesi konusunda Ahmet Rıza, Türkçe Meşveret'te yayımlanan pek çok makalede meseleye ilişkin düşüncelerini ortaya koymuştu. Bu konuda Ermeni meselesinin halli ile ilgili sorunlara bilhassa ağırlık vermişti. Meşveret'in dışındaki kaynaklardan anlaşıldığına göre Ahmet Rıza Ermeni Komiteleriyle anlaşabilmek için üstün bir gayretler göstermişti. Bu arada bu konuyla ilgili Meşveret'te yayımladığı bir makalede Ahmet Rıza, “Batı devletlerinin Ermeni meselesinin hallinin bir protokole bağlanması için sarfettikleri gayreti niçin 1876 anayasasının tekrar yürürlüğe koymak için kullanmadıklarını sormuştu.”⁴

Diğer taraftan Ahmet Rıza, Meşveret gazetesinde iç siyasetle ilgili yayımlanan makalelerinde memleketin iç meseleleri üzerinde durmuştu. Bununla bağlantılı olarak, azınlık sorunlarının çözümü için ıslahat yapılmasını önermişti. Fakat bu ıslahat, Osmanlı Devleti'nde yaşayan muayyen bir unsura bağışlanan garanti veya imtiyaz değildi. Osmanlı toplumunun tamamını ilgilendiren bir bütündü. Bu tarz bir ıslahatın

¹M.Şükrü Hanioğlu, “Bir Siyasi Düşünür Olarak Abdullah Cevdet”, s. 208-212

² Said, “Bıçak Kemiğe Dayandı”, Meşveret, 12 Mart, 1908, s.3

³Azmi Özcan, “Sultan Abdülhamid”, *Türkler*, 12.Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.926

⁴Şerif Mardin, a.g.e., s. 140

eksikliğinden dolayı Ermeni isyanının meydan geldiği kanaatine sahip olmuştu. Bunun içinde Osmanlı hükümetini suçlamıştı. Ona göre : “ hükümet salah ve asayiş için tatlılıkla terakki ve temeddün yolunu tutmuyordu.”¹

Ermeni meselesinin ortaya çıkmasının ardından, hadiseler karşısında Abdülhamit’in aldığı tedbirlere ve icraatlara bakılırsa bu tenkit ve suçlamaların haklılığının olup olmadığı daha iyi anlaşılabilir.

3.3. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Harici Siyaset Anlayışı

Abdülhamit idaresine karşı, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin muhalefetinin harici siyaset açısından başta gelen meselesi, Abdülhamit’in harici siyasette icra eylediği İslamcılık politikasına karşı olmuştu. İttihatçılar, Abdülhamit’in İttihat-ı İslam siyasetine karşı ilgi duymuşlardı

Harici siyasete, İttihatçılar’ın İslam birliği siyasetine karşı ilgi duymalarındaki asıl sebep Abdülhamit’in uygulamaya çalıştığı bu siyaset ile çevrede kurmaya çalıştığı egemenliği sarsmaya çalışmaktı. Bu anlamda İttihatçılar’dan Prens Sabahattin “... İttihat-ı İslam fikrinin menba ve naşiri İstanbul ve en büyük hamisinin Abdülhamit olduğunu ispat edecek hiçbir delil...” olmadığını belirterek bu egemenliği sarsmaya çalışmıştı.²

Diğer taraftan Mizan gazetesi sahibi Murat Bey de, Abdülhamit’in hariçte uygulamaya koyduğu İslamcılık siyasetine karşı çıkmış ve bu mevzuda tenkitlerde bulunmuştu. Bu hususta kendine göre bir İslam anlayışı ortaya koymaya çalışmıştı.

Bu noktada Mizancı Murat’ta, İslam anlayışı daha çok Milliyetçilik akımının etkisinde ortaya çıkmıştı. Mizancı Murat, Mizan gazetesindeki yazılarında, Türkiye’de Türkçülük fikrinin yerleştirilmesine çalışmıştı. Buna mukabil Mizancı Murat, Türklüğü İslam ile gelen bir unsur saymıştı. Murat Bey’in fikirlerinde de İslam siyasi bir koz olarak yer almıştı. Mizancı Murat, İslam dinini bir dış münasebetler unsuru olarak kullanmakta da bir hayli maharet göstermişti. Fakat İslam’ın teolojik taraflarını yorumlamada yetersiz kalmıştı. Çünkü bu konu da yeterli bilgiye sahip olmadığı

¹Şerif Mardin, a.g.e., s. 141

²M. Şükrü Hanioglu, “Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türkler”, s.156

anlaşılmıştı. Nitekim İslami kavramları acemice kullanması bunu bariz bir şekilde ortaya koymuştu.¹

Bu çerçevede Abdülhamit'in İslamcılık siyasetine muhalefet eden Abdullah Cevdet, "... Abdülhamit bir kere cihat! Ya Müslimlin dediği vakit kıyamet kopar. Cihan-ı zir-ü zeber olur. Böyle olur diyen dostumuz muğfel-i muğfel'dir, yani iğfal edilmiş bir iğfal edicidir..." şeklinde görüşler ileri sürmüştü. Diğer taraftan da İslam ülkelerinin Batı Medeniyeti'ne katılmamaları hadisesi karşısında hayal kırıklığına uğradığını belirtmiş. Fakat Türkler'in İslam âlemine kültür öncüleri olarak vazife yapabilecekleri hissiyatına sahip olmuştu. Ancak bu hisse İslamcılık değil Türkçülük fikri sebep olmuştu.²

Osmanlı Devleti'nin harici siyasetiyle ilgili bu dönemdeki önemli meselelerinden biride Balkanlar'dı. Bu çerçevede Abdülhamit'in Balkan siyaseti İttihatçılar'ın muhalefet ettiği konular arasında yer almıştı. İttihat ve Terakki basınında, II. Abdülhamit idaresinin devletin sorunlarını çözmek de yetersiz kaldığı iler sürülmüştü. Onların iddiasına göre; Osmanlı Devleti için en büyük tehlikeyi oluşturan konular arasında, Milliyetçilik sorunu en önemli yer tutmaktaydı.³

Bu hususta İttihatçılar, Makedonya için çok tehlikeli bir gelecek öngörüyorlardı. Makedonya ve Arnavutluk'ta başlayacak bir isyandan sonra Balkan devletleri Bulgaristan, Karadağ, Sırbistan ve Yunanistan'ın müdahalesi ve büyük güçlerin desteğiyle Girit Adası bile kaybedilebilirdi.⁴

Bu çerçevede Belirli bir Osmanlı bölgesi için" Makedonya" adı, Avrupa kamuoyunda yaygın olarak kabul edilmiş bir isimdi. İttihatçılar, bu isimi fazla direnç göstermeden kabul etmişlerdi. Bunun nedeni onların, Avrupa örnek alınarak kurulan mekteplerden veya Avrupa'daki yüksek mekteplerden öğrenimlerini tamamlamış olmalarıydı. Bundan dolayı da yoğun bir biçimde Avrupa Kültürü'nün etkisinde kalmışlardı.⁵

Bu noktada İttihatçılar, Balkanlar'da cereyan etmesi muhtemel isyanların önlenbilmesi için, bütün Balkan milletlerinin "Osmanlılık" fikri etrafında birleştirilmesi gerektiğini, böyle bir ittifakın ancak Osmanlı Devleti'ni parçalanmaktan kurtaracağı

¹Mardin, a.g.e., s. 179

²Şerif Mardin, a.g.e., s. 179

³Mehmet Hacısalihoğlu, a.g.e., s. 69-70

⁴Mehmet Hacısalihoğlu, a.g.e., s.71

⁵Mehmet Hacısalihoğlu, a.g.e., s. 69-72

kanısındaydılar. Bunu içinde Balkanlar'da önemle üzerinde durdukları yerlerden biri Makedonya'ydı. Onlar Osmanlı hükümetinin Balkanlar'daki ve Makedonya'daki tutumunu Osmanlı vatanına karşı bir ihanet olarak görmekte ve kınamaktaydı. Onlara göre Balkanlar'daki Osmanlı toprakları çok önemliydi ve her halükarda Osmanlılar'da kalmalıydı. Bunun içinde Balkanlar2a ve Makedonya'ya ıslahat yapılması gerektiğini savunuyorlardı.¹

Bu meyanda İttihatçılar'ın ortaya attığı bu ıslahat fikrleri, Avrupa'nın da dikkatini çekmişti. Bu dönemde, Balkanlar üzerinde emelleri olan Avrupa devletlerinin de böyle bir ıslahat yapılması konusunda, Osmanlı Devleti'ni basın yoluyla eleştirmek suretiyle kamuoyu meydana getirmeye çalıştıkları görülmüştü. Nitekim bu söylenene emsal teşkil eden bir delil, o tarihlerde Pester Lloyd gazetesinde neşr edilen bir makalede, Makedonya'ya ıslahat yapılmasının gerekliliği üzerine bilhassa vurgulama yapılmıştı. Makalede, Abdülaziz döneminde Rumeli ve Anadolu vilayetlerinin pek çoğunda ıslahat yapılmış olduğunu, Abdülhamit'in tahta çıkmadan evvel ıslahat sözü verdiğini ve artık herkesin, Osmanlı Devleti'nin gafletten uyanmasını beklediği ifade edilmişti. İslahat yapmak için engel bulunmadığını, ıslahatın devletin huzuru için gerekli olduğundan bahsedilmişti. Makalede dikkat çeken diğer bir nokta da, ıslahat yapmaya hevesli olan İttihatçılar'ın, Osmanlı Padişahı ve ahvali için hizmet etiklerini ve onların asla Padişah'a ihanet maksadında olmadıkları belirtilmişti. Diğer taraftan makalede İttihatçılar'ın fikirlerine de yer verilmişti. Buna göre Fatih Sultan Mehmet'ten Kanuni Sultan Süleyman'a o güne kadar gelmiş olan emeklerin mahvedildiğini bunun sebebinin de Abdülhamit'in usulü idaresinden kaynaklandığını ileri sürmüşlerdi. Makaleye göre İttihatçılar'ın talep ettikleri şeyler gerçekleşmiş olsaydı, ahaliyi İslamiye çoktan değiştirmişti. Fakat bu yenileşmenin önündeki engelin saray halkı olduğu ifade edilmişti.²

Bununla birlikte dış basında yer alan başka bir makale de, İttihatçılar'ın Avrupa tarafından Osmanlı aleyhine kullanılmak istendiğini gözler önüne sermekteydi. Harici siyasette türlü diplomasi hamleleriyle ayakta durmaya çalışan Osmanlı Devleti'ne karşı yabancı devletler İttihatçılar'dan faydalanmak düşüncesindeydiler. Bu konuda Berlin Tageblatt gazetesinde neşr edilen "Mustafa Murat ile Şürekâsı" isimli mektupta Atina'da bulunan İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarının Yunan Hükümeti

¹Mehmet Hacısalihioğlu, a.g.e., s.70,80

²HR. SYS. :195- 69

tarafından teveccühe mazhar olduğu ve bu vesile ile İttihatçılar'ın Devlet-i Aliye'ye karşı kullanılmak istendiği beyan edilmişti.¹

Abdülhamit dönemindeki diğer bir dış siyasi mevzu da Ermeni meselesiydi. Bu çerçevede Abdülhamit'i en çok eleştirenlerden biri olan Mizancı Murat, İttihat ve Terakki Cemiyet'ne katılmadan önceki dönemde, Mizan gazetesinde sürekli Abdülhamit'in siyasetini öven yazılar yazmış ve onun icraatlarını övmüştü. Bu yaklaşımının amacı Padişah'a yakın olabilmek ve onun tavsiye ettiği kişilerin Padişah'ın vekilliğine tayin edilmesiydi. Fakat Abdülhamit'in onunla istişare vaadi gerçekleşmeyince, Sultan'a karşı muhalif gurubun içine katılmak için ülkeden kaçmıştı. Avrupa'ya kaçmadan evvel, Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale eden Avrupa'yı tenkid etmiş, kapitülasyonlar aleyhinde olmuş, yabancılara verilen imtiyazlara itiraz etmiş, mülkiye memurlarının azınlıkların müdahalelerine maruz kalmalarından şikâyetçi olmuştu. Bu anlamda Osmanlı Devlet'ini sömüren yabancılar aleyhine yazdığı yazılardan dolayı İttihatçılar, Murat Bey'in kendilerine katılmasını istemişlerdi. Fakat ilginç bir şekilde, Avrupa'ya kaçtıktan sonra Mizancı Murat'ın yazdığı yazılarda bu temalar azalmıştı. Bunun sebebi Mizancı Murat'ın hakikaten, Batı devletlerinin yardımını sağlamak için mi onlardan şikâyet etmekten vazgeçmiş olduğu sorusunu akla getirmişti.²

Mizancı Murat, Ermeni meselesinin ortaya çıkmasını bazı sebeplere dayandırmıştı. Ona göre Ermeni meselesinin arkasında Londra kabinesinin “mukabele-i bilmisili” vardı. Ve buna da birinci sebebi olarak, Abdülhamit'in İngiltere aleyhtarı siyasetinin neden olduğunu ileri sürmüştü. Diğer taraftan Ermeni meselesini doğuran ikinci sebebin, Babîâli'nin basiretsizliği olduğunu savunmuştu. Üçüncü sebebin ise Avrupa diplomatlarının İngiliz siyaseti karşısında gösterdikleri zafiyet olduğunu ileri sürmüştü.³

Mizancı Murat, “ gayretveran-ı Osmaniye ecdadının eser-i celilini muhafaza ve siyanet etmek himmetinde bulunan bir hükümdar önünde bulunmayıp bütün amali âlemi iğfal

¹HR. SYS. :40- 15

²Şerif Mardin, a.g.e., s.55,73

³Birol Emil, a.g.e., s. 410-411

tarikiyle idare-i keyfiyyesini daim eylemek kasdına düşmüş bir haris-i cah önünde kaldıklarını” belirterek, Ermeni meselesinin mesulu olarak Abdülhamit’i göstermişti.¹

Osmanlı Devleti’nin bu dönemde dış siyasette uğraştığı bir diğer mesele, İngilizler’in desteğiyle Yahudiler’in, Filistin’de bir Yahudi devleti kurma talepleriydi. Bu hususta dönemin yoğun tartışmalarına neden olan Siyonizm gibi siyasal düşüncelerin, Abdullah Cevdet tarafından ilgi ile karşılandığı görülmüştü. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin yayın organlarından ilk kez İttihat da Siyonizm konusunda bir makale yayımlanmıştı.²

Bunun yanı sıra Abdullah Cevdet’in Viyana’da görüşmeler yaptığı Theodor Herzl’e, Yahudiler’in Filistin’e yerleşebilmeleri konusunda yardım etmesi ve ona Osmanlı yöneticilerine rüşvet vererek bu amaçlarına ulaşabilmeleri konusunda ilginç bir plan yapması, kendisinin bu konuya oldukça ilgi duyduğunu göstermişti. Bu konu da Herzl’in Avrupa’daki temsilcisi Vambery, İttihatçıları önceleri yarı kaçık kimseler olarak tanımlamıştı. Fakat daha sonra onlardan, Padişah’a yaranmak konusunda bir araç olarak yararlanmaya çalışmıştı. Devem eden süreçte Siyonistler, İttihatçıların bir iktidar alternatifi olarak belirmeleriyle, onlara karşı olan davranışlarını ittifak haline dönüştürmeyi ve Abdullah Cevdet ile olduğu gibi onlardan siyasal amaçlar yolunda yararlanmak istedikleri açıktı.³

3.4. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin İçtimai Siyaset Anlayışı

İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları, Abdülhamit idaresine karşı yaptıkları muhalefette içtimai açıdan kendi düşünceleri çerçevesinde toplumu nasıl değiştirebilecekleri konusunda beyanlarda bulunmuşlardı. Çünkü onlara göre; hem Abdülhamit’in siyasi idaresine son verebilmek hem de Osmanlı Devleti’nin Avrupa Medeniyeti’ne katılabilmesi için Osmanlı toplumunun pek çok yönden değişmesi gerekmektedir. Zira Osmanlı Devleti’nin Batanılılaşması için yapılacak olan ıslahatlara topluma hazırlamak gerektiği inancı hâkimdi. Bu yüzden toplumsal dönüşüme ve değişime önem vermişlerdi. Bunu için de onların kaynak olarak faydalandıkları tefekkür

¹Birol Emil, a.g.e., s. 412

²M. Şükrü Hanioğlu, “*Bir Siyasi Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi*”, s.174

³M. Şükrü Hanioğlu, “*Bir Siyasi Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi*”, s.174-175

kaideleri, Avrupa'nın içtimai çehresini oluşturan filozof ve düşünürlerinden edindikleri bilgileri içermekteydi.¹

Bu anlamda Abdullah Cevdet, Abdülhamit'in İslamcılık siyaseti gereğince toplumda meydan getirmeye çalıştığı uygulamalara karşı çıkmıştı. Onun amacı, biyolojik anlamda materyalizmin Osmanlı toplumunda İslam dininin yerini almasını sağlamaya çalışmaktı. Böyle olması durumunda, toplumsal ilerlemenin sağlanacağı düşüncesine sahip olmuştu. Bu ilerlemeyi sağlamak için İslam dininden ve özellikle onun toplumsal içeriğinden yararlanmak gerektiğini, bu destek olmaksızın böylesine dönüşümlerin sağlanamayacağı düşüncesine sahipti. Biyolojik materyalizmin, İslam'ın toplumda oynadığı rolü alabilmesi ve bu düşüncelerin Osmanlı toplumunda kabul görebilmesi için, Abdullah Cevdet, eski İslam âlimlerinin de fikirlerinden yararlanarak, onların biyolojik materyalist düşünürlerle aynı görüşü savunduklarını ileri sürmüştü. Bu surette fikirlerini topluma yaymaya çalışmıştı.²

Diğer taraftan Osmanlı toplumunun geriliği konusunda, İslam dininin olumsuz rol oynadığı üzerinde durmuş ve tedrici bir şekilde bu etkinin kırılması gerektiğini ileri sürmüştü. Abdullah Cevdet, İslam dinin Osmanlı toplumu ve tüm İslam toplumlarının geriliğinin bir nedeni olduğu sonucuna varmıştı. Bundan dolayı Abdullah Cevdet tüm çabasını Müslümanlar'ı bu gerilikten kurtarmanın yollarını aramaya sarfettiğini ileri sürmüştü. Aslında, Abdullah Cevdet ve Ahmet Rıza gibi pozitivistler açısından İslam Batı modeli kurumların Osmanlı Devleti'nde tesisi için bir araçtan başka bir şey ifade etmemişti³

Abdullah Cevdet'in kendine göre ele aldığı İslam, tüm ruhevi unsurlarından arındırılmıştı. Abdullah Cevdet için, İslamlık, İslamiyet gibi kavramlar bir ahlaktan başka bir şeyi ifade etmemişti. Bu kavramlara böylesine bir anlam verdiğinden dolayı yazılarında Japonları, Müslümanlar'dan daha Müslüman saymak gibi yorumlara sıklıkla rastlamak mümkündür.⁴

Netice itibariyle Abdullah Cevdet'in amacı, toplumsal yapıda İslam dinin oluşturduğu sonucuna vardığı sorunları bizzat onun toplumsal içeriği yardımıyla çözmek ve nihai

¹M. Şükrü Hanioğlu, "Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jöntürkler", s.135-139

²M. Şükrü Hanioğlu, "Bir Siyasi Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi", s.29-30

³M. Şükrü Hanioğlu, "Bir Siyasi Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi", s.29-30

⁴M. Şükrü Hanioğlu, "Bir Siyasi Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi", s.138

olarak, materyalizmin dinin toplumda oynadığı tüm rollere tedricen geçişin sağlamaktı. Bu konuda Abdullah Cevdet, Mekteb-i Tıbbiye'deki öğrenim döneminde olduğu gibi İslamiyet'ten daima bir araç olarak yararlanmak şartıyla İslam'ın tümüyle olumsuz olduğu kuramına itiraz etmiş ve ondan amacını gerçekleştirene kadar belirlenen yolda yararlanmak gerektiğini ileri sürmüştü. Nitekim daha önce de izah ettiğimiz gibi İslam dinini Abdülhamit'e karşı bir iktidar değişikliği ve Meşrutiyet idaresine geçiş için bir araç olarak kullanmaktan da geri durmamıştı.¹

Diğer taraftan muhalefetin bir başka ismi Mizancı Murat'ın toplumsal yaklaşımı ise Abdullah Cevdet ile aynı olmamakla birlikte pek çok konuda birbirlerine yaklaştıkları anlaşılmaktadır. Mizancı Murat'ın Mülkiye'de hocalığını, edebiyatçılığını ve siyasetçiliğini birbirine bağlayan müşterek bir unsur mevcuttur. Onun için, siyasal fikirlerinin mana kazanması bu müşterek unsurun tesirini göz önüne getirilmesine bağlıdır. Murat Bey'e göre bu müşterek unsur bir cemiyetin ahlaki nitelikleri konusunda düşündüklerinden ibaretti. Murat Bey Osmanlı Devleti'nin 1876 harbinde yenilmesini cemiyetin bu ahlaki zaafına, kimsenin vazifesini bilmemesine bağlamıştı.²

Murat Bey gençliğinde kendisine tesir eden akımlardan bahsederken Rousseau, Guizot, Montesquieu ve Draper'den bahsetmiştir. Öyle ki Darwin sonrası biyolojik materyalizm'inin Draper vasıtasıyla İttihatçılar arasında en çok maneviyata ehemmiyet veren Murat Bey'e bile tesir etmiştir. Bu tesir Murat bey'in bilinçaltındaki laiklik unsurlarının bir dereceye kadar izahı olarak açıklanabilir.³

Yukarda ki fikirleri çerçevesinde Osmanlı toplumundan bazı toplumsal değişmelerin yapılması gerektiği konusunda muhalefet eden Mizancı Murat, bu konuda neler yapılması gerektiğini Mizan gazetesinde işlemişti. Burada yer alan makalelerde devrin içtimai hayatı ile ilgili bazı münferit meseleler de vardır. Mizan sahibi Osmanlı cemiyetinde gördüğü aksaklıkları ve yaraları dile getirmişti. Mizan gazetesinde, Murat Bey yapılması gereken içtimai düzenlemeleri su şekilde ifade etmişti:

Bunların başında emniyet-i dâhiliye gelmekteydi. Hükümet için namus ve haysiyet meselesi olan emniyeti dâhiliye namına en mühim umur-i cariyeye geri bırakılsa çok

¹M.Şükrü Hanioglu, "Bir Siyasi Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi", s.129-141

²Şerif Mardin, a.g.e., s.81-82

³Şerif Mardin, a.g.e., s.81-83

görülmez zira memalik-i mütemeddinede cemiyetin muvaffakiyat-ı medeniyyesi için emniyeti dâhiliye şart-ı azam sayılmaktaydı. Bu yolda tam bir emniyet ve asayişin tesisi için jandarma ve zaptiye birliklerinin takviyesi gerekmektedir. Milli haysiyeti galeyana getiren eşkıyanın şiddetle cezalandırılması, bazı vilayetlerde divan-ı harplerin kurulması, muhakemelerin süratle cereyanı ve mahalli memurların sorumsuzluk ve iş yapmazlığına meydan verilmemesi şartı. Serseri ve sabıkalı eşhastan memleketin tathiri hissiyat-ı mukaddese-i beşeriye perdesini cinayet-i kerihâ ile yırtarak dört duvar arasına girmiş ve cemiyet kin ve husumet bağlamış olan yüzlerce edep ve ahlak mağdurlarını barındıran umumi hapishanelerin ıslahı, günün birinde cemiyete avdet edecekler için, bunların, ahlakı bozucu yuvalar olmaktan kurtarılıp bir ahlak ve insanlık mektebi haline getirilmesi, hatta mahpusların muayyen işlerde çalıştırılarak ıslahı cihetine gidilmesi, Mizancı'nın düşündüğü iç barış ve güvenlik tedbirleriydi.¹

Bunların haricinde milli ve içtimai ahlakı korumak için alınacak başka tedbirler olduğundan bahsetmiştir. Buna göre: fuhuşhane mensubu kadınlarının çalışmasının zaptiye nezaretinin bunları önlemini en büyük hizmet olarak kabul etmiştir. Fakat içtimai ahlakın sadece fuhuşun önlemleriyle düzelmeyeceğini bunu için insanın ancak cemiyet halinde yaşayabilen bir varlık olduğuna dikkat çekerek, kuvvetlilerin zayıflara, zenginlerin fakirlere yardım etmesi lazımdır. Diyerek toplumda dayanışma ve beraberliğin sağlanması gerektiğini vurgulamıştır. Bunları yerine getirmek için yapılacak şeyler ise Batı'da olduğu gibi “cemiyet-i hayriyye”, “devair-i imdadiyye” tesisi edilmesiyse mümkündür.² Demıştır.

Bunların haricinde, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayınları incelendiğinde toplumsal anlamda dikkat çeken temel eleştiri noktalarından biride, toplumun devlet idaresine ve padişaha karşı sadakat içinde olmasıdır. Bu konuya örnek: İttihatçılar'ın en önemli merkezi olan Mekteb-i Tıbbiyye'de öğrencilere en zor gelen hususun törenlerde “padişahım çok yaşa” şeklinde bağırmasıdır.³

¹Birol Emil, a.g.e., s. 291-292

²Birol Emil, a.g.e., s. 292-293

³M. Şükrü Hanioğlu, “Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jöntürkler”, s.66

3.5. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İktisadi Siyaset Anlayışı

İktisat konusunda prens Sabahattin, “Teşebbüsü Şahsi” fikrini savunmuştu. Buna göre Osmanlı Devleti'ndeki en önemli iktisadi sorunlardan birisi insanların her şeyi devletten beklemesiydi. Bunun sorumlusu olarak ta II. Abdülhamit gösterilmişti. Çünkü Prens Sabahattin'e göre Padişah Osmanlı Ülkesi'nde ticaretin ve sermayenin gelişmesi için gereken ıslahat hamlelerini yapmamıştı. Buna göre Âdem-i Şahsi Teşebbüsü demek, Osmanlı Devleti'nin milli ticaretini geliştirmek suretiyle bir milli servet meydana getirmektir. Böylece toplumsal birlik ve refahı da sağlamaktır. Bunun olmasını gerçekleştirecek şey ise Osmanlı Ülkesi'ndeki vatandaşlara ticaret yapma imkânının şahsi olarak sağlanabilmesidir. Bu da ancak Âdemi-i Merkeziyetçilik idaresi sayesinde güçlenecek yerinde yönetimlerle vilayetlerden gönderilmiş mebusların katkısıyla gerçekleşebilirdi.¹

Bu çerçevede Prens Sabahattin, ağır devlet bürokrasisi yüzünden ülkenin iktisadi yaşamının yok edildiğini ileri sürmüştü. Ona göre Osmanlı halkının özel girişimciliğinin gelişmesi olmadan devlet kurtarılamazdı. Müslüman halk özel sektörde çalışmak yerine devlet hizmetlerini tercih etmekteydi. Osmanlı Devleti bu yüzden memur devletiydi. Bu durumun aşılması ve Teşebbüsü Şahsi'nin geliştirilmesiyle Osmanlı Devleti'nin ve toplumunun iktisadi açıdan gelişeceğini ifade etmişti.²

Abdullah Cevdet, iktisadi gelişme ve endüstrinin bahsi mevzu edildiği vakit çalışmayı mühim sayardı, fakat Abdullah Cevdet iktisadi faaliyetlerin esasını anlamakta güçlük çekiyordu. Kendisi gibi İttihatçılar'ın en çok anlamakta zorlandıkları vetire iktisadi meseleler olmuştu. Bu manada düşünüldüğünde onların, iktisadi meselelerdeki niteliğini göstermesi açısından önemliydi.³

Diğer taraftan Mizancı Murat ise Osmanlı Devleti'nde iktisadi çöküşün Reji İdaresinden ve Duyun-u Umumiye'den kaynaklandığını ileri sürmüştü. Mizan sahibi milli siyaset açısından olaya bakmıştı. Bu idarelerin tamamen ortadan kaldırılmasını teklif etmişti. Bunu mukabil demir yolu melesinde ise Abdülhamit'i övmekten de geri kalmamıştı. Diğer taraftan kapitülasyonların kaldırılması ve Osmanlı Devleti'nin Avrupa'nın serbest

¹M.Şükrü Hanioğlu, “*Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jöntürkler*”, s.196

²Mehmed Hacısalihoğlu, a.g.e., s. 132-133

³Şerif Mardin, a.g.e., s.184

pazarı haline gelmesinin önlenmesi ve yerli sanayi ve ticaretin geliştirilmesinin gerekli olduğunu savunmuştu.¹

Mizan gazetesinde, sıklıkla muhalefet edilen konulardan biride maliye meselesi olmuştu. Osmanlı maliyesinin içinde bulunduğu kötü durum eleştirilmişti. Mizancı Murat'a göre, Bu hususta ortaya çıkan en mühim sorunlar mali yetersizlik ve bütçedeki denge açığının kapatılması ile ilgili olmuştu. Fakat bu vazifeyle kurulan Islahat-ı Maliye Komisyonu'nun tedbirlerinin yetersiz olduğunu ve İlk tedbir olarak düşünülen memur tensikatının istenilen sonucu vermediği ve Duyun-i Umumiye'yi tenzil cihetine gidilmesine bir çare olmadığı üzerinde ısrarla duran Mizancı, asıl yapılacak işin “tezyid-i varidat” olduğunu ileri sürmüştür. Mizancı Murat'a göre alınacak tedbirlerin başında, tenkisatın bir yana bırakıp, maaşların mutlaka verilmesi ve memurları ağına düşüren sarraf takımının suiistimallerine son verilmesiydi. Mizancı, mali güçlükleri doğuran diğer sebeplerin ise suiistimal, rüşvet ve irtikâplar olduğunu söylemişti.²

3.6. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Eğitim Anlayışı

İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarının, basında en çok işledikleri konulardan biriside Osmanlı Devleti'nin mevcut eğitim sistemi ile gelişimini yerince sağlayamadığı ve bunun değiştirilmesinin gerektiğiydi. Eğitimin gerekliliğinin belirtilmesi yanında Abdullah Cevdet ve İttihatçılar açısından önemli olan sorun bu eğitimin hangi yöntemlerle gerçekleştirileceği olarak ortaya çıkmıştı. Abdullah Cevdet göre eğitimin niteliği ve yöntemleri biyolojik materyalizm anlayışına göre düzenlemeliydi. Ona göre biyolojik açıdan üstün kimseler toplumsal gelişmeyi sağlamak için başta gelen unsurdu. Abdullah Cevdet, eğitimin bu kimselerin ortaya çıkmasında ve gelişmelerinde önemli bir rolü olduğunu düşünüyordu. Bu anlayış çerçevesinde eğitimin değiştirilmesi neticesinde, yetişecek nesillerin ülkenin gelişmesini sağlayacağını fikrindeydi.³

Bununla birlikte Mizancı Murat'ın maarif konusunda tenkitleri ve teklifleri daha çok öğretmen yetiştirme, okulların ve ders programlarının ıslahı, talebelerin ve bazı yüksek okul mezunlarının durumunu üzerine olmuştu. Mizancı, bütün okullardan bahsetmekle birlikte kesinlikle ıslahat yapılması gerektiğini düşündüğü iki müessese vardı. Mekteb-i

¹Birol Emil, a.g.e., s.272-275

²Birol Emil, a.g.e., s.272-277

³M.Şükrü Hanioğlu, "Bir Siyasi Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi", s.169-170

Mülkiye ve Darülmüallimin'di. Bu hususta Mizancı'ya göre devletin şiddetle ihtiyaç duyduğu idari ve siyasi erbabın yetişmesi için Mekteb-i Mülkiye'nin ıslahata muhtaç tarafları vardı. Maarif konusunda bundan başka bir de üzerinde durulan cephesi ahlaki ve milli bir eğitim verilmesi gerektiği idi.¹

Diğer taraftan Prens Sabahattin Osmanlı Ülkesi'ndeki eğitim sistemini eleştirmişti. Ona göre Hıristiyanlar kendi okullarını açıp orada istedikleri her şeyi öğretebiliyorken, devlet, Müslümanlar'a özel okul kurma izni vermemişti. Bu durum Hıristiyanlar'ı Müslümanlar'dan daha üstün hale getirmişti. Bu anlamda Müslümanlar'ın her açıdan Hıristiyanlarla rekabet edebilmesi için, eğitim sisteminin tamamen yenileştirilmesiyle özel girişimcilik ruhuna sahip yeni bir neslin yetiştirilmesi gerekmektedir. Kişisel girişimciliğin gelişmesi Osmanlı Devleti'nin eğitim sistemi tarafından engellenmekteydi. Çünkü hükümet, özgür kişiliği yok edilmiş, cahil ve bağımlı bir nesil yetiştirmeyi hedeflemekteydi.²

¹ Birol Emil, a.g.e., s. 278-283

² Mehmed Hacısalihioğlu, a.g.e., s. 133-134

SONUÇ ve ÖNERİ

Osmanlılar XVI. Asrın sonlarına kadar Avrupa'da meydana gelen gelişmelere mesafeli yaklaşmışlardı. Bu durumun nedeninin, Batı ülkelerinin geçirdiği değişim döneminde, Osmanlı Devleti'nin "altın çağın" yaşıyor olmasıydı.

XVII. Asrın sonu XVII. Asrın başlarında Osmanlı Devleti Duraklama Dönemi içersine girmişti. Bu anlamda Osmanlılar, Avrupa'ya karşı askeri üstünlüklerini savaş meydanlarında kaybetmeye başlamışlardı. Bu durum da Avrupa'da bazı değişimlerin meydana geldiği ve bunların öğrenilmesi gerektiği hâsıl olmuştu. Osmanlılar, Avrupa'daki gelişmeleri takip etmek için çeşitli Avrupa ülkelerine sefirler göndermişlerdi. Bu hususa Avrupa'da meydana gelen değişim hareketleri hakkında detaylı raporlar istemişlerdi. Diğer taraftan Osmanlı idarecileri, iç idarede Osmanlı Devleti'nin aksak ve bozuk taraflarının ıslahı için Padişahlara lahiyalar sunmuşlardı. Bu çalışmalar neticesinde pek çok ıslahatlar gerçekleştirilmişti. Bilhassa Lale Devri ile başlayan bu yoğun Islahat Hareketi devletin çöküşüne kadar devam etmişti.

Tanzimat Dönemi'ne gelindiğinde önceki dönemlerden farklı bir yenileşme anlayışının ortaya çıkmaya başladığı söylenebilirdi. Tabi bu durumun ortaya çıkmasının da bazı sebepleri vardı. Osmanlılar Yenileşme Hareketi çerçevesinde Batı ile olan münasebetleri noktasında, Avrupa'daki bilim ve teknik konularındaki gelişmeleri daha yakından teşhis edebilmek için çeşitli alanlarda, Avrupa mekteplerine talebeler göndermişlerdi. Avrupa mekteplerine gönderilen bu gençler, Avrupa'da bilim ve teknik konularından ziyade Batı Kültürü ile ilgilenmişlerdi. Osmanlı idarecileri, Avrupa ülkelerine tahsil görmeleri için gönderdikleri bu gençlerin, Batı'nın kültürel etkisinden korunmalarının sağlanması için tedbirler almışlardı. Fakat bu tedbirler yeterli olmamıştı. Neticede bu talebeler, Batı dünyasının kültürünü, yaşam tarzını ve eğlence anlayışını benimsemişlerdi. Aynı zamanda Batı dünyasında meydana gelen ihtilalleri öğrenerek, bu hareketler sonrası ortaya çıkmış olan fikir akımlarını, temas içinde buldukları çevrelerdeki yabancı aydın ve düşünürlerden öğrenmişlerdi.

Diğer taraftan Osmanlı Devleti 19. Asırda daha da zayıflamış bir haldeydi. Türlü sorunlarla uğraşan devlet adamları, ülkenin bütünlüğünü ve varlığına koruma gayreti içersinde bir şeyler yapmaya çalışıyorlardı. Bu sırada yukarıda belirtilen talebeler,

Osmanlı Ülkesi dâhilinde bir araya gelerek devleti kurtarmak için bir cemiyet meydana getirmişlerdi. Bu cemiyete Yeni Osmanlılar denmişti. Bu cemiyet'in mensupları kurmuş oldukları gazetelerde, ilk kez Osmanlı Ülkesinde "Hürriyetçilik, Meşrutiyetçilik, Anayasacılık" gibi fikirleri yaymışlardı. Onlar devletin kurtuluşu olarak bir anayasa çerçevesinde Meşrutiyet idaresinin kurulmasını, bu noktada kurulacak Mebuslar Meclis'nde azınlıkların eşit bir şekilde kendi toplumlarını temsil etmesini istemişlerdi. Bu anlamda Osmanlı Devleti'nin Batı devletlerinin baskısından kurtulacağı gibi parçalanmaktan da kurtulacağını savunmuşlardı. Yeni Osmanlılar bu fikir hareketine de "İttihad-ı Osmaniye" demişlerdi. Fakat aynı zamanda bu hareket içinde N.Kemal gibi "İttihad-ı İslam" fikrine yakın olanlarda vardı.

Yeni Osmanlılar Cemiyeti mensupları 1876 senesinde, Mithat Paşa'nın da çabaları neticesinde maksatlarına ulaşmışlardı. II. Abdülhamit'in saltanatında gerçekleşen bu Meşrutiyet idaresi çok uzun sürmemişti. 1877-78 Osmanlı-Rus savaşının getirmiş olduğu kötü şartlar neticesinde, Abdülhamit Meclis-i Mebusan'ı süresiz tatil ederek Meşrutiyet idaresini rafa kaldırmıştı. Bu dönemde Yeni Osmanlılar, Abdülhamit idaresine karşı muhalefet faaliyetlerinde bulunmuşlardı. Bilhassa basın ve yayın yoluyla ülke içindeki muhalefetleri yanı sıra, ülke dışına da firar ederek, Paris, Londra, Venedik gibi Avrupa şehirlerinde de bu muhalefetlerini sürdürmüşlerdi.

Yeni Osmanlılar'ın bu muhalefetine karşılık Abdülhamit de onlara karşı temkinli ve tedbirli yaklaşmıştı. Bu çerçevede Abdülhamit, merkezi otoritesini güçlendirmeye çalışmış bunda da başarılı olmuştu. Bununla birlikte Sultan, kendisine karşı muhalefet eden Yeni Osmanlılar Cemiyeti mensuplarını geri kazanmaya da çalışmıştır. Ancak bu hususta başarılı olduğu söylenemezdi. Abdülhamit, tutuklattığı Yeni Osmanlılar'a ağır cezalar vermek yerine onları sürgünlere göndermeyi tercih etmişti.

Yeni Osmanlı Cemiyeti mensuplarından Ali Suavi, muhalefetini diğerlerine göre bir derece ileriye taşımıştı. Suavi, Abdülhamit'in ancak bir darbe neticesinde tahtından indirileceğine kanaat getirmişti. Bu çerçevede bir darbe planı hazırlamış ve bunu da uygulamıştı. Tarihe Çırağan Vakıyası olarak geçen bu hadise de Ali Suavi ve yandaşları muvaffak olamamışlardı.

Neticede Yeni Osmanlılar Cemiyeti mensuplarının basın yayın yoluyla yapmış oldukları fikir propagandaları, yüksek mekteplerde okuyan gençler arasında yayılmıştı. Mekteb-i

Tıbbiye, Mekteb-i Mülkiye başta olmak üzere, Osmanlı dâhilinde ki mekteplerde Yeni Osmanlılar'ın saçtığı tohumlar yeşermiştir.

Bu mekteplerde okuyan gençler, benimsemiş oldukları fikirleri uygulamaya geçirebilmek için gizli bir örgü olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni kurmuşlardı. Bu cemiyet etrafında birleşen İttihatçılar, Abdülhamit idaresine karşı muhalefet hareketine başlamışlardı. Yurt içinde Abdülhamit'in tedbirleri karşısında tutunamayan cemiyetlinin gelenleri, yurtdışına firar etmek suretiyle Avrupa'da muhalefete devam etmişlerdi. İttihatçılar Abdülhamit'in saltanatı boyunca sürekli ona karşı muhalefet etmişlerdi. Neticede İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarınının 31 Mart 1908'de tertip ettikleri bir darbe neticesinde Abdülhamit'in saltanatına son vermişlerdi.

Sonuç olarak Yeni Osmanlılar'dan; Şinasi, N.Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi Ebuuzziya Tevfik gibi hareketin önde gelen şahsiyetleri Avrupa'da temas kurdukları yabancı ilim adamı ve düşünürlerin fikirlerinden etkilenmişlerdi. Ancak tam manasıyla onların dilinden anlayamamışlardı. Yeni Osmanlılar, Osmanlı İslam Kültürü ile Batı Kültürü arasında bocalamışlardı. Ve bu yüzden de tutarsız fikirler öne sürmüşlerdi. Bilhassa bu noktada Ali Suavi iyi bir örnektir. Diğer taraftan Yeni Osmanlılar, Avrupa'dan öğrendikleri fikir akımlarını kendi memleketlerinin milli ve manevi tezgâhından geçirmeden olduğu gibi Osmanlı devletinde ve toplumunda uygulamaya çalışmışlardı. Bu doğrudan doğruya Batı taklitçiliği yapmaktan başka bir şey değildi. Yeni Osmanlılar, iler sürdükleri bu fikirlerin Osmanlı devletine ne gibi zararlar vereceğini kavrayamamışlardı. "İttihad-ı Osmaniye" fikrinin Osmanlı Devleti'ni parçalanmaktan kurtaracağını ve Avrupalı büyük devletlerin azınlıkları bahane ederek Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale etmelerini engelleyeceğine inanmışlardı. Fakat bunun aksine mecliste azınlıklara verilen temsil hakkı ve hürriyet düşüncesi Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını hızlandırmıştı. Nitekim bu noktada Yeni Osmanlı Cemiyeti'nin Avrupalı devletler ve onların ajanları tarafından kullanıldıkları dahi bazı kaynaklarda ifade edilmişti. Netice itibarıyla Yeni Osmanlılar'ın, Abdülhamid idaresine karşı yapmış oldukları muhalefetin sonuçları göz önüne alındığında bu hareketin faydasından ziyade zararı dokunmuştu. Bu çerçevede Yeni Osmanlılar'ın yürütmüş oldukları muhalefetin niteliksiz olduğunu söylemekte sakınca yoktur.

İttihatçılar'ın, Abdülhamit'e karşı yapmış oldukları muhalefetin niteliğine gelince, onların temelde Abdülhamit'e muhalefet ettikleri ancak kendi aralarında ittifak oldukları konu Meşrutiyet idaresinin kurulması ve Meclis-i Mebusan'ın açılmasıydı. Bu noktada bu düşüncenin tam anlamıyla icrası içinde II. Abdülhamit'in tahtından düşürülmesi gerektiği konusunda fikir birliğine sahiplerdi. Bunun haricinde yapmış oldukları muhalefette İttihatçılar arasında bir fikir birliği olduğundan bahsedilemezdi.

İttihatçılar, dâhili siyasette ülkenin iyi yönetilmediğini, azınlıkların sorunlarına çözüm üretilmediğini, bu anlamda yeterli ıslahat yapılmadığını ileri sürmüşlerdi. Yine ülkenin gelişmesi ve kalkınması için ıslahat yapılmadığını savunmuşlardı. Her biri bu konulardaki sorunlara kendi fikir penceresinde bakarak çözümler üretmeye çalışmıştı. Ancak Abdülhamit, aldığı tedbirler neticesinde ülkede siyasi bütünlüğü sağlamaya çalışmış, Babıâli idaresini dahi etkisiz bırakmak suretiyle merkezi otoritesini güçlendirmişti. Abdülhamit, İttihatçılar'ın devletin kurtuluşu için ısrarla istedikleri Meşrutiyet rejiminin devletin parçalanmasına ve dağılmasına neden olacağını kavramıştı. Nitekim 1909'da iktidara gelen İttihatçılar'ın cemiyeti olan İttihat ve Terakki hükümeti, "İttihad-ı Osmaniye" fikri çerçevesinde Meşrutiyetin ilanı etmişti. Bu bağlamda hükümetin uyguladığı siyaset Balkanlar'ın tamamen Osmanlı'dan ayrılmasına sebebiyet vermişti. Bu noktada varılan netice İttihatçılar'ın dâhili siyasette uyguladıkları muhalefetin niteliğini ortaya koymuştur.

Harici siyasete ise Abdülhamit'in İslamcılık siyasetine karşı çıkan İttihatçılar, bu siyaset baltalamak istemişlerdi. Mizancı Murat gibi olanları ise, Abdülhamit'in dış siyasette İngiltere'den uzaklaşmasını tenkid etmişlerdi. Bu noktada ilginç olan İngiltere'nin de Abdülhamit'in İslamcılık siyasetine engele olmak istemesiydi. Diğer taraftan İngiltere kendi menfaatleri icabı Filistin'de bir Siyonist Yahudi Devleti'nin kurulmasını istiyordu. Bu anlamda yine ilginç olan İttihatçılar'dan Abdullah Cevdet'in Siyonist Yahudilerle bu konuda temas içinde bulunması ve Yahudiler'e Filistin'de devlet kurma fikri hakkında nasıl davranacaklarına yönelik plan yapmasıydı. İttihatçılar'ın bu çerçevede İngiltere'nin Osmanlı üzerindeki siyasi emellerini anlayamadıkları ortadadır. Nitekim İngiltere, Osmanlı Devleti'ne karşı yürüttüğü toprak bütünlüğünü koruma siyasetinden vazgeçmişti. Ve artık Osmanlı Ülkesini parçalamaya ve sömürmeye çalışmaktaydı. Bu yüzden Abdülhamit, en tehlikeli düşmanın İngiltere olduğu kanaatine

varmıştı. Ve İngiltere'ye karşı denge siyasetini takip ederek Almanya ve Rusya'ya yaklaşmıştı. Azınlık isyanlarına karşı ise tedbirli ve temkinli yaklaşmış olayları büyümeden kontrol altına almıştı. Abdülhamit, İslamcılık siyaseti çerçevesinde Halifelik makamının nüfuzunu iyi kullanarak hem müslüman topluluklar arasında birlik ve beraberliği sağlamaya çalışmış hem de Osmanlı Devleti'nin dünya üzerindeki itibarını arttırmıştı. Netice itibarıyla İttihatçılar'ın yapmış oldukları dış siyasetle ilgili tenkitlerin günün sorunlarını çözmekten ve anlamaktan uzak olduğu görülmektedir.

Bunun yanı sıra İttihatçılar, İçtimai meseleler konusunda da bazı tenkit ve önerilerde bulunmuşlardı. Prens Sabahattin, toplumsal ilerlemenin gerçekleşebilmesi için Âdem-i Merkeziyetçilik ve Teşebbüs-ü Şahsi, fikrini savunmuştu. Buna göre içtimai anlamda halkın ilerlemesi ve gelişmesi birey olabilmesi ancak kişisel girişmeciliğin geliştirilmesi ile mümkün olabilirdi. Diğer taraftan Abdullah Cevdet ise Biyolojik- Materyalist fikirleri, İslam dinini kullanmak suretiyle topluma yaymaya çalışmıştı. Ahmet Rıza'da içtimai konuda Pozitivist bir yaklaşım sergilemişti. İttihatçılar'ın içtimai anlamda iler sürdükleri görüşler, Müslüman Osmanlı halkının temel kültürüyle bağdaştırılıp gelişimi sağlayacak fikirler olmaktan uzaktı. Zira bunlar doğrudan Batı Kültürü'nün kültürel özelliklerini yansıtan fikirlerdi. Bu anlamda bu fikirleri topluma aşlamak ilerde toplumsal yozlaşmayı neden olabilirdi. Bununla birlikte ileride daha büyük toplumsal sorunlar getirebilirdi.

İktisat konusunda ise İttihatçılar, ülkenin kalkınması, ticaret ve zanaatın gelişmesi, halkın refah düzeyinin yükseltilmesi için, dâhili idarede Abdülhamit yönetiminin yeterince ıslahat hamlesi gerçekleştirmediğini ileri sürmüşlerdir. Ancak Abdülhamit dönemindeki kalkınma icraatlarına bakıldığı vakit bu iddiaların asılsız olduğu ortaya çıkmaktadır.

Son olarak eğitim meselesi konusunda ise İttihatçılar, Batı'daki mektepler düzeyinde, her konuda bilgi veren modern mektepler kurulmasını ve kendi savundukları fikirler çerçevesinde toplumun eğitilmesi gerektiğini savunmuşlardı. Bu anlamda Abdülhamit eğitime büyük önem vermişti. Abdülhamit döneminde Osmanlı Ülkesi'nde eğitim fevkalade gelişmişti. Sonuç olarak İttihatçıların, Abdülhamit'e karşı siyasi, içtimai, iktisadi ve eğitim gibi yönlerden yapmış oldukları muhalefetleri incelenmiştir. Bu

bağlamda yapılan muhalefetin Abdülhamit idaresi ve icraatları karşısında genel manada niteliksiz kaldığı söylenebilir.

KAYNAKLAR

- ABBASLI, Nazile (2002), **Ali Suavi'nin Düşünce Yapısı**, Bilge Karınca Yayınları, İstanbul,
- AKARLI, Engin (1999), “II. Abdülhamid: Hayatı ve İktidarı”, **Osmanlı**, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 2, Ankara,
- AKGÜN, Mehmet (1999), “1839-1920 Yılları arasında Türk Fikir Dünyasında Temsil Edilen İki Felsefi Akım: Rasyonalizm ve Materyalizm”, **Osmanlı**, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 7, Ankara,
- AKSUN, Ziya Nur (1994) ,**Osmanlı Tarihi**, Cilt 4, Ötüken Neşriyat, İstanbul,
- AKYILDIZ, Ali (2004), **Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme**, İletişim Yayınları, İstanbul,
- ANDIÇ, Fuat ve Süphan Andıç (2006), **Batiya Açılan Pencere Lale Devri**, Eren Yayıncılık, İstanbul,
- ARPACI, Seyfullah (2005), **Sultan Abdülhamit**, Işık Yayınları, İstanbul,
- ARMAOĞLU, Fahir. H. (1975), **Siyasi Tarihi(1789–1960)**, Ayyıldız Matbaası, 3. Baskı, Ankara,
- BALAY, Hayri,(1992), **Namık Kemal'in İslam'a Bakışı**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara,
- BAYKAL, Adnan Nur (1999), **Günü Kurtarma Sanatı, II. Abdülhamid'in Yöneticilik Sırları**, Sistem Yayıncılık. İstanbul,
- BERKES, Niyazi (2002), **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, (Yayına Hazırlayan Ahmet Kuyaş), YKY' de 1. Baskı İstanbul, 2002,
- BİLGEGİL, M.Kaya (1979), **Ziya Paşa Üzerine Bir Araştırma**, Sevinç Matbaası, Ankara,
- BİRİNCİ, Ali (1999), “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Kuruluşu ve İlk Nizamnamesi (1895)”, **Osmanlı**, Cilt 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara,

- Bir Çağdaş Öncü Namık Kemal** (1888-1988), Amaç Yayıncılık, İstanbul,1988,
B.O.A. HR. SYS. : 190- 22; 41-6; 38-1; 195-69; 40-15; 39-14;195-48; 35-30,
B.O.A. HR. T.O. : 205-10; 556-11,
- CANELLİ, Mustafa (1958), **N.Kemal Hayatı Sanatı Mücadelesi**, Yeni Asya Yayınları, İstanbul,
- CULLAGH, Francis Mc (1990), **Abdülhamid'in Düşüşü**, Çev. Nihal Önal, İstanbul Kitaplığı Yayınları, İstanbul,
- ÇABUK, Vahid, (2004), **Hedefteki Sultan II. Abdülhamid**, Truva Yayınları, 2. Baskı, İstanbul,
- ÇAVDAR, Tevfik, (1991), **İttihat ve Terakki**, İletişim, Yayınları,
- ÇELİK, Hüseyin (1994), **Ali Suavi ve Dönemi**, İletişim Yayınları, İstanbul,
- ÇELİK, Yüksel (2008), “İbrahim Temo”,**Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, Cilt 2, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul,
- ÇEVİK, Adem, (2006), **Jön Türker'den Cumhuriyet'e II. Abdülhamid'de Yanılanlar**, Ufuk Kitap Yayınları, İstanbul,
- DABAĞYAN, Levon Panos(2003), **Osmanlı'da Şer Hareketleri ve Abdülhamit Han, Kültür**, Sanat, Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul,
- DEMİR, Mustafa (2006), **İslam Devletleri Tarihi Gelibolulu Mustafa Ali**, Değişim Yayınları İstanbul,
- EBUZZİYA, Ziyad, (1977), **Şinasi**, Yay. Haz. Hüseyin Çelik, İletişim Yayınları, İstanbul,
- EKİZ, Osman Nuri, (1895), **Türk Yazarları Dizisi, Şinasi, Hayatı, Sanatı ve Eserleriyle**, Kastaş Yayınları,
- EMİL, Birol (1979) , **Murad Bey Hayatı ve Eserleri**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul,

- ERASLAN, Cezmi (1992), **II. Abdülhamit ve İslam Birliği**, Ötüken Neşriyat, İstanbul,
- ERASLAN, Cezmi (1996), **Doğruları ve Yanlışlarıyla Sultan II. Abdülhamit**, Yeni Asya Yayınları, İstanbul,
- ERASLAN, Cezmi (1999),”Sultan Abdülhamid ve Osmanlı Devleti’nin İslam Birliği Siyaseti”,**Osmanlı**, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 2, Ankara,
- ERGÜL, Cevdet (1997), **II. Abdülhamit’in Doğu Politikası ve Hamidiye Alayları**, Çaplayan Yayınları, İzmir,
- ERYILMAZ, Bilal (2006), **Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme**, İşaret Yayınları, İstanbul,
- FUAT, Mehmet (1999), **Namık Kemal**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul,
- FİNKELE, Caroline (2007), **Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı İmparatorluğunun Öyküsü 1300–1923**, Çev. Zülal Kılıç, Timaş Yayınları, İstanbul,
- GENCER, Mustafa (2003), **Jöntürk Modernizmi ve Alman Ruhu 1908-1918 Dönemi Türk-Alman İlişkileri ve Eğitim**, İletişim Yayınları, İstanbul,
- GEORGEON, François (1999), “II. Abdülhamid”,**Osmanlı**, Cilt 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara,
- GÜNEŞ, İhsan, **Türk Parlamento Tarihi**, 1 Cilt, TBMM. Vakfı Yayınları,
- GÜRAYS, Sevim (1966), **Ahmet Vefik Paşa**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara,
- HACISALİHOğLU, Mehmet (2008), **Jön Türkler ve Makedonya Sorunu**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul,
- HANİOğLU, M.Şükrü (1985), **Osmanlı İttahad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türkler**, İletişim Yayınları, İstanbul,
- HANİOğLU, M.Şükrü, **Bir Siyasi Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi**, Üçdal, Neşriyat, İstanbul,

- HAYTA, Necdet ve Uğur Ünal (2003), **Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri**, Gazi Kitapevi Ankara,
- İNALCIK, Halil ve Mehmet Seyitdanlıoğlu (2006), **Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, 2. Baskı, Phoenix Yayınevi, Ankara,
- İNAN, Yusuf Ziya (1978), **Jöntürkler'den İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne** Bayramşık Yayınevi, İstanbul,
- İRTEM, Süleyman Kani (2003), **Bilinmeyen Abdülhamit Hususi ve Siyasi Hayatı**, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul,
- İ.Ü (İstanbul Üniversitesi Tarih Araştırma Merkezi), (1986), **Ahmet Cevdet Paşa Semineri**, Edebiyat Fakültesi, Basımevi, İstanbul,
- KARAL, Enver Ziya (1995), **Islahat Fermanı Devri (1861-1876)**, Cilt 7, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara,
- KARPAT, Kemal H.(2002),”I. Meşrutiyet Dönemi ve II. Abdülhamid'in Saltanatı.(1876-1909), **Genel Türk Tarihi**, Cilt 7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara,
- KAYALI, Hasan (2003), **Jön Türkler ve Araplar, Osmanlılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık(1908-1918)** , 2.Baskı, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul,
- KILIÇ, Abdullah (2008), “Said Paşa” (Eğimli, İngiliz, Büyük), **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, Cilt 2, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul,
- KISAKÜREK, Necip Fazıl (1996), **Namık Kemal Hayatı Eserleri**, Sebil Yayınları, İstanbul,
- KOCATÜRK, Vasfi Mahir (1957), **N.Kemal'in Hayatı**, Buluş Yayınları, Ankara,
- KOLOĞLU, Orhan (1987), **Abdülhamit Gerçeği**, Gür Yayınları,
- KOLOĞLU, Orhan (1999), “Osmanlı'da Basın ve Kamuoyu”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, Cilt 6, İz Yayıncılık, İstanbul,

KUNTAY Mithat Cemal (1946), **Sarıklı İhtilalci**, Ahmet Halit Kitabevi, Güven Basımevi, İstanbul,

KUNT, Metin ve Sinan Akşin (1995),” Osmanlı Devleti 1600–1908”, **Türkiye Tarihi 3** Cem Yayınevi, İstanbul,

QUATAERT, Donald (2005), **Osmanlı İmparatorluğu, 1700–1922**, İletişim Yayınları 4. Baskı, İstanbul,

LAMARTİNE, Alphonse De (2005), “**Sona Doğru**” **Osmanlı Tarihi 3** Çev. Reşat Uzman, Bilge Sanat Yayınları, İstanbul,

MARDİN, Şerif (1964), **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, 1895-1908**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara,

MERMUTLU, Bedri (2003), **Sosyal Düşünce Tarihimizde Şinasi**, Kaknüs Yayınları, İstanbul,

MİZANCI, Murat (1897),“Sultan Abdülhamit’in Bize Hazırlamakta Olduğu İstikbal”, Mizan, 24 Mayıs, s.1

M.Ü(Marmara Üniversitesi), (1988), **Ölümünün 100. Yılında Namık Kemal**, Marmara Üniversitesi Yayınları, Edebiyat Fakültesi Basımevi, Ankara,

NÜZHET, Sadettin (1933), **Namık Kemal** Yeni Şark Kitaphanesi, Ekspres Matbaası, İstanbul,

ORTAYLI, İlber (2006), **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Alkım Yayınevi, İstanbul,

ORTAYLI, İlber (2002), “Son Universal İmparatorluk ve II. Abdülhamid”, **Genel Türk Tarihi**, Cilt 7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara,

Osmanlı Ansiklopedisi , “II. Abdülhamit”,İz Yayıncılık,7.Cilt, İstanbul,1996,s.9-10, 16-18,81-83,86-87,

Osmanlı Ansiklopedisi, “II. Abdülhamit”,İz Yayıncılık, 6.Cilt, İstanbul,1999,s. 240,242, 10-12, 260-262,

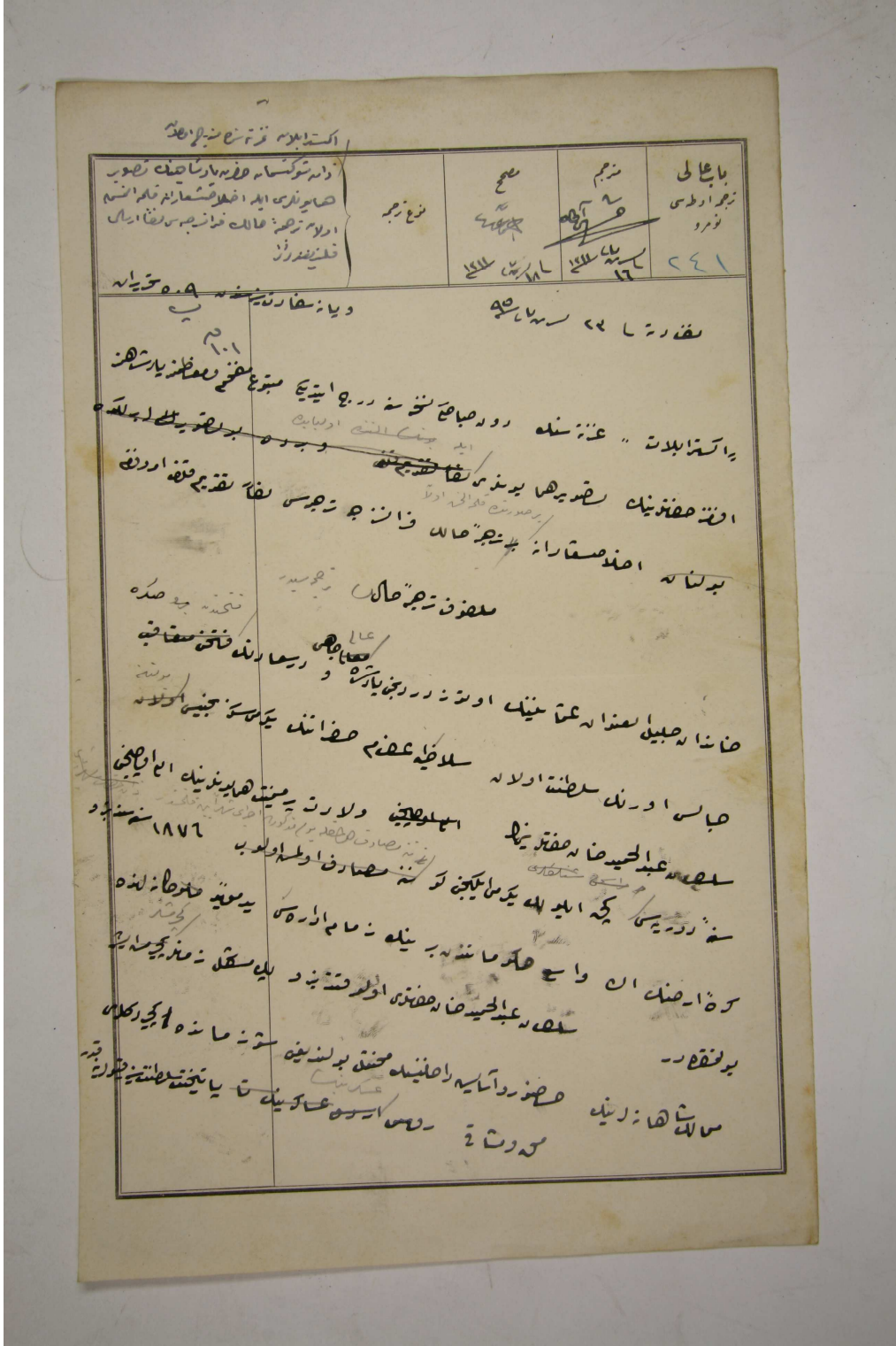
- Osmanlı Ansiklopedisi, "II. Abdülhamit", İz Yayıncılık, 5.Cilt, İstanbul,1999,s.128,
242-448, 195-197,
- ÖZCAN, Azmi (2002), "Sultan II. Abdülhamid", **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt 12, Yeni
Türkiye Yayınları, Ankara,
- ÖZCAN, Azmi(2008), "Said Paşa (Küçük)", **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar
Ansiklopedisi**, Cilt 2, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul,
- ÖZTUNA, Yılmaz (1994), **Büyük Osmanlı Tarihi**, Ötüken Neşriyat, Cilt 5, İstanbul,
- PARLATIR, İsmail (2004), **Edebiyatımızın Zirvesindekiler, Şinasi**, Akçağ Yayınları,
Ankara,
- PEKALIN, M. Zeki(1993), **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, Üçüncü
Baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul,
- PEKDEMİR, M.Kemal (2008), **Tarihin En Tartışmalı Padişahı, Abdülhamid**, Neden
Kitap Yayıncılık İstanbul,
- PRENS, Sabahattin (1999), **Görüşlerim**, Haz. Ahmet Zeki İzgöer, Buruc Yayınları,
İstanbul,
- PRENS, Sabahattin (1906),"Rumeli'deki Vatandaşlarımıza Bir Davet",Terakki, s.5-7
- SAİB, Ahmet, **Sultan II. Abdülhamit ve Saltanatının İlk Yılları**, Haz. Âdem Kara,
- SAİD (1908),"Bıçak Kemiğe Dayandı",Meşveret,12 Mart, s.3
- SARAÇOĞLU, Ahmet Cemaleddin (2005), **Unutulan Meşhurlarımız -1- ,Mizancı
Murad**, Şema Yayınları, İstanbul,
- SHOW, Stanford (1994), **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, E Yayınları,
İstanbul,
- ŞAHSUVAROĞLUİ, Lütfü (2003), **Türk Düşünce Ufukları, Namık Kemal**,
Alternatif Yayınları, Ankara,
- ŞEBBENDERZADE, Ahmet Hilmi (2006),**İslam Tarihi**, Haz. Ziya Nur Aksun, Cilt 2,
Ötüken Neşriyat, İstanbul,

- ŞERİFOĞLU, Ömer Faruk (2008), “Ahmed Rıza”, **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, Cilt 1, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul,
- ŞİMŞİRGİL, Ahmet, Ekrem Buğra Ekinci (2008), **Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle**, KTB Yayınları, İstanbul,
- TALAY, Aydın (2007), **Eserleri ve Hizmetleriyle II. Abdülhamit**, Armoni Yayıncılık, İstanbul,
- TDK (Türk Dil Kurumu), (1993), **Doğumunun Yüz Ellinci Yılında N.kemal**, Türk Dil Kurumu Basımevi, Ankara,
- T.D.V(Türkiye Diyanet Vakfı), (1997), **Ahmet Cevdet Paşa Vefatı'nın 100. Yılına Armağan (1823-1895)**,Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara,
- TEKTAŞ, Nazım (2004), **Osmanlı (Saraydan Sürgüne)**,Cilt 2, Çatı Yayıncılık, İstanbul,
- TÜRKÖNE, Mümtaz'er (1999), “Islahat Fermanı”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, Cilt 6, İz Yayıncılık, İstanbul,
- TÜRKÖNE, Mümtaz'er (1999), “Osmanlı'da Islahat ve Teceddüt”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, Cilt 6, İz Yayıncılık, İstanbul,
- TUNAYA, Tarık Zafer (1984-1988), **Türkiye'de Siyasi Partiler**, Cilt 1, Hürriyet Vakfı Yayınları, 2. Baskı,
- UÇMAN, Abdullah(2008), “Murad (Mizancı), **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, Cilt 2, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul,
- UÇMAN, Abdullah (2008), “ Ahmet Cevdet Paşa”, **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, Cilt 1, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul,
- UÇMAN, Abdullah (2008), “Abdullah Cevdet”, **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, Cilt 1, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul,

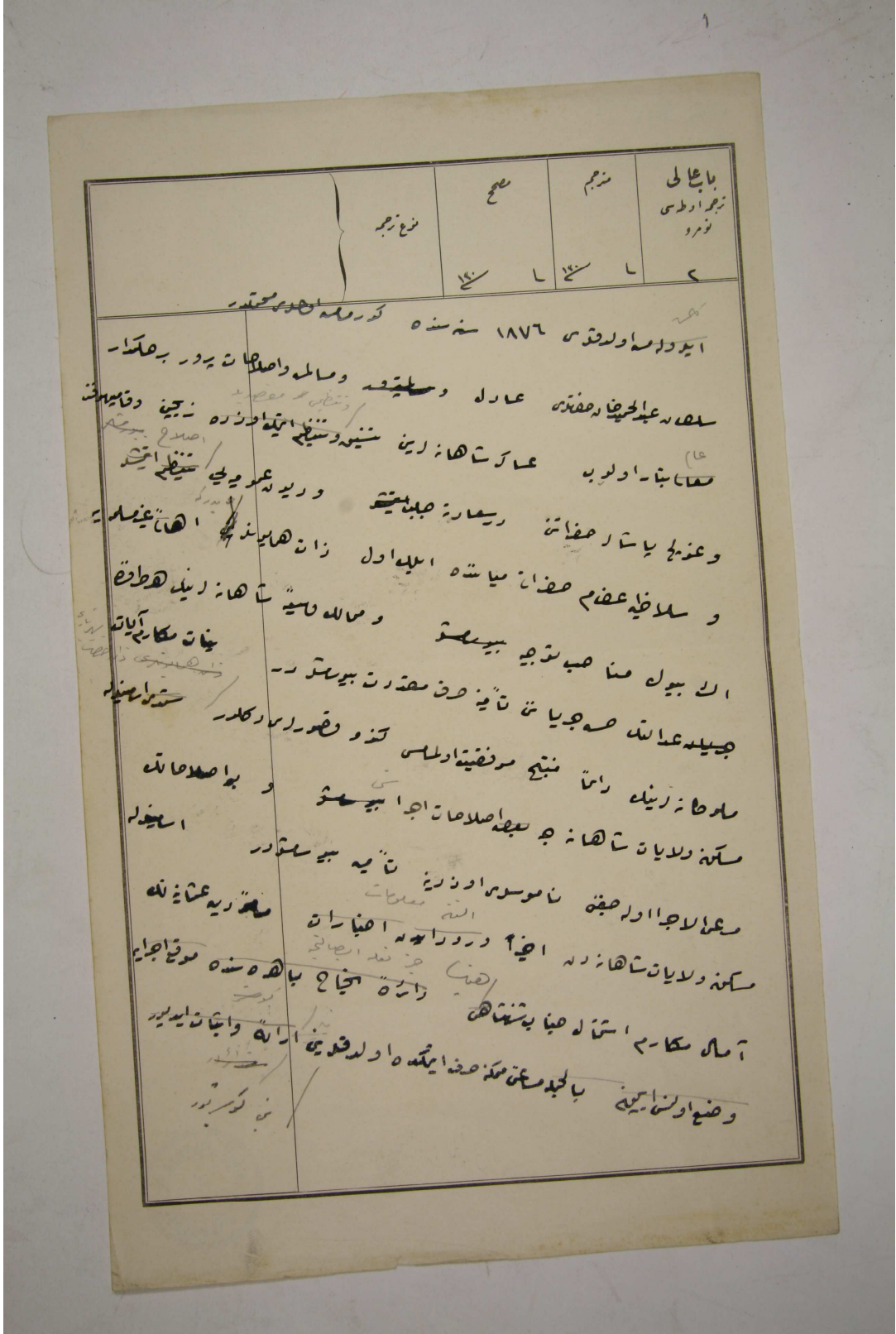
- UÇMAN, Abdullah (2008), “Ali Suavi”, **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, Cilt 1, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul,
- UÇMAN, Abdullah (2008), “Ahmet Vefik Paşa”, **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, Cilt 1, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul,
- UÇMAN, Abdullah (2008), “ Namık Kemal”, **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, Cilt 2, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul,
- UÇMAN, Abdullah (2008), “Şinasi”, **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, Cilt 1, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul,
- UÇMAN, Abdullah (2008), “Ziya Paşa”, **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, Cilt 2, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul,
- UÇMAN, Abdullah (2008), “Sabahaddin”, **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, Cilt 2, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul,
- YALÇINKAYA, M.Alaaddin (2002), “XVIII. Yüzyıl: Islahat Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703-1789)”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt 12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara,
- ZÜRCHER, Erik Jan (1999), **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul,

EKLER

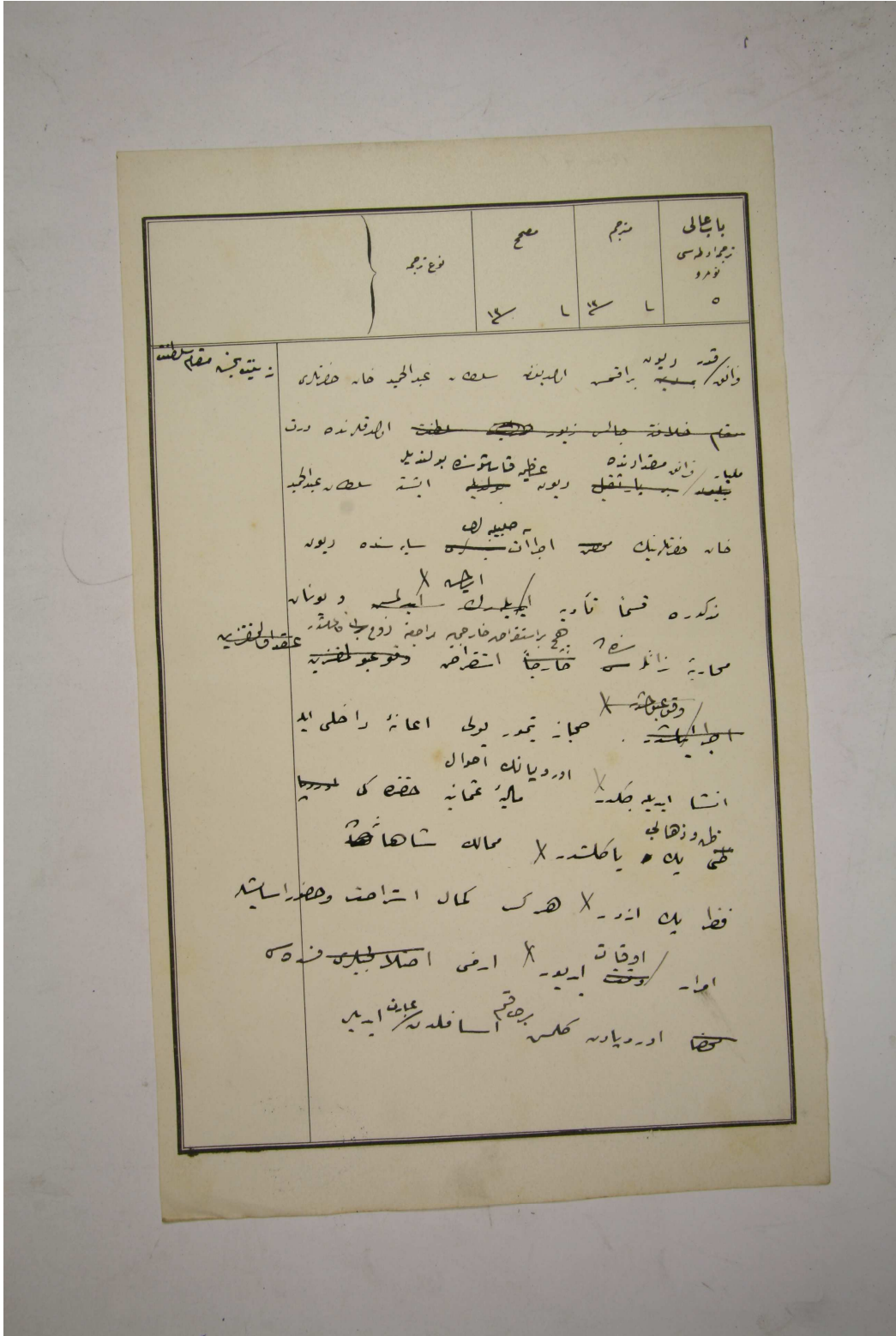
EK 1: Extrablatt gazetesinde yayımlanan Sultan Abdülhamit ile ilgili onun tasviri hayatı, hikâyesi ve ıslahatlarını içeren yazının ilk sayfası.

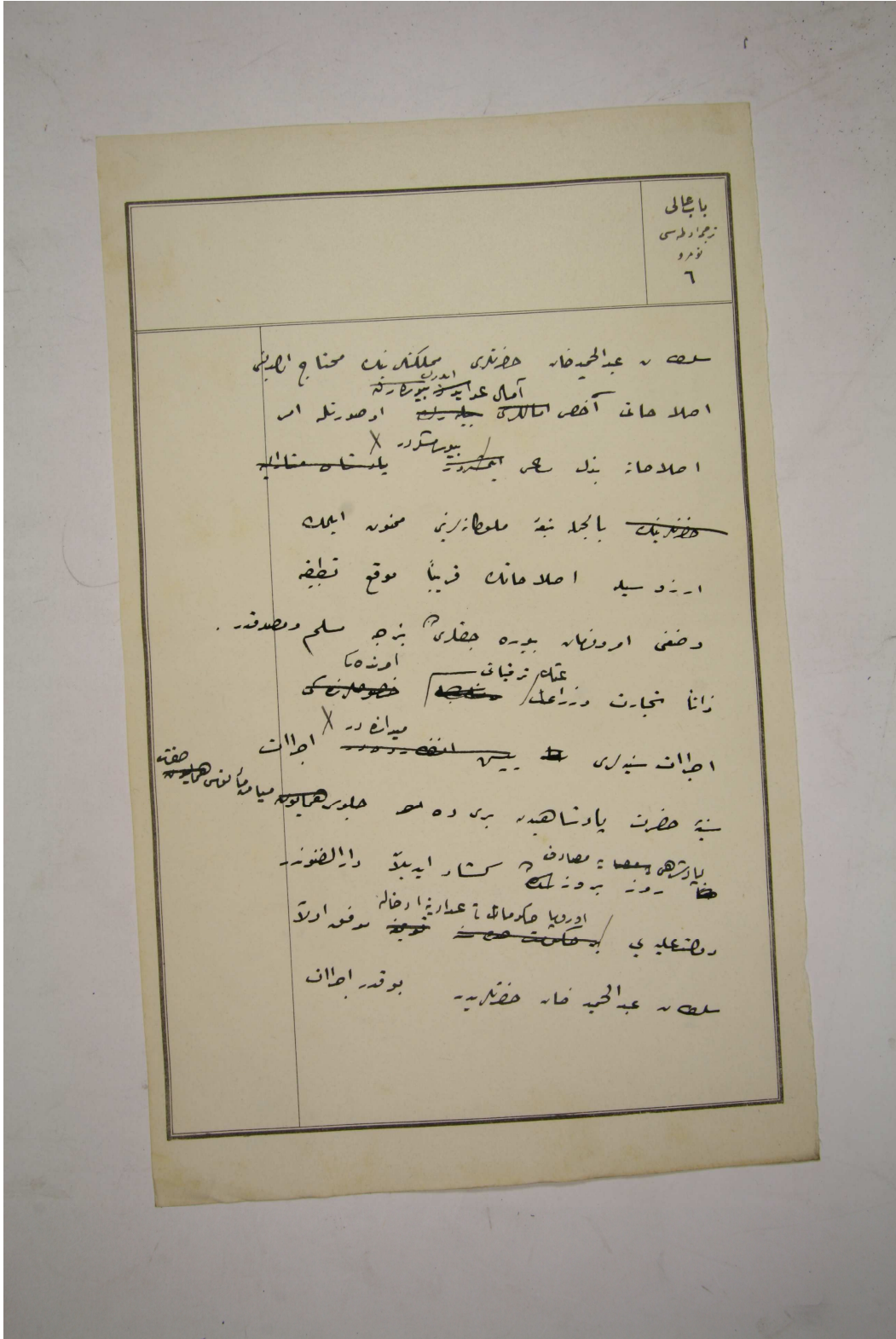
EK 2: Extrablatt gazetesinde yayımlanan Sultan Abdülhamit ile ilgili onun tasviri hayatı, hikâyesi ve ıslahatlarını içeren yazının ikinci sayfası.

EK 6: Sultan II. Abdülhamit hakkında Pester Lloyd gazetesinde neşredilen makalenin beşinci sayfası.

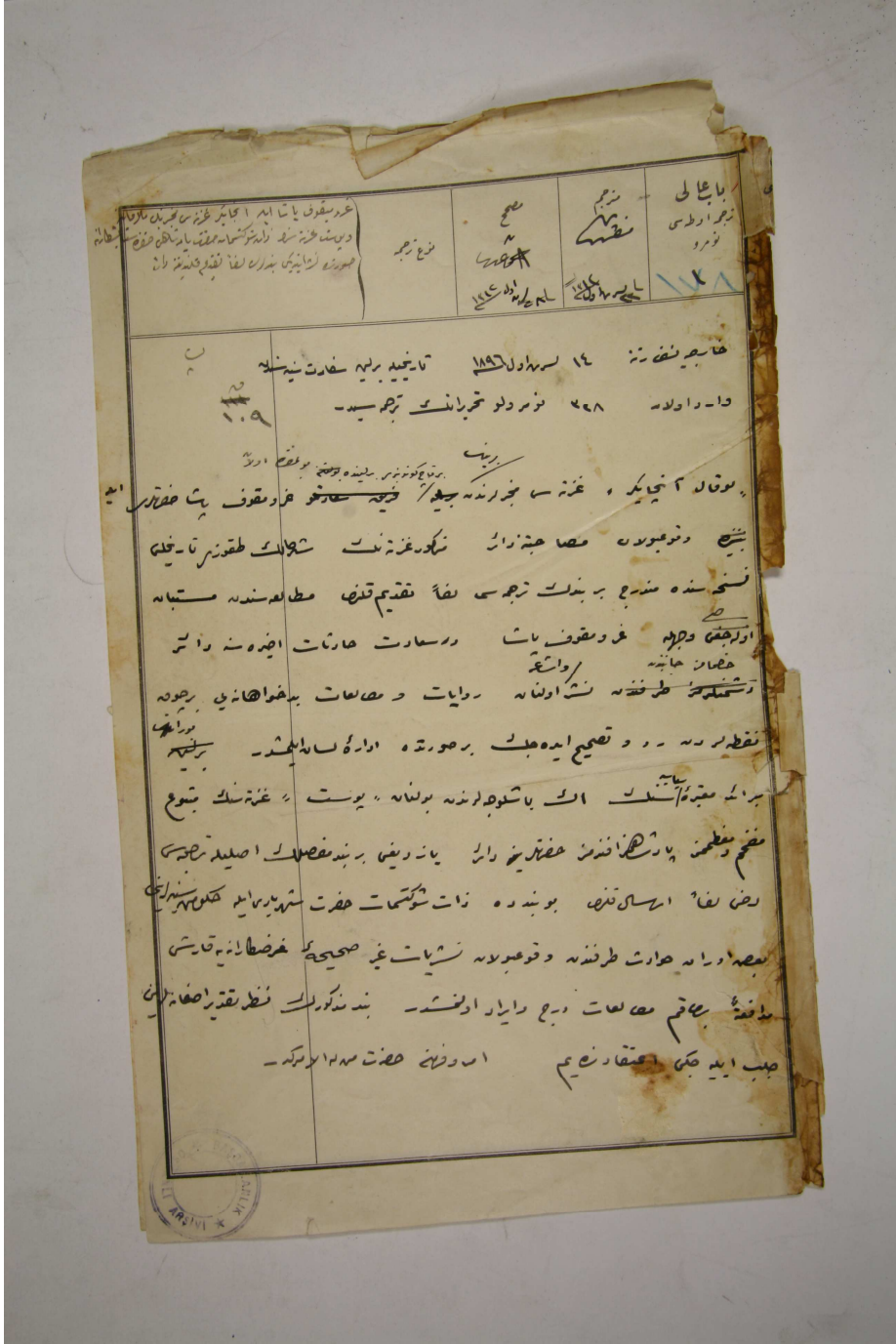
EK 7: Sultan II. Abdülhamit hakkında Pester Lloyd gazetesinde neşredilen makalenin altıncı sayfası.

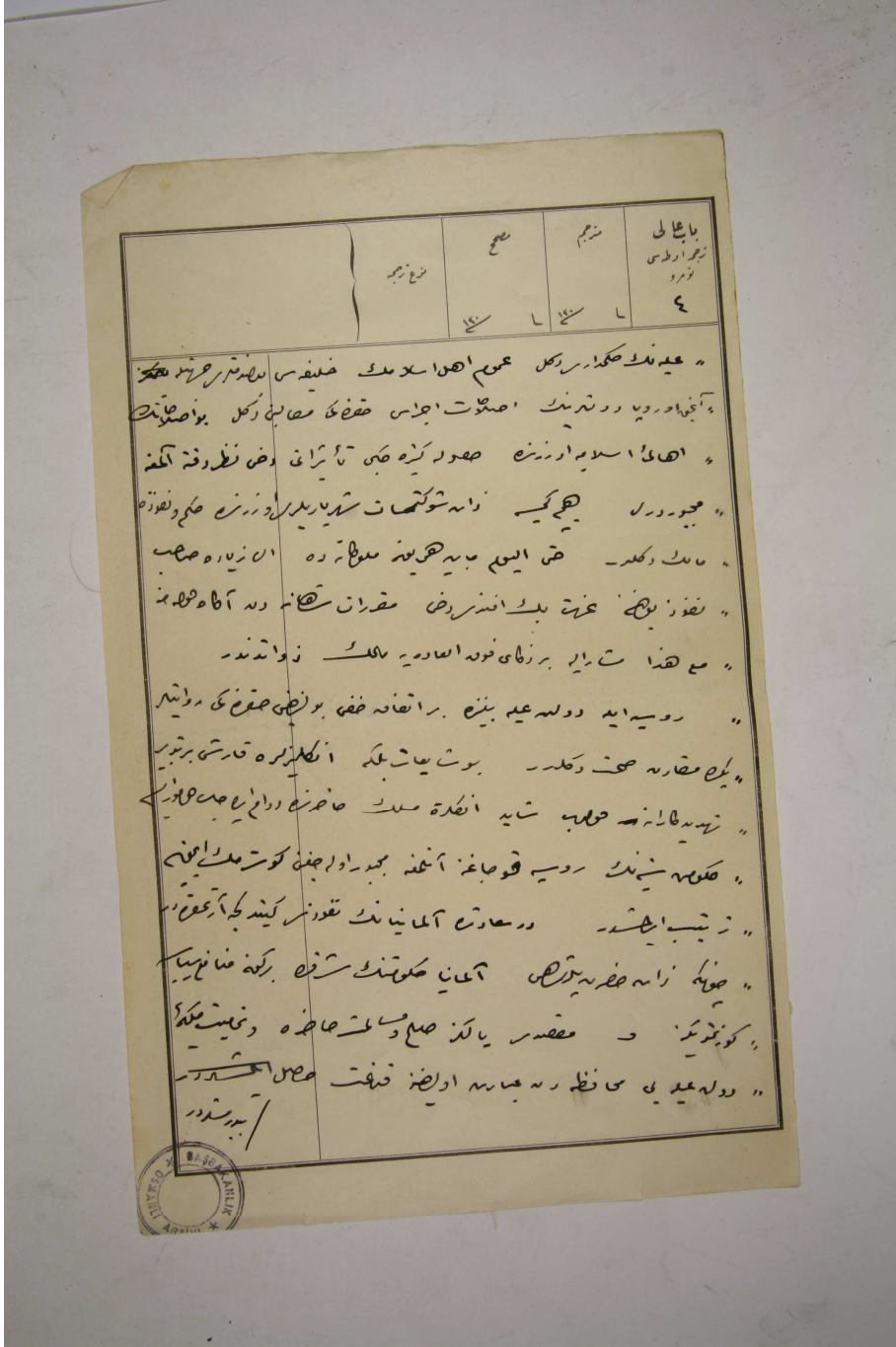
باشلی
تیمارلری
نومرو
6

سنة ١٢٨٠ هـ عبد الحميد خان حضرتي سلطانك مناج الهم
اصلاحات آفقه اسلحه ^{امال عدايت بيرونه} اوروندا اس
اصلاحات نيك هي ^{بيرونه} ~~بيرونه~~ ^{بيرونه} ~~بيرونه~~
~~حضرتك~~ باجده نيك سلطانك منوه ايمك
اوروندا اصلاحات نيك موقع تطفه
دفعي اوروندا بيرونه حضرتي ^{بيرونه} ~~بيرونه~~ ^{بيرونه} ~~بيرونه~~
زانا نجات دراعله ^{عقلم نيكاني} ~~حضرتك~~ ^{اوروندا} ~~حضرتك~~
اجبات نيك ^{بيرونه} ~~بيرونه ^{بيرونه} ~~بيرونه~~ ^{بيرونه} ~~بيرونه~~
سنة حضرت يارنا هيد بيرونه ^{بيرونه} ~~بيرونه ^{بيرونه} ~~بيرونه~~ ^{بيرونه} ~~بيرونه~~
يارنه ^{بيرونه} ~~بيرونه ^{بيرونه} ~~بيرونه~~ ^{بيرونه} ~~بيرونه~~
اوروندا حكومهت عدايت ارضام ^{بيرونه} ~~بيرونه~~ ^{بيرونه} ~~بيرونه~~
سنة عبد الحميد خان حضرتي ^{بيرونه} ~~بيرونه ^{بيرونه} ~~بيرونه~~ ^{بيرونه} ~~بيرونه~~~~~~~~~~

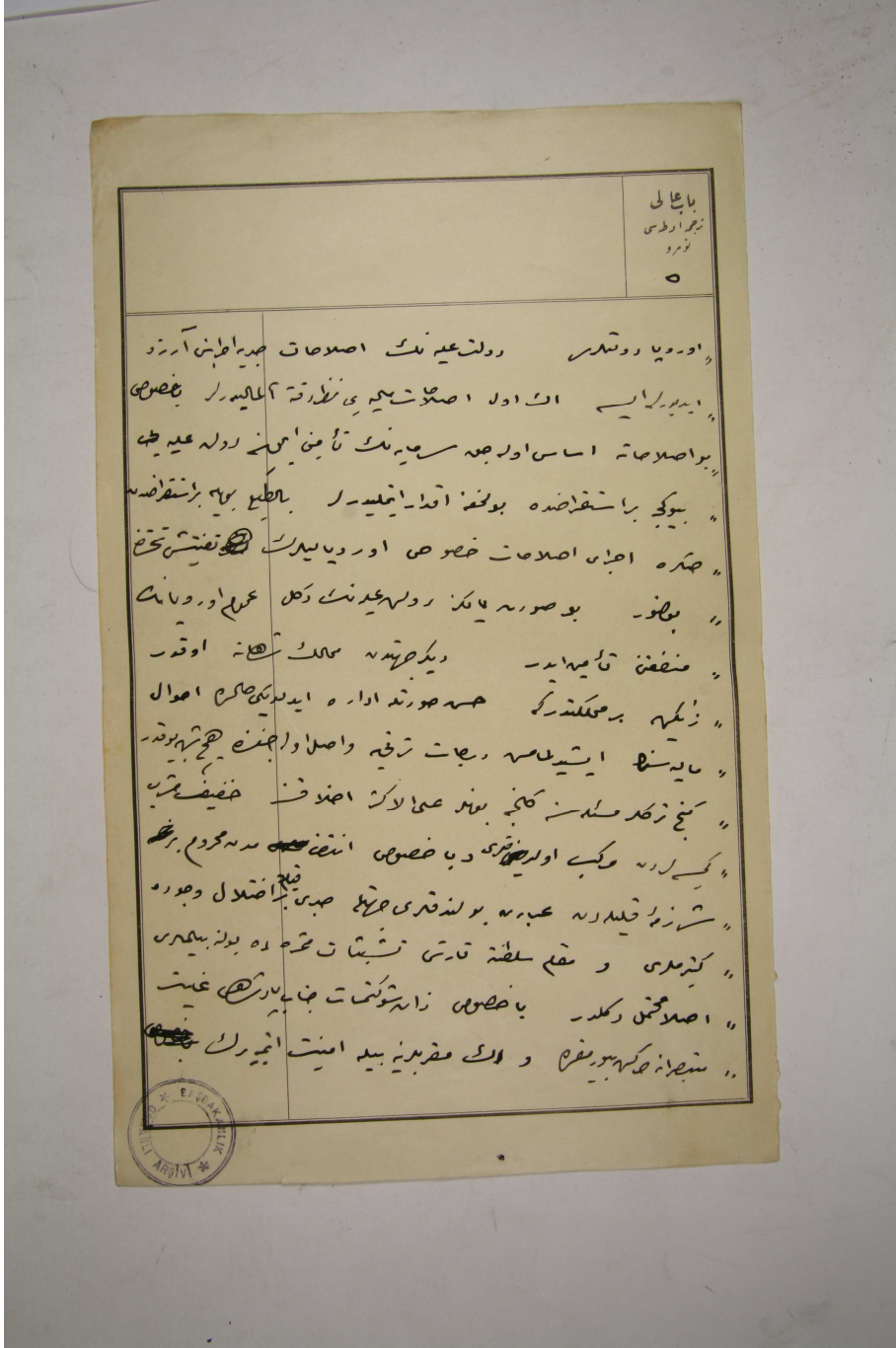
EK 10: Local Anzeiger Muhabirinin Berlin'de bulunan Grumbkow Paşa ile yaptığı, Osmanlı Devleti'nin Rusya ve Almanya ile münasebetleri ıslahat ve Genç Türklerhakkında mülakatı. Ayrıca Post gazetesinin Abdülhamit hakkındaki övgü dolu makalesinde hükümetin memnuniyetini iletmesi ile ilgili belgenin ilk sayfası.

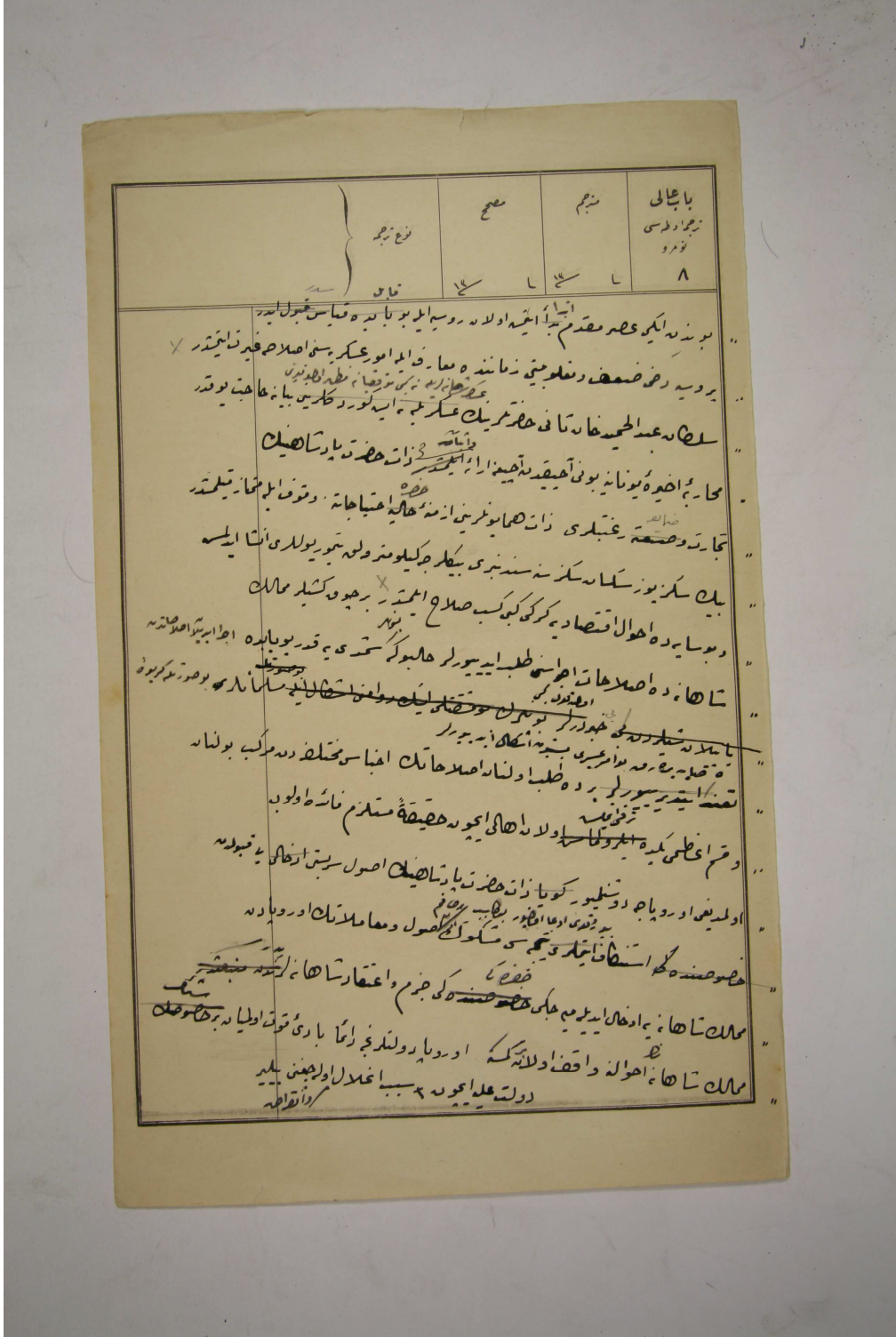
EK 11: Local Anzeiger Muhabirinin Berlin'de bulunan Grumbkow Paşa ile yaptığı, Osmanlı Devleti'nin Rusya ve Almanya ile münasebetleri ıslahat ve Genç Türkler hakkında mülakatı ile ilgili belgenin dördüncü sayfası.

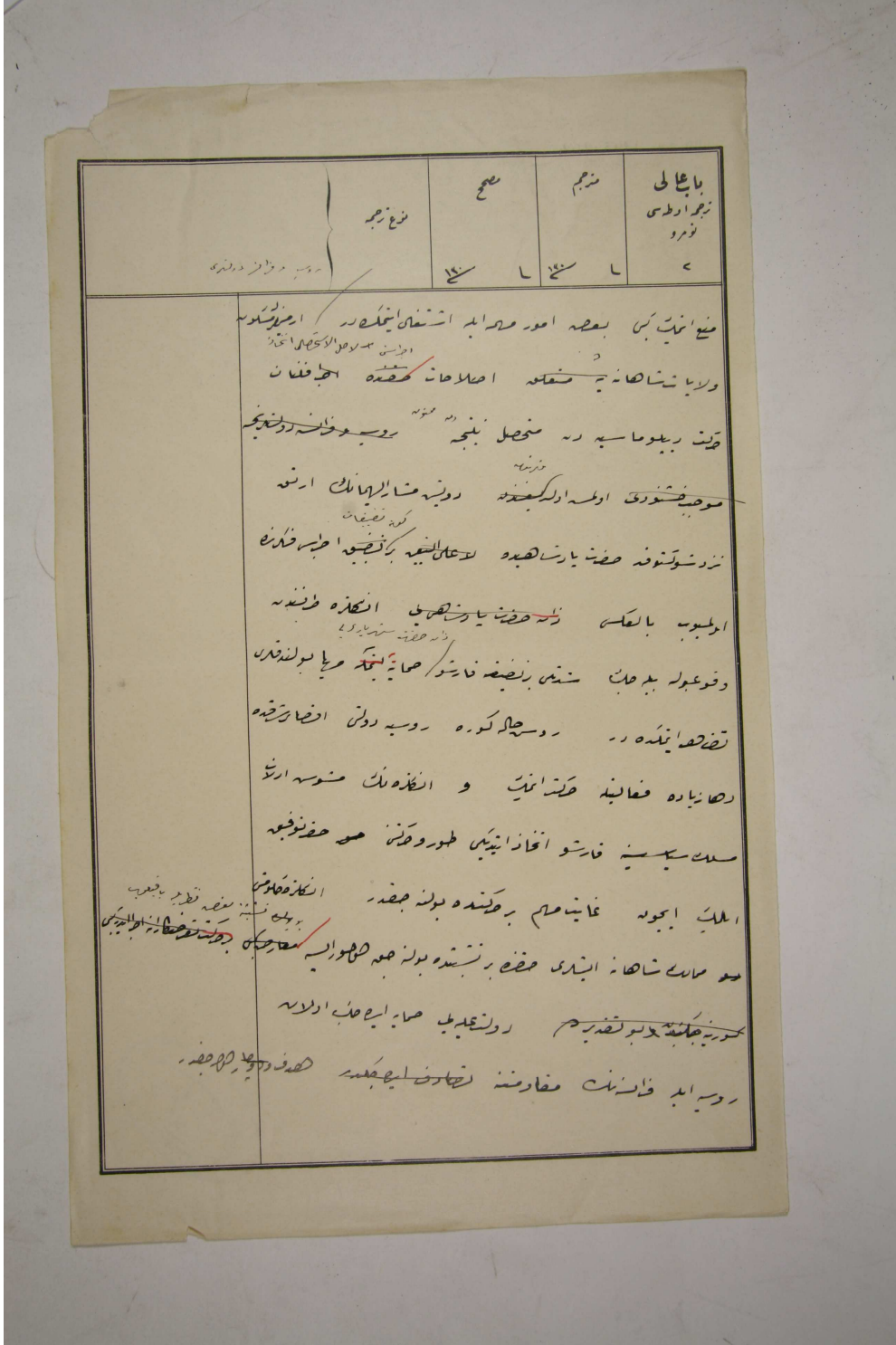
EK 12: Local Anzeiger Muhabirinin Berlin'de bulunan Grumbkow Paşa ile yaptığı, Osmanlı Devleti'nin Rusya ve Almanya ile münasebetleri ıslahat ve Genç Türkler hakkında mülakatı ile ilgili belgenin beşinci sayfası.

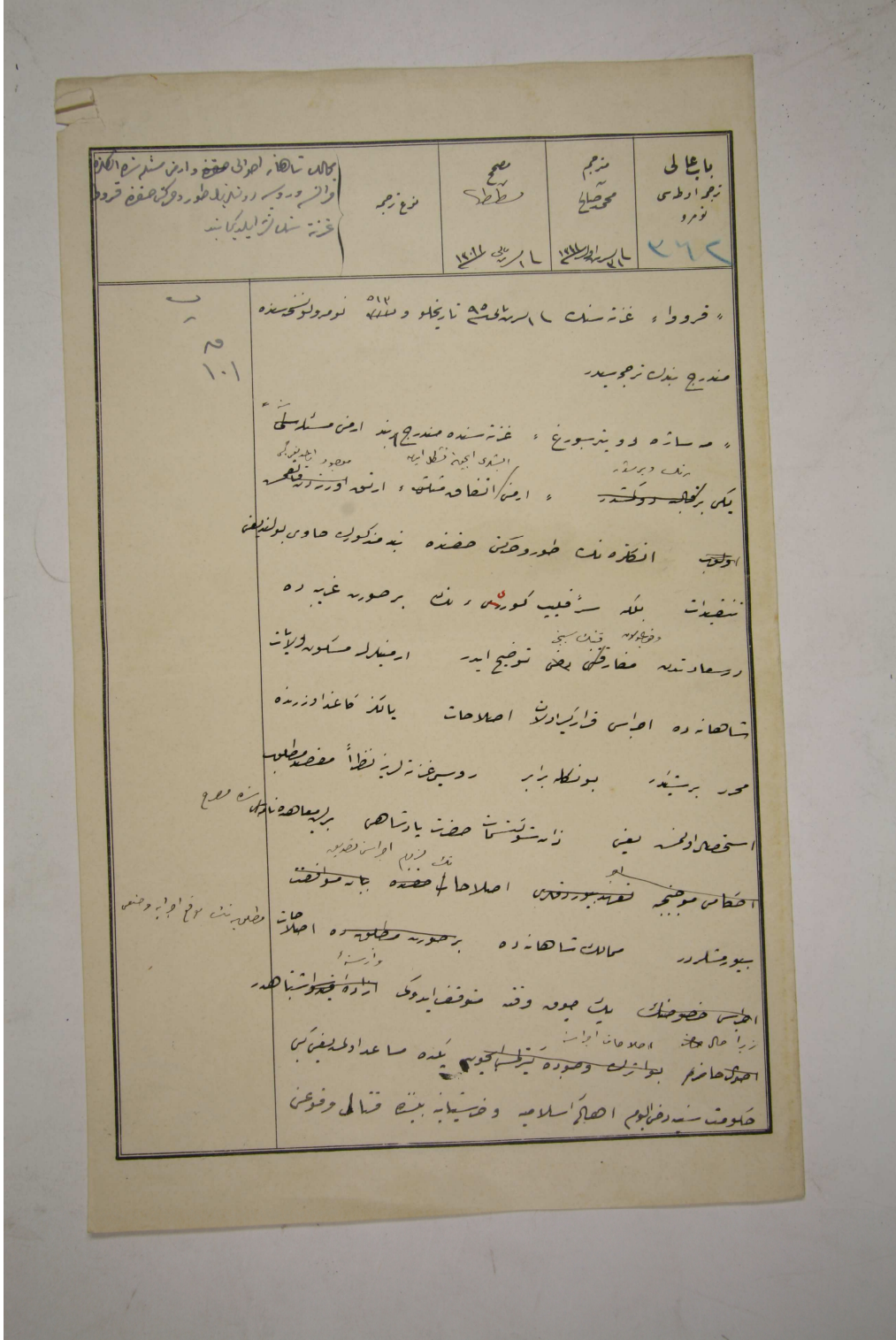
EK 15: Alman imparatoru ve imparatoriçesinin Dersaadet’i ziyaretleri ve II. Abdülhamit devrinde Osmanlı Devleti’ndeki kalkınma hamlesi hakkında Alman gazetelerinin neşriyatı ile ilgili belgenin sekizinci sayfası.

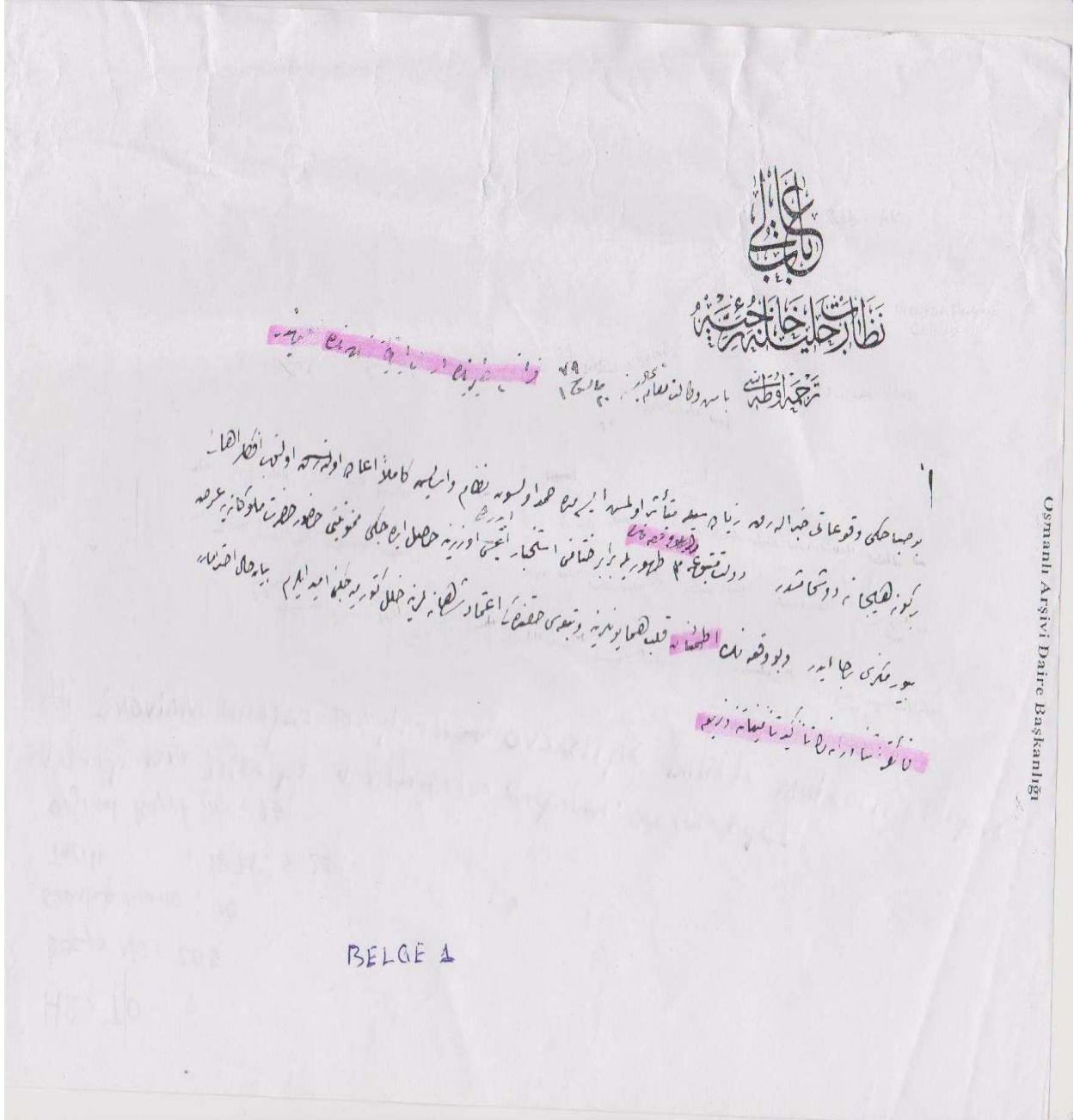
EK 16: Ermeni meselesi ve Abdülhamit'in İngiltere'ye karşı Fransa ve Rusya'ya yaklaşması siyaseti hakkında Alman gazetelerinde neşredilen haberler ile ilgili belgenin birinci sayfası.

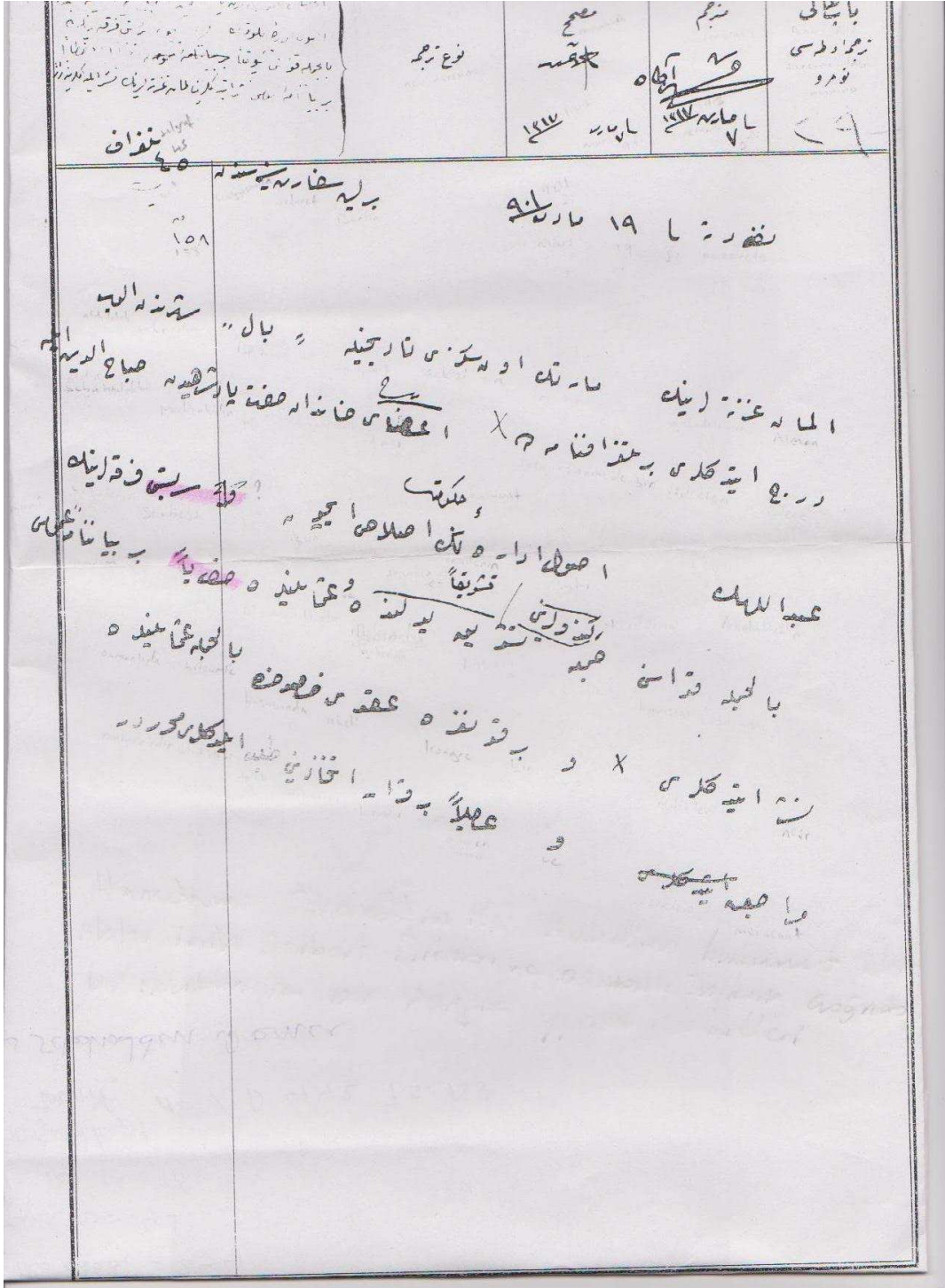
EK 17: Ermeni meselesi ve Abdülhamit'in İngiltere'ye karşı Fransa ve Rusya'ya yaklaşması siyaseti hakkında Alman gazetelerinde neşredilen haberler ile ilgili belgenin ikinci sayfası.

EK 18: Ali Süavi'nin Çırağan Sarayı'na yaptığı baskına son verilmesinden dolayı Dâhiliye Nezareti'nin duyduğu memnuniyete dair belgedir.

EK 20: Hanedandan Sabahattin ile Abdullah'ın hükümet idaresinin ıslahı için serbest fırkalara ve Osmanlı halkına çağrıda bulduklarına dair belgedir.

EK 21: Yeni Osmanlılar

NAMIK KEMAL

ZİYA PAŞA

ŞİNASI

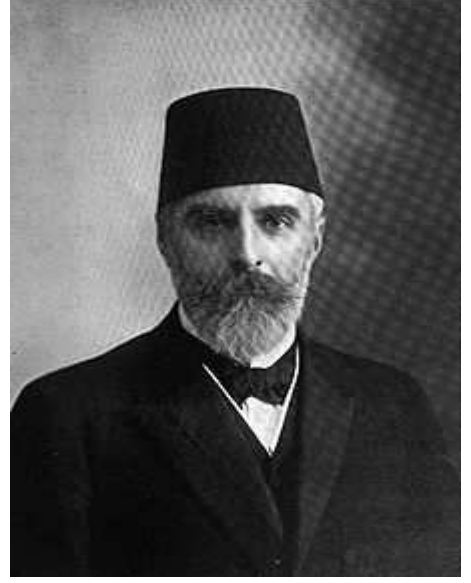

ALİ SUAVİ

EK 22: İttihatçılar

ABDULLAH CEVDET

AHMET RIZA

PRENS SABAHADDİN

MİZANCI MURAD

EK 23: Abdülhamit

EK 24: Abdülhamit'in Bürokratları

AHMET VEFİK PAŞA

AHMED CEVDET PAŞA

ÖZGEÇMİŞ

07.07.1985 tarihinde Van'da doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Manisa'da tamamladıktan sonra 2003 yılında Kayseri Erciyes Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nü kazandı. 2008 yılında lisans eğitimini tamamlayarak mezun oldu. Aynı yıl Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne Yüksek Lisans yapmak için başvuruda bulundu. Halen Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Yüksek Lisans yapmaya devam etmektedir.

